ERHAN AFYONCU

SAHTE MESİH

OSMANLI BELGELERİ IŞIĞINDA DÖNMELİĞİN KURUCUSU

SABATAY SEVİ VE YAHUDİLER



İLK DEFA YAYINLANAN BELGELER IŞIĞINDA
BİRİNCİ BASKI 10.000

YEDİTEPE

ERHAN AFYONCU

SAHTE MESİH

OSMANLI BELGELERİ IŞIĞINDA DÖNMELİĞİN KURUCUSU

SABATAY SEVİ VE YAHUDİLER

YEDİTEPE

İstanbul 2013

SAHTE MESİH
Osmanlı Belgeleri Işığında Dönmeliğin Kurucusu
SABATAY SEVİ VE YAHUDİLER

ERHAN AFYONCU

Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

© Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-5200-23-7

Yeditepe Yayınevi: 200
Araştırma İnceleme: 167

1. Baskı: Haziran 2013

Sayfa Düzeni
İrfan Güngörür

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. No:3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com
online alış-veriş: www. kitapadresi. com

ERHAN AFYONCU

1967'de Tokat'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. 1984'de başladığı Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü Tarih Öğretmenliği Anabilim Dalı'ndan 1988'de mezun oldu. 1989'da Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. Yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Necati Efendi Tarih-i Kırım (Rusya Sefaretnamesi)* isimli tez ile 1990'da tamamladı. 1997'de *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)* isimli tez ile doktorasını bitirdi. 2000 yılında yardımcı doçent oldu. 2001 Mayıs'ında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne geçti. 2008'de doçent oldu.

Hâlen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Erhan Afyoncu'nun "Sorularla Osmanlı İmparatorluğu", "Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi", "Osmanlı'nın Hayaleti", "Truva'nın İntikamı", "Yavuz'un Kübesi", "Sahte Mesih", "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler" ve "Fransa'ya Osmanlı Tokadı" (Ahmet Önal ve Uğur Demir ile birlikte) "Ottoman Empire Unveiled" ve "Das Osmanische Reich: Unverhüllt" isimli kitapları ile Osmanlı bürokrasisi, İbrahim Müteferrika, aşiretler ve Osmanlı tarihçileri üzerine çok sayıda akademik makalesi vardır.

e-mail: eafyoncu@hotmail.com

Osmanlı arşivinin karanlık dehlizlerinde rehberlik yaparak yolumu bulmamı sağlayan rahmetli hocam Halil Sahillioğlu'na

İçindekiler

Kısaltmalar 9

Önsöz 11

BİRİNCİ BÖLÜM
Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler

- Yahudiler'in Osmanlı Topraklarına Göçü 15
- Osmanlı Maliyesinde Yahudiler 21
- Yahudi Hekimler 22
- Hassa Hekimler Teşkilatı 28
- 16. Yüzyılın Önemli Yahudi Simaları 33

Galata'da Bir Senyora: Gracia Mendes 33
Harem'in Gizemli Aracıları: Kira Kadınlar 38
Koca Yahudi: Yasef Nasi 59
Solomon Aşkenazi 69
David Passi 74

İKİNCİ BÖLÜM
Zoraki Müslüman: Sabatay Sevi

- Sabataycı Hareketin Tarihî Temelleri 79
- Sabatay Sevi'nin Ailesi 83
- Sabatay Sevi'nin Doğumu, İlk Eğitimi ve Mesihlik İlanından Önceki Hayatı 85
- 1648 Lehistan'da Yahudiler'e Yönelik Baskılar ve Sabatay Sevi 88
- Sabatay Sevi İstanbul'da (1658-1659) 93
- Sabatay Sevi Kudüs Yolunda (1662) 94
- Gazze'den Tebşir Edilen Mesih 100
- Sabatay Tekrar İzmir'de (1665) 108
- Sabatay Sevi'nin İstanbul'a Gelişi ve Tutuklanması (1666) .. 114
- Sabatay Sevi Gelibolu'da (1666) 126
- Sultan IV. Mehmed ve Kıyamet Beklentisi 136
- Sabatay Sevi, Aziz Mehmed Efendi Oluyor (1666) 141
- Sabatay'la Birlikte Müslüman Olan Arkadaşı 152
- Sabatay'ın Müslüman Olmasından Sonra Yahudiler'in Müslümanlaşması Meselesi 152
- Nevmüslim Aziz Mehmed Efendi 156
- Sabatay'dan Sonra Dönmelik ve Dönmeler 171

Sonuç 173

Bibliyografya 177

Dizin 189

Ekler 199

Kısaltmalar

A. DVN. ..... : Bâb-ı Âsafi Divân Kalemi
A. RSK. ..... : Bâb-ı Âsafi Ruûs Kalemi
Bk. ..... : Bakınız
BOA. ..... : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev. ..... : Çeviren
D.KRZ. ..... : Küçük Ruznâmçe Kalemi Defteri
DİA. ..... : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz. ..... : Hazırlayan
İA. ..... : İslâm Ansiklopedisi
KK. ..... : Kâmil Kepeci Tasnifi
MAD. ..... : Mâliyeden Müdevver Defterler
MD. ..... : Mühimme Defterleri
nr. ..... : Numara
nşr. ..... : Neşreden
TOEM. ..... : Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası
TSMA. ..... : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Önsöz

Türkiye'de Sabatay Sevi ve dönmelik en çok merak edilen ve en çok üzerinde efsane üretilen konuların başında gelir. Ülkemizde son 50 yıldır bir "dönme" furyası başını almış gidiyor. Hiç alakası olmayan insanlar, dönme olarak damgalanıyor. Her taşın altında dönme aranıyor. Bu iş, neredeyse bir çılgınlık hâlini aldı. Bütün bu işlerin başlangıcı ise oldukça eski. Yaklaşık 400 yıl önce "Mesih" olduğunu iddia ederek, ortaya çıkan Sabatay Sevi'ye dayanıyor. Sabatay Sevi, 17. yüzyılın ikinci yarısında mesihlik iddiasıyla ortaya çıkıp, İsrail rüyası gören Yahudiler'i heyecanlandırdı. Dünyanın dört bir tarafındaki Yahudiler, mesihlerinin kendilerini Filistin'e götüreceğine inanarak göç hazırlıklarına başladılar. Ancak ortalık karışıp, hadiseler Osmanlı yöneticilerinin kulağına gidince, sözde mesihe "mucizeni görelim, çırılçıplak soyunarak okçuların karşısına geç, eğer ok işlemezse mesihliğin kabul olunacak" denildi. Fakat bu sözleri duyan Sevi, hemen tövbekâr olarak Müslüman oldu. Ancak mesele orada bitmedi. Sabatay Sevi görünüşte Müslüman olmuştu. Müridleri de onu takip ettiler. Bunun üzerine "dönme" adı verilen ve günümüze kadar gelen topluluk ortaya çıktı.

Dönmeler ve Sabatay Sevi ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Ancak Sabatay Sevi hakkındaki en önemli eseri Gershom Scholem kaleme almıştır. Yaklaşık bir asırlık velüd bir ömür süren Gershom Scholem (ö. 1982), Sabatay Sevi ve Sabataycılık araştırmalarında akla gelen ilk isimdir. Zikredilen alanlarda ilk olmasa da artık klasikleşmiş çalışmaları yapan ve İsrail'de Kabala, Sabatay Sevi ve Sabataycılığı münhasır bir araştırma sahası hâline getiren Scholem'dir. Müellifin en meşhur eseri ise "Sabetay Sevi, Mistik Mesih"dir. Scholem'in çalışması hâlâ aşılamamıştır ve bu konuda daha sonra eser kaleme alanlar büyük oranda Scholem'i özetlemişlerdir.

Scholem, dünyanın birçok farklı kütüphane ve arşivinde yıllarca süren çalışmaları sonunda "Sabetay Sevi, Mistik Mesih"i kaleme almıştır. Scholem çalışmasında, Türkçe bilmediğinden Osmanlı kaynaklarından ancak tercüme edilenler vasıtasıyla yararlanabilmiş, bu da birçok problemi çözümünde müellifi yetersiz kılmıştır. Özellikle Osmanlı Arşivi'nden istifade edememiş olması eserinin en büyük eksikliğidir. Zira Sabatay Sevi ve Sabataycılık, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bir meselesiydi ve Türk arşivleri kullanılmadan yazılacak her çalışma eksik kalmaya mahkûmdu. Biz elinizdeki çalışmada Sabatay Sevi'nin biyografisini inşa ederken Scholem'in eserinden oldukça istifade ettik. Bunun yanında Rycaut, Kömürciyan ve Croix gibi dönemin kaynaklarına tekrar tekrar müracaat ettik. Scholem'den sonra bu konuda yapılmış araştırmaları gözden geçirdik. Ancak Sabatay Sevi konusunda dünya tarihçiliğinde bir ilk olarak Osmanlı Arşivi'nde bulduğumuz birçok belgeyi araştırmamızda kullandık. Bu belgeler sayesinde de Sabatay Sevi araştırmalarında bugüne kadar yeterince istifade edilmeyen ve bu yüzden birçok şehir efsanesinin türemesine sebep olan eksikleri ikmâl ettik.

Sabatay Sevi hakkında şimdiye kadar Osmanlı arşivlerinde belge bulunamamıştı. Bu yüzden Sabatay Sevi ile ilgili komplo

teorileri o kadar ileri gitmiştir ki, Türk arşivlerindeki Sevi'yle ilgili belgelerin yokedildiği iddiaları ileri sürülmüştür. Elinizdeki çalışma bu iddiaların doğru olmadığını, bunun aksine Osmanlı Arşivi hakkıyla kullanılırsa Sabatay Sevi'yle ilgili vesikaların rahatça bulunabileceğini ortaya koymuştur. Bu kitapta ayrıca ilk bölümde Yahudiler'in Türkiye'ye göçleri, ülkemizdeki faaliyetleri, ön plana çıkan önemli Yahudi simalar da ele alınmıştır. Yahudi hekimlerle ilgili şimdiye kadar birçok araştırma yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar belli dönemlere münhasırdı. Yahudi hekimlerle ilgili arşivlere dayanarak kaleme aldığımız kısım ise bu konuyu başından sonuna kadar teferruatlı olarak ele alıp değerlendiren ilk çalışmadır.

Bu kitabı hazırlarken yardımlarını gördüğüm değerli meslektaşlarım Uğur Demir ve Ahmet Önal'ın hakları hiçbir şekilde ödenmez. Fatih Gürcan, Ahmet Büyükaksoy, Aykut Can, Ebubekir Al, Nihal Metin ve Sahure Ergüzel devamlı koşturarak, ellerinden gelen yardımı esirgemediler. Kendilerine teşekkür ediyorum. Yine bu eseri hazırlarken Fransızca, Ukraynaca ve İbranice kaynaklardan istifade etmemi sağlayan Vahdettin Engin, Mustafa Daş, Yücel Öztürk ve Nuh Arslantaş'a minnettarım. Kitabın hazırlanması sırasında yardımlarını gördüğüm değerli dost ve meslektaşlarım Recep Ahıshalı, Muzaffer Doğan ve Bilgin Aydın'a destekleri için teşekkür etmek zevkli bir borçtur.

Bu konuda yaptığım araştırmaları yakından takip eden ve tarihin belgesiz yazılmayacağını televizyon ekranlarında ve gazete sayfalarında devamlı surette dile getirerek bu konuda kamuoyunun bilinçlenmesinde büyük bir rol oynayan değerli ağabeyim Murat Bardakçı ise bulduğum belgelerin kitaplaştırılması konusunda ısrar ederek bu eserin ortaya çıkmasında önemli rol oynadı.

Bu eseri hazırlarken birçok araştırma ve kaynağa ulaşmamı sağlayan İsam Kütüphanesi yetkililerine Türkiye'nin bu eşsiz kütüphanesinin değerli müdürü Birol Ülker'in şahsında teşekkür

ediyorum. Aynı şekilde Başbakanlık Devlet Arşivleri araştırma salonu görevlileri de arşivin taşınması esnasında olmasına rağmen ellerinden gelen yardımı esirgemediler. Hepsine tek tek teşekkür ediyorum. Son olarak üç oğlumun ve evin yükünü çekerek araştırma yapmama uygun bir ortam hazırlayan eşim Fatma Afyoncu'ya da burada teşekkür etmek zevkli bir borçtur.

Erhan Afyoncu
Kozyatağı-Mayıs 2013

Birinci Bölüm

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler

Yahudiler'in Osmanlı Topraklarına Göçü

Osmanlı topraklarında her dinden insan kendi kültürel ve dinî ortamında özgürce yaşamaktaydı. Avrupa'da ise o dönem Müslümanlar'a hayat hakkı verilmez, Yahudiler ise çok zor şartlar altında hayatlarını sürdürürlerdi. Başlarına da zaman zaman felaketler gelirdi. Avrupa'daki büyük veba salgını sırasında bile suçlu olmuşlardı. Yahudiler, vebanın suçlusu olarak gösterilip, yok edilirlerse vebanın da biteceğine inanıldı. 1348 yılı baharında Güney Fransa'da ilk Yahudi katliamları başladı. Yahudiler ahşap evlere doldurularak yakıldılar. Bavyera'da 12 bin, Erfurt'ta 3 bin Yahudi öldürüldü, Strasburg'da da 2 bin Yahudi diri diri yakıldı. Avrupa'nın hemen hemen her tarafında bu tür katliamlar oldu. Yahudiler kimi zaman cellâtlarının eline geçmemek için kendilerini yaktılar. Bazı yerlerde Yahudiler yakılmadan önce kazıklatıldı, bazı yerlerde de fıçılara konularak nehirlere atıldılar[1].

Osmanlılar tarafından fethedilen yerlere Yahudiler'in göç etmesi 14. yüzyılda başladı. Macar Kralı Büyük Layoş 1360'da

[1] Zeynep Dramalı, *Tarihi Tersten Okumak*, İstanbul 2005, s. 72.

Yahudiler'i kovan bir ferman yayınladığı zaman Avrupa Yahudileri Osmanlı topraklarını bir sığınma yeri olarak gördüler[2].

Roma ve Bizans döneminden beri Osmanlılar'ın fethettiği ve fethedeceği topraklarda yaşayan Yahudiler'e "Romanyot" denirdi. Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra Yahudiler'e İstanbul'da oturma, ticaretle uğraşma, havra ve okul yapma hakkı verdi. Fatih, Moses Kapsali'yi de büyük rabbi, yani hahambaşı tayin etti. Bizans döneminde Yahudi hahamlığı etkin ve itibarlı bir görev değildi. Osmanlılar, hahamlığı patriklikle eşit seviyeye getirip, itibar ve prestij kazandırdılar[3]. Yahudiler'i kendi topraklarında yaşayan Hristiyanlar'a ve Avrupalılar'a karşı malî bir güç olarak kullandılar.

Anadolu ve Rumeli şehirlerinden getirilen Yahudiler İstanbul'a yerleştirildi. Yahudiler, daha önce Venedikliler tarafından hâkim olunan şehrin iş merkezi olan Çıfıt Kapı'dan, Zindan Kapı'ya kadar olan liman bölgelerine iskân edilmişlerdi. Fatih, Bizans döneminde şehirde önemli rol oynayan Venedikliler'in yerini Yahudi tüccarlarla doldurmuştu. Sultan, kuşatmadan önce ve kuşatma sırasında, İstanbul'dan Venedik'e kaçmış olan Venedik Yahudileri'nin geri dönmesine izin vermesi için Venedik dojundan talepte bile bulunmuştu. 1477'de İstanbul'da 1647 Yahudi hanesi, yani yaklaşık 8 bin Yahudi vardı[4].

Yahudi İzak Sarfati, 1454'te Orta Avrupa'daki dindaşlarına bir mektup göndererek hilalin altında yaşayanların haçın hakimiyeti altında yaşayanlara kıyasla çok daha talihli olduklarını söyleyerek Avrupa'daki dev işkence odasını bırakıp Türkiye'ye gelmelerini söylemişti: ".... Burada en iyi elbiseleri giyebilirsiniz.

---

2 Halil İnalcık, "Sephardic Jews in the Ottoman Empire", *From Empire to Rebuplic*, İstanbul 1995, s. 106.

3 Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg 1980, s. 152.

4 Halil İnalcık, "Sephardic Jews in the Ottoman Empire", s. 107.

Burada herkes kendi asma ve incir ağacının altında oturabilir. Hristiyan hakimiyetinde çocuklarınızı mosmor veya kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan asla mavi veya kırmızı renkli elbiseler giydiremezsiniz"[5]. Fatih'in, malî teşvikleri ve Osmanlı'nın dinî müsamahası sayesinde Almanya ve İtalya'dan çok sayıda Yahudi göçetti.

Yahudiler, 15. yüzyılın başlarından itibaren İspanya yarımadasında aşağılanmaya başlamışlardı. 1480'den sonra İspanya'da Yahudiler'e karşı Engizisyon'un büyük bir baskısı başladı. Çeteler Yahudiler'e saldırdı. 1483'te Engizisyon yargıcı Torquemada'nın[6] emriyle binlerce Yahudi öldürüldü. Bu baskılar üzerine Yahudiler, İspanya'yı terketmeye başladılar. İspanya'da baskı altında Katolikliği kabul eden ve Maranos olarak isimlendirilen Yahudiler, Osmanlı topraklarına sığındıklarında kendi dinlerine döndüler[7].

İkinci Bâyezid döneminde İspanya, Portekiz ve İtalya başta olmak üzere Avrupa'nın her tarafından sürülen Yahudiler, 1492'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na geldiler. Eliyahu Kapsali isimli bir Yahudi tarihçi günlüğünde padişahın Yahudiler'in hâline acıdığını ve her tarafa fermanlar göndererek Yahudiler'i şehirlere kabul etmelerini emrettiğini yazar[8]. 1492

5 Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, çev. Meriç Sobutay, İstanbul 2008, s. 51-52; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001; Halil İnalcık, "Sephardic Jews in the Ottoman Empire", s. 107.

6 Torquemada için bk. John Edwards, *Torquemada & the Inquisitors*, 2005.

7 Salâhi Sonyel, "Osmanlı İmparatorluğu'na Yapılan İlk Musevi Göçlerinin Beşyüzüncü Yıldönümü", *Belleten*, sayı: 215 (Ankara 1992), s. 201; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, çev. Meriç Sobutay, İstanbul 2008, s. 21-22.

8 Nuh Arslantaş, *Türkler ve Yahudiler (Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali'nin (1483-1555) Tarih Kitabı Seder Eliyahu Zuta Bağlamında Bir İnceleme)*, İstanbul 2013.

yılından sonra İber yarımadasından göçeden 165 bin Yahudi'den 90 bininin Osmanlı topraklarına geldiği tahmin edilmektedir[9]. İspanya'dan 1492'de, Portekiz'den ise 1497'den itibaren göç geldi. Sefarad (Sefardim) olarak adlandırılan bu Yahudiler, İstanbul, Avlonya, Selanik ve Edirne başta olmak üzere imparatorluğun farklı coğrafyalarına yerleştiler[10]. 1510'dan itibaren de İtalya'dan Yahudi göçleri oldu.

Yahudiler'in Türkiye'ye göçlerini en iyi tasvir edenlerden biri 16. yüzyılda Osmanlı ülkesine gelen Avusturyalı Dernschwam'dır. Göçü, "Yeryüzünde herhangi bir memleketten Yahudiler kovuldular mı doğruca hepsi Türkiye'ye gelirler" şeklinde tasvir eder[11].

Osmanlı fütuhatı devam ettikçe Türk hakimiyetindeki topraklarda yaşayan Yahudi nüfusu da arttı. 16. yüzyılda Yavuz'un ve Kanunî'nin fethettikleri topraklardaki Yahudiler de Osmanlı tebaası oldular. 18. yüzyılda bir süreliğine Osmanlı hakimiyetine giren Tebriz, Hamedan ve Kirmanşah'da da Yahudiler yaşıyorlardı[12].

Osmanlı tarihi üzerine İbranice tarih kitabı yazan en önemli Yahudi tarihçi Eliyahu Kapsali (1483-1555), eserinde Hristiyanlığı bozguna uğratan Osmanlı sultanlarının gerçekleştirdiği fetihleri, Yahudiler'in sürgünlerinin sonu ve mesihin çıkışının müjdecisi kabul eder. Osmanlı sultanlarını kurtarıcı mesihler olarak ele alıp, padişahların Yahudiler'le ilişkileri üzerinde genişçe durmuştur. Osmanlı fetihlerini mesihle bağlantılı olarak değerlendiren

---

9 Halil İnalcık, "Sephardic Jews in the Ottoman Empire", s. 109.

10 Isaiah Friedman, "Ottoman Empire", *Encylopedia Judaica*², XV, 521-524.

11 Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara 1987, s. 147.

12 Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara 1996, s. 138-139.

Kapsali, Osmanlı sultanlarının mesihî rollerine dikkat çekmesinin yanında, sadece İspanya sürgününü değil, İstanbul'un fethi ile başlayıp Suriye, Mısır (1517) ve Rodos'un fethi (1522) ile biten önemli hadiseleri de mesihin çıkışıyla irtibatlı olarak ele alıp anlatmaya çalışmıştır[13].

16. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğa Orta ve Doğu Avrupa'dan da Yahudi göçü başladı. Bu ülkelerden gelen Yahudiler ise "Aşkenazi" diye adlandırılır. Yahudiler'in Türkiye'ye göçü sonraki asırlarda da devam etti. 19. yüzyılın sonlarında yaşadıkları ülkelerde gördükleri baskıdan dolayı Doğu Avrupa ve Rusya'daki Yahudiler'in bir kısmı yine Türkiye'ye geldiler.

Yahudiler, Osmanlı topraklarında geldikleri ülkelere göre cemaatler halinde yaşadılar. 16-17. yüzyıllarda Yahudiler, imparatorluğun çok farklı şehirlerinde yaşıyorlardı: İstanbul, Selanik, Edirne, Tekirdağ, Üsküp, Florina, Tırhala, Sofya, Akkirman, Kırım, Kefe, Mengup, Sudak, Anabolu, Filibe, Samakov, Pazarcık, Gelibolu, Gümülcine, Avlonya, Draç, Modon, İnebahtı, Manastır, Serez, Patras, Balyabadra, Hersek, Belgrad, Berat, Budin, Badracık, Holumiç, İstife, İştib, İzdin, Kastoria, Kalavrita, Mezistre, Karaferye, Koron, Rahova, Niğbolu, Silistre, Novoberda, Narda, Rudnik, Prevadi, Gördüs, Vidin, Yanbolu, Dimetoka, Yanya, Korfu, Yenişehir, Yenice-i Vardar, Köstendil, Plevne, Volos, Kratova, Kuçeyna, Livadiya, Karitena, Kavala, Ohri, Kesterye, Saraybosna, Salona, Semendire, Serfice, Sidrekapısı, Eğriboz, Limni, Midilli, Sakız, Rodos, Nakşa, Hanya, Kandiye, Magosa, Antalya, Mardin, Balıkesir, İznik, Diyarbekir, Hısnıkeyf, Karahisar-ı Sahib (Afyon), Kütahya, Tire, Bursa, Manisa, Tokat, Amasya, Ankara, Konya, Sivas, Antep, Bağdat, Şam, Safed, Kudüs, Gazze, el-Halil, Musul,

[13] Nuh Arslantaş, *Türkler ve Yahudiler (Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali'nin (1483-1555) Tarih Kitabı Seder Eliyahu Zuta Bağlamında Bir İnceleme)*, İstanbul 2013.

Şehrizol (Kerkük), Ane, Hit, Rahba, Halep, Trablusşam, Sincar, Kahire, Bilbis, Dimyat, Reşid, İskenderiye[14].

Yahudiler, İstanbul, Edirne, Avlonya ve Selanik dışındaki yerlerde fazla kalabalık değillerdi. Birçok şehirdeki nüfusları 50-100 arasındaydı. En kalabalık oldukları yer ise Selanik'ti. 1478'de Selanik'te hiç Yahudi yokken, Kanunî döneminin ilk yıllarında 2.645 hane, yani yaklaşık 13 bin kişilik bir Yahudi nüfus yaşıyordu. Selanik'te aynı dönemde Müslümanlar 1229 hane (yaklaşık 6 bin kişi), Hristiyanlar ise 989 hane (yaklaşık 5 bin kişi) idi. Yahudiler şehrin nüfusunun yarısından fazlasını oluşturuyorlardı[15]. Yahudiler'in bu yoğun yerleşmelerinden dolayı Selanik "İkinci Kudüs" diye adlandırılmıştı.

Selanik'te Yahudiler özellikle dokumacılıkla meşguldüler. İspanya'dan gelen Yahudiler, gelirlerken İspanyol yünlü kumaş tekniğini de yanlarında getirmişlerdi. Çuha adı verilen yünlü dokumaları devlet tarafından satın alınıyordu[16].

İspanya, Portekiz ve İtalya'dan gelen Yahudiler, Avlonya'ya yerleşerek Adriyatik ticaretinde etkili rol oynadılar. 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında Venedik'te 17 Avlonyalı Yahudi vardı. Avlonya'nın da yaklaşık üçte biri Yahudi'ydi. 1520'de şehirde 520 hane (yaklaşık 1100 kişi) vardı. Zamanla buradaki Ya-

---

14 Epstein, *The Ottoman Jewish Communities..*, s. 198-283; Yaron Ben-Naeh, *Sultanlar Diyarında Yahudiler*, çev. Nita Özkatalan, İstanbul 2009, s. 60.

15 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı Mali Sayımları Üzerine Araştırma", çev. Mehtap Özdeğer, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, sayı: 51 (İstanbul 2001), s. 22-23.

16 Halil Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve II. Bâyezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2-3 (İstanbul 1974), s. 416-466; Özgür Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

hudiler, kuzey Adriyatik şehirlerine göçetti. 1597'de Avlonya'daki Yahudi nüfusu 50'ye kadar düşmüştü[17].

Osmanlı Maliyesinde Yahudiler

Yahudiler, Osmanlı maliyesinde özellikle mültezim olarak önemli rol oynadılar. İmparatorluğun önemli şehirlerinde ve limanlarda vergi toplama işlemlerinde ön plana çıktılar. Örneğin 1477'de Yahudi Altina, Türk Seyyidî Küçük ve İtalyan Nikiroz 400 bin akçe artırarak 20.440.000 akçeye İstanbul'daki limanların gümrük vergilerini almışlardı. 1483'te Abraham oğlu Sabatay 1.200.000 akçeye Rumeli'deki Gümülcine, Karasu vs. gibi tuzlaların vergilerini toplamayı üstlenmişti[18].

16. yüzyılda da Yahudi mültezimler ve bankerler ön planda oldular. Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa ile yaptığı ticarette de önemli rol oynadılar. Osmanlı koruması sayesinde Adriyatik ticaretinde de ön plana çıktılar. Ayrıca Osmanlı-Avrupa diplomatik ilişkilerinde de önemli roller oynadıkları dönemler oldu. Marrano Yahudileri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Avrupa kapitalizmi, bankacılığı ve hatta merkantilist devlet ekonomisi konseptini de getirdikleri iddia edilir[19].

---

17 Halil İnalcık, "Sephardic Jews in the Ottoman Empire", s. 113-114.

18 Halil İnalcık, "Sephardic Jews in the Ottoman Empire", s. 110-111. Yahudiler'in Osmanlı maliyesindeki rolleri hakkında geniş bilgi için bk. Halil İnalcık, "Jews in the Ottoman Economy and Finances, 1450-1500", *The Islamic World from Classical to Modern Times, Essays in Honour of Bernard Lewis*, ed. C. E. Bosworth, Chales Issawi, Roger Savory and Abraham L. Udovitch. Princeton 1994. Haim Gerber, "Jewis Tax-farmers in the Ottoman Empire in the 16th and 17th Centuries", *Journal of Turkish Studies*, X (1986), s. 143-154. Haim Gerber, "Jews and Money-Lending in the Ottoman Empire", *The Jewish Quarterly Review*, New Series, LXXII/2 (1981), s. 100-118.

19 Halil İnalcık, "Sephardic Jews in the Ottoman Empire", s. 112-114.

Yahudi Hekimler

Yahudiler'in Osmanlı İmparatorluğu'nda en faal oldukları alanlardan biri de hekimlikti. Birçok Yahudi ailesinde hekimlik babadan oğula geçerdi. Yahudi tabipler Doğu ve Batı'nın tıp bilgisini birarada kullanabiliyorlardı. Osmanlılar memleketlerine kabul ettikleri Yahudi hekimlere dönemindeki hiçbir Avrupa ülkesinde rastlanılmayan bir şekilde Yahudi olmayan hastalara da bakma imkânını vermişlerdi[20]. İstanbul'a gelen Batılı diplomatlar ise Yahudi hekimlerin Osmanlı sarayındaki mümtaz yerini eleştirerek, onların Batı'daki tıbbî gelişmelerden habersiz cahil tabipler olduklarını ifade etmişlerdir[21]. Bu konuda farklı düşünenlere de rastlanılmaktadır[22].

Osmanlı sarayında görev yapan Yahudi hekimlerden ilk karşımıza çıkan Gaetalı Maestro Iacopo'dur. II. Murad döneminden itibaren sarayda hekim olarak görev yapan, Maestro Iacopo Müslüman olduktan sonra Yakup Paşa adıyla tanınmıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminde de sarayda hizmete devam etmiştir[23].

Döneminde oldukça etkili bir kişi olan Yakup Paşa'nın saraydaki itibarıyla Yahudiler'in sarayda etkisinin itibarının arttığı söylenir. Ancak ismi tarihe Fatih'in zehirlenmesi hadisesiyle geçmiştir. Venedikliler, 1456 ile 1479 yılları arasında Osmanlı

---

[20] Bu dönemde Yahudi hekimler için bk. Urield Heyd, "Moses Hamon, Kanuni Sultan Süleyman'ın Yahudi Başhekimi", çev. Feridun Nafiz Uzluk, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, XXIII/312 (Ankara 1970), s. 306-307.

[21] Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara 1987, s. 157.

[22] *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, I-II, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2012.

[23] Bernard Lewis, "The Privilige Granted by Mehmed II to his Physician ", *Bulletin School of Oriental and Asiian Studies*, XIV (1952), s. 550-563; Mark, Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities*, s. 79-82.

büyümesini durdurmak için en az 14 defa Fatih'i zehirlemeye teşebbüs etmişlerdi. Eğriboz'un düşmesinden sonra Osmanlı tehlikesinin büyümesi üzerine 1472'de Yakup Paşa'yla temas kurdular. Venedik yönetimi dikkat çekmemek için Yakup Paşa'yla irtibat kurmak üzere İstanbul'a Lando Degli isimli bir Floransalı'yı gönderdi. Lando Degli, İstanbul'a varınca parasızlık bahanesiyle Floransa konsolosluğuna sığındı ve arkadaşı olan konsolosun kardeşi Fransesco Barencollo ile irtibata geçti. Fransesco Barencollo vasıtasıyla Hekim Yakup Paşa'yla görüştü. Daha sonra Venedik'e dönerek 10'lar Meclisi'ne neler yaptığını anlattı. Buna göre Yakup Paşa uzun düşünmelerden ve pazarlıklardan sonra Fatih'i zehirlemesi karşılığında Venedik yönetiminden şunları talep etmişti: Yakup Paşa, 1472 Mart'ına kadar Fatih'i zehirleyip, öldürecektir. Buna karşılık 10 bin duka istemiş ve eğer Venedik'e göçetmesi gerekirse de 25 bin duka isteyecekti. Lando Degli de başlangıç için 500, sonra da 1000 altın istemişti. Fatih'i öldürmek için 200 bin altını gözden çıkaran Venedik yönetimi bu teklifi hemen kabul etti. Yakup Paşa Venedik tebaası olacak, çocukları da bu haklardan ve vergi muafiyetiyle birçok imtiyazdan istifade edeceklerdi. Bu durum kararlaştırıldıktan sonra Venedik yönetiminin mektubu Lando Degli'ye verilerek Yakup Paşa'ya gönderildi. Mektubun Yakup Paşa'ya ulaşıp, ulaşmadığı konusunda bir bilgi yoktur. Fatih'in bu teşebbüsten sonra 9 yıl daha yaşaması Yakup Paşa'nın belirttiği tarihte zehirleme teşebbüsüne girişemediği veya Fatih'in çaşnigirler vasıtasıyla zehirden kurtulduğu anlaşılıyor[24]. Fatih'in 1481'deki ölümünde ise Yakup Paşa'nın bir rolü olup, olmadığı konusunda bir malumatımız yoktur. Bu konudaki diğer bir görüş ise Osmanlı yönetiminin isteğiyle Yakup Paşa'nın ilişkiye geçerek Venedik komplolarını bildirdiği ve hekimin niyetlerini öğrenmek

[24] Franz Babinger, "Venedikliler'in Fâtih'i Zehirleme Teşebbüsleri", çev. M. Şevket Yazman, *Hayat-Tarih*, sayı: 4 (İstanbul 1969), s. 16-20.

için İtalyanlar'la oynadığı yönündedir[25]. II. Bâyezid döneminde bir vakıf kurmasından hareketle Fatih'in ölümünden sonra Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa ile birlikte öldürüldüğü yönündeki rivayetler de reddedilmektedir[26].

II. Bâyezid döneminde de Yahudi hekimler karşımıza çıkmaktadır. Granada'dan 1493'te gelerek Osmanlı hizmetine giren Yasef Hamon II. Bâyezid'e hekimlik yapmıştır[27]. II. Bâyezid'in saltanatının son yıllarına ait bir inamat defterinde 1507 ve sonraki yıllarda Yosef olarak zikredilen Yahudi hekim Yasef olmalıdır[28]. Ancak bu dönemde Yahudi hekimlerin sayılarının fazla olmadığı anlaşılmaktadır. 910'da (1505) hassa hekimleri arasında 2 Yahudi hekim gözükmektedir[29]. 914'ten (1509) sonra Yahudi hekimlerin sayısı artarak 4'e çıkmıştır[30].

Kanunî döneminde Yasef Hamon'un oğlu Moses Hamon etkili bir şahsiyet olmuştur. Moses Hamon, 941'de (1534) 50 akçe yevmiye almaktaydı. Saraya hizmet eden 7 Yahudi hekimin içerisinde en fazla maaşı alan tabipti[31].

Hassa hekimlerin ve Yahudi hekimlerin sayısını arşiv vesikalarına dayanarak 16. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren daha rahat takip edebiliriz. 942'de (1536) hassa hekimi sayısı 13'ü Müslüman,

---

25 *Epstein*, s. 80.

26 *Lewis*, s. 562-563; *Epstein*, s. 81-82.

27 Urield Heyd, "Moses Hamon, Kanuni Sultan Süleyman'ın Yahudi Başhekimi", çev. Feridun Nafiz Uzluk, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, XXIII/312 (Ankara 1970), s. 310.

28 *İnamat Defteri*, Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O.71, s. 122, 319.

29 *İnamat Defteri*, s. 122, 319.

30 *İnamat Defteri*, s. 327, 338.

31 BOA, Bâb-ı Defterî Küçük Ruznâmçe Kalemi (=D. KRZ), nr. 33118, s. 7, 27. Daha sonraki dönemlerdeki maaşları için bk. Urield Heyd, "Moses Hamon, Kanuni Sultan Süleyman'ın Yahudi Başhekimi", s. 312.

4'ü Yahudi hekim olmak üzere 17'dir[32]. 955 (1548)'e gelindiğinde yani 12 yıl sonra hekim sayısı hemen hemen iki misli artarak 32 olmuştur. Bu dönemde hassa hekimleri içerisindeki Yahudi hekimlerin oranı da yükselmiştir. Hekimlerin 18'i Müslüman, 14'ü Yahudi'dir[33]. 1536'da hassa hekimlerinin yüzde 24'ü Yahudi iken, 1548'de bu oran yüzde 44'e yükselmiştir[34]. Bu dönemde Ben Yahya ve Hamon aileleri ön plana çıktılar.

16. yüzyılın ikinci yarısına ait küçük ruznâmçe defterlerinin elimizde bulunmayışından dolayı hassa hekimlerinin yarım asır kadar durumlarını bilemiyoruz. Ancak 1542'de engizisyonun İspanya'dan İtalya'ya geçmesi, 1543'te yasaklı kitaplar indeksinin yapılması ve 16. yüzyılın ortasında İtalya'daki pek çok Yahudi karşıtı gelişme Yahudi âlimlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırsız olan dinî müsamahasını aramalarına yolaçtı. Böylece Batı'daki baskının, sansürün ve dinî tahammülsüzlüğün olumsuz ve kariyerlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun daha lehte olan atmosferine taşıma konusundaki olumlu unsurlar birleşince 16. yüzyılda Batı'dan, Doğu'ya doğru bir beyin göçü oldu. Örneğin, Habibî, Haviv veya Amatus Lusitanus olarak bilinen Joao Rodrigues de Castelo Branco (1511-1568) bu duruma iyi bir örnektir. Amatus, 1530'ların başlarında Portekiz'i terkettikten sonra kendisi Antwerp yoluyla 1540'ta İtalya'ya varmış ve burada 15 yılı çeşitli ilmî ve profesyonel faaliyetler ile geçirmişti. Kendisi Papa III. Julius'un (1550-1553) ve kız kardeşinin şahsî hekimi olarak da hizmet etmişti. Papa IV. Paul'un (1555-59) Yahudi karşıtı siyaseti üzerine İtalya'dan kaçmıştı. O sırada *Curationum Medicinalium*'u yaz-

32 BOA, *MAD*, nr. 559, s. 3-4, 23-24.

33 BOA, *MAD*, nr. 7118.

34 Bu dönemde Yahudi hekimler için bk. Urield Heyd, "Moses Hamon, Kanuni Sultan Süleyman'ın Yahudi Başhekimi", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, XXIII/312 (Ankara 1970).

maktaydı. 1559'da Selanik'e yerleştiği zaman Latince kaleme aldığı yedi ciltlik eserinin altı cildini tamamlamıştı[35].

Elimizdeki arşiv kayıtlarından yaklaşık 55 yıl sonra 1013 (1604-1605)'te hassa hekimlerinin sayısı yüzde 265 artış göstererek 32'den 85 çıkarken, hassa hekimleri içerisinde çoğunluk ezici bir şekilde Yahudi hekimlerin eline geçmiştir. 85 hassa hekimin 64'ü Yahudi'dir[36]. Yahudi hekimler hassa hekimlerin yüzde 75'ini oluşturmaktadırlar. Bu yıllarda, uzun süren savaşların sebep olduğu devlet kadrolarındaki artış hassa hekimlerinde de görülmektedir.

Heinrich Graetz, "I. Ahmed'in saltanatından sonra imparatorluk zayıflamaya başladı ve her sultan bir Sardanapalus oldu. Türk Yahudiler'inin ihtişamı bir meteor gibi söndü ve karanlığa düştü" şeklinde yorum yapmaktadır. Ancak Rhoads Murphey'nin de dikkat çektiği gibi Yahudi hekimlerin sayısı azalsa da karanlığa düşecek kadar büyük bir statü kaybı yaşanmamıştır[37].

Hassa hekimleri içerisinde Yahudi hekimlerin oranı 17. yüzyılın başlarında yüzde 75'e kadar yükselmişti. Ancak daha sonraki dönemlerde bu oran gittikçe düştü. 1034'te (1624-1625) Yahudi hekimlerin sayısı 33'e, 1042'de (1632-1633) 23'e, 1055 (1645)'te 11'e indi. 1060'da (1650) Yahudi hekim sayısı 12'ye çıktı. Yahudi hekimlerin sayısı 1066'da (1655-1656) 10'a, 1069'da (1658-1659) 8'e, 1071'de (1660-1661) 4'e indi. 1075'te (1664-1665) hekim sayısı 5'e, 1081'de (1670-1671) 6'ya çıktı. 1082'de (1671-1672) 5'e, 1098'de (1687-1688) 4'e 1104'te (1692-1693) 2'ye indi. 1105'te Yahudi hekim sayısı (1693-1694) tekrar 5'e çıktıysa da ertesi yıl

---

35 Rhoads Murphey, "Jewish Contributions to Otoman Medicine, 1450-1800", *Jews, Turks, Ottomans, A Shared History Fifteenth Through the Twentieth Century*, ed. Avigador Levy, New York 2002, s. 63.

36 BOA, KK, nr. 3398, s. 27, 31-32.

37 Rhoads Murphey, "Jewish Contributions to Otoman Medicine, 1450-1800", s. 62.

1106'da (1694-1695) tekrar 2'ye indi. 1118'de (1705-1706) Yahudi hekim sayısı 4'e çıktı. 1123'ten (1710-1711) itibaren ise Yahudi hekim sayısı devamlı olarak azaldı. 1123'te 3'e, 1125'te (1713) 2'ye, 1127'de (1715) 1'e indi.[38]

1148'den (1735-1736) sonra ise Yahudi hekimlerin "Etibba-i Yahudiyan" adıyla ayrı bir grup olarak tasnif edilmesi sona erdi[39]. Daha sonraki tarihlerde hassa hekimleri içerisinde görev yapan 2-3 Yahudi hekim "Etibba-i Yahudiyan" olarak ayrılmayıp, "Etibba-i Hassa" başlığı altında Müslüman hekimlerle birlikte zikredildiler. Aynı şekilde gayrimüslim hekimler de "Etibba-i Hassa"nın içerisinde ele alındılar. Hassa hekimleri içerisinde 1167'de (1753-1754) 2, 1219'da (1804-1805) ise 3 Yahudi hekim vardı.

Müslüman hekimler, hassa hekimleri içerisinde 1640'lardan itibaren çoğunluğu elegeçirmişlerdir. 1055 (1645)'te 14 Müslüman hekime karşılık, 11 Yahudi hekim görev yapmaktaydı[40]. 1219'da (1804-1805) ise hassa hekimler teşkilatında 97 Müslüman hekim, 3 Hristiyan hekim, 3 tane de Yahudi hekim vardı.

---

38 17. yüzyılda ihtida eden Yahudi hekimler ve Yahudi hekim sayısının azalması hakkında bir yorum için bk. Marc David Bear, *IV. Mehmed Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2010, s. 210-218 (Bu eserin tenkidi için bk. Abdülkadir Özcan, "İstanbul'un Eminönü Semti 17. Yüzyılda mı İslâmlaştırıldı?", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXVII (İstanbul 2011), s. 206-213).

39 BOA, KK, nr. 3465, s. 72-74, 85;

40 17. yüzyılda Yahudi hekimlerin yerini Rumlar'ın aldığı iddia edilir (Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara 1996, s.165). Ancak arşiv kayıtlarında açıkca görüldüğü üzere bu doğru değildir.

Hassa Hekimler Teşkilatı

Tarih	Müslüman hekim	Hristiyan hekim	Yahudi hekim	Toplam	Kaynak
914/1509	12		2	14	*İnamat Defteri*, nr. 0.71, s. 10, 21, 26, 35, 37-38, 40, 42, 48, 75, 90, 96, 98, 117-118, 120, 122, 163, 174-175, 201, 203, 205, 229, 231, 260-261, 263, 283-284, 299, 303, 305, 307-308, 319-320, 327, 335, 338, 340-341, 348, 351-352, 357, 359, 379, 382, 419-420, 422, 430, 432, 435, 442-444, 450, 458, 463-464.
Muharrem-Cemaziyelahir 941/Temmuz-Aralık 1534	14		7	21	BOA, D. KRZ, nr. 33118, s. 7, 27.
Şaban-Ramazan 942/ Ocak-Şubat 1536	13		4	17	BOA, *MAD*, nr. 559, s. 3-4, 23-24.
Şevvâl-Zilkade 942/ Mart-Nisan 1536	16		4	20	BOA, *MAD*, nr. 559, s. 43-44, 63-64.
Zilhicce 942- Şaban 943/Mayıs 1536-Ocak 1537	15		4	19	BOA, *MAD*, nr. 559, s. 83-84, 103-104, 123-124, 143-144, 162-164, 183-184, 203-204, 219-220, 235-236.
Ramazan-Zilkade 943/ Şubat-Nisan 1537	15		5	20	BOA, *MAD*, nr. 559, s. 251-252, 271-272, 291.
Zilhicce 943/ Mayıs 1537	14		5	19	BOA, *MAD*, nr. 559, s. 311.
Muharrem-Safer 955/ Şubat-Mart 1548	18		14	32	BOA, *MAD*, nr. 7118
Ramazan 955/Ekim 1548	17		14	31	BOA, *MAD*, nr. 7118
Şevvâl 955/Kasım 1548	16		14	30	BOA, *MAD*, nr. 7118
Receb 956/Temmuz 1549	15		14	29	BOA, *MAD*, nr. 7118
1013/1604-1605	21		64	85	BOA, KK, nr. 3398, s. 27, 31-32.
1014/1605-1606	22		?		BOA, D.KRZ, nr. 33120, s. 60-61.
1027/1618	18		41	59	TSMA, nr. 6146, vr. 26b-27a, 29b-30a.
1033/1623-1624	17		34	51	BOA, *MAD*, nr. 5586, s. 105-106, 112-114.

Tarih	Müslüman hekim	Hristiyan hekim	Yahudi hekim	Toplam	Kaynak
1034/1624-1625	17		33	50	BOA, *MAD*, nr. 5526, s. 111, 117-118.
1035/1625-1626	17		33	50	BOA, *MAD*, nr. 5510, s. 111-113.
1036/1626-1627	18		30	48	BOA, KK, nr. 3399, vr. 50b-51a, 53b-54a.
1037/1627-1628	15		26	41	BOA, *MAD*, nr. 364, s. 100-101, 106 -108.
1038/1628-1629	13		25	38	BOA, *MAD*, nr. 5965, s. 95, 100-101.
1042/1632-1633	14		23	37	BOA, KK, nr. 3400, s. 92-93, 100-101.
1043/1633-1634	15		23	38	BOA, *MAD*, nr. 7184, s. 90-91, 97-98
1044/1634-1635	16		18	34	BOA, *MAD*, nr. 5589, s. 89, 98-99.
1045/1634-1635	17		18	35	BOA, *MAD*, nr. 5682, s. 83, 89.
1048/1638-1639	14		13	27	BOA, *MAD*, nr. 6012, s. 80, 86-87.
1049/1639-1640	11		13	24	BOA, *MAD*, nr. 3626, s. 54, 58-59.
1050/1640-1641	15		10	25	BOA, *MAD*, nr. 6248, s. 57, 63.
1053/1643-1644	14		11	25	BOA, *MAD*, nr. 7205, s. 55-56, 65.
1055/1645-1646	14		11	25	BOA, *MAD*, nr. 416, s. 73, 84.
1056/1646-1647	14		11	25	BOA, *MAD*, nr. 6192, s. 81, 91.
1057/1647-1648	14		11	25	BOA, *MAD*, nr. 5520, s. 92, 100.
1060/1650	18		12	30	BOA, *MAD*, nr. 6261, s. 104, 114.
1062/1652	17		12	29	BOA, KK, nr. 3401, vr. 52b, 56b.
1063/1653	16		12	28	BOA, *MAD*, nr. 6977, s. 101/102, 112; TSMA, nr. 771, vr. 36a, 39b.
1064/1653-1654	16		12	28	BOA, KK, nr. 3402, vr. 50a-b, 55a.
1065/1654-1655	17		11	28	BOA, *MAD*, nr. 1442, s. 99, 109.
1066/1655-1656	17		10	27	BOA, KK, nr. 3403, vr. 51b-52a, 57b.
1067/1656-1657	17		10	27	BOA, KK, nr. 3404, vr. 54b-55a, 61a.
1068/1657-1658	17		10	27	BOA, *MAD*, nr. 998, s. 105, 117.
1069/1658-1659	18		8	26	BOA, *MAD*, nr. 6008, s. 109, 119.
1070/1659-1660	18		8	26	BOA, KK, nr. 3405,vr. 40b-41a, 47a.
1071/1660-1661	14		4	18	BOA, KK, nr. 3406, vr. 41b-42a, 48a.

Tarih	Müslüman hekim	Hristiyan hekim	Yahudi hekim	Toplam	Kaynak
1072/1661-1662	14		4	18	BOA, KK, nr. 3407, s. 85-86, 97.
1073/1662-1663	14		4	18	BOA, KK, nr. 3408, s. 73, 83.
1074/1663-1664	14		4	18	BOA, KK, nr. 3409, s. 91-92, 104.
1075/1664-1665	15		5	20	BOA, KK, nr. 3410, vr. 54b, 60a.
1076/1665-1666	15		5	20	BOA, *MAD*, 5967, s. 102, 114.
1077/1666-1667	16		5	21	BOA, KK, nr. 3411, s. 101, 114.
1078/1667-1668	17		5	22	BOA, *MAD*, nr. 3772, s. 101.
1079/1668-1669	17		5	22	BOA, *MAD*, nr. 1083, s. 106-107.
1080/1669-1670	18		5	23	BOA, KK. nr. 3412, vr. 47b-48a, 52b-53a.
1081/1670-1671	20		6	26	BOA, KK. nr. 3413, vr. 48a, 56a.
1082/1671-1672	15		5	20	BOA, KK. nr. 3414, s. 102.
1083/1672-1673	17		5	22	BOA, KK, nr. 3415, s. 76, 93.
1084/1673-1674	17		5	22	BOA, *MAD*, nr. 6010, s. 89, 107.
1085/1674-1675	17		5	22	BOA, KK, nr. 3416, 15a, 25a.
1086/1675-1676	17		5	22	BOA, KK, nr. 3417, vr. 46a, 55a.
1087/1676-1677	17		5	22	BOA, KK, nr. 3418, vr. 45a, 53a.
1088/1677-1678	17		5	22	BOA, KK, nr. 3419, s. 90, 104.
1089/1678-1679	17		5	22	BOA, *MAD*, nr. 677, s. 90, 105.
1090/1679-1680	17		5	22	BOA, KK, nr. 3420, vr. 44a, 52a.
1091/1680-1681	17		5	22	BOA, KK, nr. 3421, s. 91, 106.
1092/1681	18		5	23	BOA, *MAD*, nr. 6082, s. 85, 101.
1093/1682	18		5	23	BOA, KK, nr. 3422, s. 80, 95.
1094/1683	19		5	24	BOA, KK, nr. 3423, vr. 43b-44a, 51b.
1095/1684	18		5	23	BOA, KK, nr. 3424, s. 84, 100.
1096/1685	20		4	24	BOA, KK, nr. 3425, vr. 42b, 50a.
1097/1685-1686	19		5	24	BOA, *MAD*, nr. 5966, s. 84-85, 99.
1098/1686-1687	20		4	24	BOA, KK, nr. 3426, s. 86, 103.
1099/1687-1688	20		4	24	BOA, KK, nr. 3427, s. 100, 119.
1100/1688-1689	20		4	24	BOA, KK, nr. 3428, vr. 55, 63.
1102/1690-1691	21		4	25	BOA, KK, nr. 3430, s. 106-107,123.
1103/1691-1692	20		4	24	BOA, KK, nr. 3431, s. 93, 111.
1104/1692-1693	23		2	25	BOA, KK, nr. 3432, s. 99, 116.
1105/1693-1694	23		5	28	BOA, KK, nr. 3433, s. 95-96, 110.
1106/1694-1695	26		2	28	BOA, KK, nr. 3435, s.112-113, 129.

Tarih	Müslüman hekim	Hristiyan hekim	Yahudi hekim	Toplam	Kaynak
1108/1696-1697	26		2	28	BOA, KK, nr. 3436, s. 114-115.
1109/1697-1698	30		2	32	BOA, KK, nr. 3437, s. 105-106, 119.
1110/1698-1699	33		2	35	BOA, KK, nr. 3438, s. 114-115, 128.
1112/1700-1701	34		2	36	BOA, KK, nr. 3439, s. 112-113, 126.
1113/1701-1702	34		2	36	BOA, KK, nr. 3440, vr. 59a, 67b.
1115/1703-1704	33		2	35	BOA, KK, nr. 3441, s. 114-115, 128.
1116/1704-1705	33		2	35	BOA, KK, nr. 3442, s. 119-120.
1118/1705-1706	35		4	39	BOA, KK, nr. 3443, s. 116-117, 124.
1119/1706-1707	35		4	39	BOA, KK, nr. 3444, s. 114-115, 120.
1120/1707-1708	35		4	39	BOA, KK, nr. 3445, vr. 56b-57a, 65a.
1121/1708-1709	35		4	39	BOA, KK, nr. 3446, vr. 65a-b, 73a.
1123/1710-1711	36		3	39	BOA, KK, nr. 3447, vr. 65a-b, 72a.
1124/1712	34		3	37	BOA, KK, nr. 3448, s. 125-126, 139.
1125/1713	31		2	33	BOA, KK, nr. 3449, s.122-123,138.
1127/1715	30		1	31	BOA, KK, nr. 3450, s. 53a-b, 61a.
1128/1716	27		1	28	BOA, KK, nr. 3451, s.103-104,119.
1130/1718	30		1	31	BOA, KK, nr. 3452, s. 78-79, 90.
1131/1719	30		1	31	BOA, KK, nr. 3454, s. 74-75, 80.
1133/1720-1721	31		1	32	BOA, D.KRZ, nr. 33182, s. 35-36, 40; BOA, KK, nr. 3455, s. 71-72, 82.
1136/1723-1724	32		1	33	BOA, D.KRZ, nr. 33190, s. 37, 42; BOA, KK, nr. 3456, s. 70-71, 85.
1137/1724-1725	36		1	37	BOA, KK, nr. 3457, s. 72-73, 87.
1138/1725-1726	36		1	37	BOA, KK, nr. 3458, s. 68-69, 82.
1139/1726-1727	36		1	37	BOA, KK, nr. 3459, s. 70-71, 84.
1141/1728-1729	40		1	41	BOA, KK, nr. 3460, s. 70-71, 85.
1143/1730-1731	40		1	41	BOA, KK, nr. 3461, vr. 41a, 46a.
1144/1731-1732	46		1	47	BOA, KK, nr. 3462, s. 78-79, 90.
1146/1733-1734	48		1	49	BOA, KK, nr. 3463, s. 74-75, 91.

Tarih	Müslüman hekim	Hristiyan hekim	Yahudi hekim	Toplam	Kaynak
1147/1734-1735[*]	52		1	53	BOA, KK, nr. 3464, s. 72-74, 88; nr. 3465, s. 72-74, 85.
1149/1736-1737	56		-	56	BOA, KK, nr. 3467, s. 64-66.
1150/1737-1738	55		-	55	BOA, KK, nr. 3469, s. 72-74.
1154/1741-1742	52	1	-	53	BOA, KK, nr. 3472, s. 74-76.
1156/1743-1744	48	1	1	50	BOA, KK, nr. 3473, s. 77-78.
1157/1744	47	1	1	49	BOA, KK, nr. 3474, s. 80-82.
1159/1746	48	1	1	50	BOA, KK, nr. 3475, s. 80-82.
1160/1747	51	1	1	53	BOA, KK, nr. 3476, s. 79-81
1161/1748	51	1	1	53	BOA, KK, nr. 3478, s. 82-83.
1162/1749	51	1	1	53	BOA, KK, nr. 3479, s. 81-82.
1164/1751	51	2	1	54	BOA, KK, nr. 3480, vr. 43b-44a.
1165/1752	50	2	1	53	BOA, KK, nr. 3481, s. 86-88.
1167/1753-1754	57	1	2	60	BOA, D.KRZ, nr. 33293, s. 64-66.
1168/1754-1755	58	1	2	61	BOA, KK, nr. 3483, s. 84-86.
1170/1756-1757	62		2	64	BOA, KK, nr. 3484, s. 86-88.
1176/1762-1763	73		2	75	BOA, KK, nr. 3486, s. 83-86.
1177/1763-1764	74		2	76	BOA, KK, nr. 3487, s. 87-90.
1178/1764-1765	76		1	77	BOA, KK, nr. 3488, vr. 44b-46a.
1184/1770-1771	87		2	89	BOA, KK, nr. 3490, s. 85-88.
1185/1771-1772	83		2	85	BOA, KK, nr. 3491, s. 91-94.
1188/1774-1775	88		3	91	BOA, KK, nr. 3494, s. 91-94
1189/1775-1776	92		3	95	BOA, KK, nr. 3495, s. 88-91.
1190/1776-1777	92	1	2	95	BOA, KK, nr. 3496, s. 87-90
1191/1777-1778	96		3	99	BOA, KK, nr. 3498, s. 86-88.
1193/1779	95		2	97	BOA, KK, nr. 3500, s. 77-80.
1195/1781	97		2	99	BOA, KK, nr. 3502, s. 78-81.
1196/1782	98		2	100	BOA, KK, nr. 3503, s. 78-81.
1198/1784	92	1	2	95	BOA, KK, nr. 3504, s. 77-80
1199/1784-1785	92	1	2	95	BOA, KK, nr. 3453, s. 75-79.
1200/1785-1786	93	1	2	96	BOA, D.KRZ, nr. 33399, s. 76-79.
1203/1788-1789	92	3	2	97	BOA, KK, nr. 3505, s. 73-76.
1216/1801-1802	97	4	2	103	BOA, KK, nr. 3506, vr. 30b-31a.
1219/1804-1805	97	3	3	103	BOA, KK, nr. 3507, s. 29b-31b.

[*] Bu tarihten sonra Yahudi hekimler, küçük ruznâmçe defterinde ayrı bir başlık altında gösterilmeyip, Hristiyan hekimlerle birlikte etibbâ-i hassa listesi içerisine alınmışlardır.

Galata'da Bir Senyora: Gracia Mendes[41]

Gracia de Luna, 1510'da Lizbon'da dönme (converso), olarak doğdu. Ailesi, İspanya'dan 1492'de kral ile kraliçenin topraklarındaki Yahudiler'in ya Katolikliği kabul ya da ülkeyi terketmeleri emri üzerine ikincisini tercih edip Portekiz'e kaçmış fakat yeni ülkelerinde de karşılarına çıkan baskılar üzerine din değiştirmek zorunda kalmıştı. Gracia, 18 yaşında, kendisi gibi gizli Yahudi Francesco Mendes ile evlendi ve kocasının soyadını aldı.

Francesco Mendes, Portekiz'in önemli sarraflarındandı. Francesco'nun kardeşi Diogo ise aile işletmesinin bir şubesini açtığı Anvers'te kısa sürede biber ticareti tekelini eline geçirmişti. Diogo da Gracia'nın kızkardeşiyle evlenecekti. Bir ayağı Lizbon'da, bir ayağı da Anvers'te olan Mendes Ailesi, emtia alım satımı yapıyor, havale işleriyle uğraşıyor, sadece kişilere değil devlete de borç verebiliyordu. Ancak 1536 Mayıs'ında Portekiz'de de Engizisyon kurulması, muazzam servetlerine rağmen ailenin huzurunu kaçırdı. Francesco ve Gracia Mendes, zaten bir süredir baskıların arttığı Lizbon'dan Anvers'e göç hazırlıklarına başlamışlardı. Bu sırada kocası ölünce yolculuk planlarını erkene alan Gracia, ailesiyle ile birlikte, 1537'de Anvers'e geldi. Kayınbiraderi Diogo'nun

[41] Mendes'in hayatı şu eserden özetlenmiştir: Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes, Bir Sefaradın Uzun Yolculuğu*, çev. Mercan Uluengin, İstanbul 2007. Bu konuda ayrıca bk. Cecil Roth, *The House of Nasi, Doña Gracia*, Philadelphia 1948; Cecil Roth, "Gracia Nasi", *Encylopedia Judaica*², XIV, 785; Andree Aelion Brooks, *The Woman Who Defied Kings: The Life and Times of Dona Gracia Nasi*, 2003; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Ankara 2000, s. 132-136; Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Milleti", *Osmanlı*, IV, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 312-313; Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, s. 88-91.

himayesine girmeyerek, kocasının kendisine ve kızına bıraktığı mirasla Mendes ailesi içinde faaliyetlerine devam etti.

Diogo, 1542 sonlarında ya da 1543 başlarında öldü. Aile servetinin yarısını Gracia ve kızı Reyna'ya, diğer yarısını da yine Gracia'nın idaresinde olmak şartıyla eşine ve kızına bırakmıştı. Böylece Gracia, Mendes servetinin tek hâkimi oldu. Gracia, Habsburg yönetiminin Mendesler'in mal varlıklarına el koymak için ölen Diogo aleyhine açtığı davayı, Şarlken'e faizsiz 100 bin duka borç vererek savuşturmayı başardı. Fakat Şarlken'in, Aragon Hanedanı'nın gayrimeşru bir üyesi olan İspanyol soylusu Don Fernando'nun, Gracia'nın kızı Reyna ile evlenmesini sağladığı takdirde kendisine 200 bin duka hediye etme teklifini kabul edip çöpçatanlığa soyunması bardağı taşırdı. Mendes kızkardeşler, 1544 sonlarında Anvers'ten Venedik'e doğru yola çıktılar.

Habsburg yönetimi, Mendesler'in Anvers'te bıraktığı eşyalara el koyduysa da firarileri geri getirtemedi. Gracia, Venedik'te Beatrice/Beatrix de Luna adını kullanarak ticarî işlerine devam etti. Kızkardeşler debdebeli fakat sürekli gözetim altında tutuldukları bir hayat sürüyorlardı. Zira Engizisyon, Venedik'te de 1540'dan itibaren tekrar canlanmıştı ve ruhbanlar, Yeni Hristiyanlar'a alenî Yahudiler'den daha az güveniyorlardı. Aradığı huzuru yine bulamayan Gracia, Engizisyon'dan ilelebet kurtulmak amacıyla Türkiye'ye kaçmak için gizli hazırlıklara girişti.

Kızkardeşi ile aralarında baş gösteren miras anlaşmazlığı Gracia'ya ağır bir darbe indirdi ve Venedik'teki günlerinin sonunu getirdi. Brianda, ablasının vesayetinden kurtulup, kocasından kendisine ve kızına kalan mirası şahsen yönetmek için resmî makamlara, Gracia'nın gizli Yahudi olduğunu ve Türkiye'ye kaçmaya hazırlandığını ihbar etti. Fırsattan istifade aile servetini ele geçirmek isteyen Venedik hükümeti, Gracia'nın hapsedilmesi yönünde Engizisyon'da karar aldırdı. Kızkardeşler arasındaki miras davasına bakan Venedik mahkemeleri de, aile servetinin Gracia

la Chica'nın hissesine düşen yarısının, kız 18 yaşına girinceye kadar devlet hazinesine emanet bırakılmasına hükmetti.

Gracia, Venedik'te daha fazla barınamayacağını anladığından kızı Reyna ile birlikte 1550'nin ilk aylarında gizlice Ferrara'ya kaçtı. Tüm bunlar yaşanırken Osmanlı yönetimi meseleye müdahil oldu. Saray Hekimi Yahudi Moses Hamon vasıtasıyla İstanbul'a sığınma isteğini Kanunî Sultan Süleyman'a ileten Gracia, zamansız da olsa beklediği yardımı aldı. Aileyi Osmanlı başkentine götürmek üzere Sinan Çavuş, Venedik'e geldi. Kanunî, gönderdiği fermanda Mendes kız kardeşlerin kendi tebaası olduklarını bildiriyordu. Sinan Çavuş, Venedik'te bulunduğu süre zarfında Brianda ile artık Ferrara'da bulunan Gracia arasında arabuluculuk yaparak 1552'de ilk miras anlaşmasının şartlarını abla lehine değiştiren yeni bir anlaşma imzalamalarını sağladı. Senato, kızkardeşler arasındaki bu uzlaşmayı birkaç gün sonra tasdik etti.

Gracia, Ferrara'da Yahudiliğini ilan etti. Evi Yahudi araştırmacıları ve Talmud bilginlerinin mekânı oldu. Kendisine ithafen kitaplar basıldı. Fakat Ferrara yönetiminin ticarî yeteneklerinden ve servetlerinden istifade edebilmek için Yahudiler'e tanıdığı hoşgörünün ömrü de uzun olmadı. Tehlikenin yaklaştığını sezen Gracia, kızı Reyna ve maiyetindekilerle, Sinan Çavuş nezaretinde 1552 Ağustos'unda bir kadırgayla Ragusa'ya doğru yola çıktı.

Osmanlı himayesi altında Doğu-Batı ticaretinin önemli aracılarından olan Ragusalılar, servetinin büyüklüğünü bildikleri Gracia'yı bir prenses gibi karşıladılar. Buradaki iyi karşılamayı ve ticarî imkânları İstanbul'a gittikten sonra da unutmayan Gracia, şehirle 1554'de beş yıllık bir süreyi kapsayan ve daha sonra iki kere yenilenen ticarî bir sözleşme imzalayarak sadece Ragusalılar'a bahşedilen imtiyazlar elde etti. Ragusa ise buna karşılık Gracia'nın İtalya, Macaristan, Lehistan ve diğer Avrupa ülkeleriyle kurduğu ticaret ağının gümrük vergilerinden hatırı sayılır bir gelir kazandı. Yine İstanbul ile yapacağı para transferlerinde Gracia'nın

bürolarından ve temsilcilerinden sık sık yararlandı. Hububat sıkıntısı yaşadığı dönemleri, Gracia'nın temsilcilerinin Mora ve Arnavutluk'tan temin ettikleri mahsulle aşabildi.

Gracia, 1553 sonbaharına doğru İstanbul'a ulaştı. Osmanlı topraklarında Kudüs ya da imparatorluktaki Yahudiler'in ruhanî merkezi sayılan Selanik yerine İstanbul'u tercih etmesinin sebebi, payitahtın malî ve ticarî cazibesi idi. Gracia'nın Osmanlı başkentindeki yılları, hayatının en başarılı ve varlıklı dönemi oldu. İstanbul'a yerleşir yerleşmez hâlâ Venedik'te bulunan yeğeni João'yu da buraya getirtti ve kızıyla evlendirdi. 1550'lerde 400 bin duka civarında olduğu tahmin edilen Mendes-Nasi ailesinin serveti, artık Osmanlılar'ın himayesindeydi.

Gracia ve Nasi'nin muazzam servetleri, ticarî kabiliyetleri ve temsilcileri vasıtasıyla Avrupa siyasetindeki gelişmeleri güncel olarak takip edebilmeleri, Osmanlı sarayının gözündeki yerlerini gitgide sağlamlaştırdı. Ayrıca İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra bilhassa Portekiz menşeli Yahudiler'in önderi hâline geldiler. Hans Dernschwam, daha Gracia'nın İstanbul'daki ilk yılındaki hayatını ve konumunu şöyle nakleder: "Yahudiler ona Señora diyerek caka satıyor. Gerçekten de bir Señora gibi davranıyor; ikisi, Felemenkli hizmetçileri arasında görkem ve gösteriş içinde yaşıyor. Yahudiliğe geri dönmüş bir Marrano olduğu söyleniyor. Konstantinopolis'te Yahudiler'in arasında değil, Galata'da, günlüğü bir dukaya kiraladığı, bahçeler içindeki lüks villada oturuyor".

Ankona'daki dindaşları 1550 ortalarında büyük bir kıyımla karşı karşıya kalınca Gracia, kendisini tarihe geçirecek bir teşebbüse imza attı. Azılı bir Yahudi düşmanı olarak tanınan yeni Papa IV. Paul, seleflerinin Ankona'yı ticarî cazibe merkezi hâline getirmek için verdikleri hakları geri almıştı. Engizisyon acımasız bir şekilde Ankona'da faaliyete geçti. 1555'de şehirde tutuklanan dönmelerden 24'ü kazığa bağlanarak yakıldı. Birçok dönme zindana atıldı, birçoğu da kürek mahkûmu olarak Malta'ya satıldı.

Gracia'nın tanıdıklarını ve temsilcilerini de hedef alan bu vahşete dair haberler kısa sürede İstanbul'a ulaştı. Gracia, derhal Ankona'da yaşananları konuşmak için Kanunî'den resmî bir görüşme talep etti. Yapılan görüşmenin ardından Kanunî, kendi tebaası olduklarını söylediği adamların serbest bırakılması ve mallarının iade edilmesine dair papaya 9 Mart 1556 tarihli bir nâme gönderdi.

Papa, cevabî mektubunda, Portekizli dönmelerin padişahın tebaası oldukları iddiasına karşı çıktı; cezalandırmaların Hristiyan olduklarını söyleyen ama bunun gereğini yerine getirmeyenlere yönelik olduğunu belirtti; alenî Yahudiler'in malları ile birlikte serbest olduklarını bildirdi. Gelen açıklama, Osmanlı yönetimi ve Gracia açısından tatminkâr olmaktan uzaktı. Gracia, papayı dize getirmek için, en büyük silahını, ticarî gücünü ve Yahudiler üzerindeki nüfûzunu devreye sokarak Ankona'ya karşı bir boykot örgütlemeye girişti. Bu, tarihte, sadece bir kadın tarafından değil, aynı zamanda Yahudiler tarafından hayata geçirilen ilk boykottu.

Ekonomik baskı gerçekten de başlangıçta tesirini gösterdi. Ankona ticareti iflasın eşiğine geldi. Tacirler, papaya başvurarak, Engizisyon'un Ankona'daki faaliyetlerini sonlandırmasını rica ettiler. Papa, bu talebi kesin bir dille geri çevirdi. Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi cemaati arasında Gracia ve Nasi'nin liderliğindeki boykota karşı bazı itirazlar yükseliyordu. Bursa'daki cemaat, ilk andan beri boykota karşı çıkıyordu; İstanbul'da da güçlü bir muhalefet vardı. Bu yüzden daha 1577'nin Hamursuz Bayramı'nda boykot tamamen uygulanmaz ya da el altından ihlal edilir olmuştu. Zaten Ankona Yahudileri de en başından beri boykotun uygulanmamasını istemişlerdi.

Boykot teşebbüsünün bozgunla neticelenmesi Gracia'nın İstanbul'daki itibarını sarsmadı. Ekonomik faaliyetleri ile ilgili konularda daha ziyade damadı Nasi'nin ismi ön plana çıkarken, Gracia

müşfik bir hâmi olarak tanındı. Gracia'nın "manevî önderliği"yle başlayan, Nasi'nin de devam ettirdiği Taberiye'nin imar ve iskânı teşebbüsü, bütün bu faaliyetlerin doruk noktasıydı. Gracia, çoğunluğunu İspanya ve Portekiz'den sürülen Yahudiler'in oluşturacağı 40 bin kişinin, Taberiye ve Safed şehirleri ile bazı köylere yerleştirilmesi için Kanunî Sultan Süleyman'dan izin aldı. Veziriazam Rüstem Paşa ile Ali Paşa, bu konuda Gracia'yı desteklediler. 1560 ya da hemen öncesinde verilen bu izin 1561'de Nasi için yenilendi.

Nasi ve Gracia, 1564'te Taberiye'nin surlarının tamiri ve şehrin ıslahı çalışmalarını başlattılar. Taberiye surları 1565'e gelmeden tamamlandı. Gracia, dinî metinlerin araştırılması için burada bir Midraş okulu (Bet Midraş) kurdurup Selanik'teki mülklerinin gelirleri ile maddî destek sağladı. Ayrıca Taberiye'de bir Talmud akademisi kurulmasına yardım etti. Bu sayede bölgede belli bir canlanma yaşansa da daha 1565'te proje bizzat mimarları tarafından rafa kaldırıldı. Gracia ve Nasi'nin, Taberiye projesini dinî gerekçelerle mi başlattıkları yoksa daha ziyade burada canlandıracakları tarım, ticaret ve bilhassa ipekçilik sayesinde yeni ekonomik kazançlar elde etmeyi mi umdukları hâlâ tartışılmaktadır.

Gracia'yı, Kanunî Sultan Süleyman'ın huzurunda son olarak 1565'te görüyoruz. Gemilerinden birisine Santorini Limanı'nda korsanlar tarafından el konulduğundan ve gaspedilen malların Nakşa'ya satıldığından şikâyetçi olmuştur. Kanunî, 25 Ocak 1565 tarihli fermanıyla Nakşa, Santorini ve Para (Paros) beylerine malların iadesini emretmiştir. Gracia, bu görüşmeden üç sene sonra, 1568'de, 58 yaşında öldü.

Harem'in Gizemli Aracıları: Kira Kadınlar

Yahudi kira kadınlar, Osmanlı sarayının dikkat çekici simalarındandır. "Kira (Kiera/Kyra/Chiera)" kelimesi Rumca'dır ve

Türkçe olan ikinci kelime ile aynı anlama gelir[42]. Bu tabir, bir terim olarak ise, valide sultanların "ekonomik danışmanı" karşılığında kullanılmıştır[43]. Şu var ki, böyle bir tanımlama bir taraftan kira kadınların saraydaki nüfûz ve rollerini izâm ederken, bir taraftan da Harem'de temas kurdukları çevreyi sınırlamaktadır.

Kaynaklarda ismi geçen ilk kira kadın, Kiera Strongilah'dır. Kendisi, Eliyah Gibor'un kızı olup, Kırım asıllı bir Karay idi[44]. Hafsa Sultan, muhtemelen oğlu Kanunî Sultan Süleyman'ın Kefe sancakbeyiliği yaptığı sırada bu kadını hizmetine almış, daha sonra Manisa ve İstanbul saraylarında da yanından ayırmamıştı. Kiera Strongilah, hizmetleri karşılığında 4 Haziran 1521 tarihli bir beratla, kocası Moses'den olan oğulları Elia ve Josef ile onların torunlarını da kapsayacak şekilde, tekâlif-i örfiye ve avârız-i divâniyeden muaf tutuldu, ayrıca kendilerine köle edinme hakkı verildi. Hafsa Sultan 1534'de ölmesine rağmen Kiera Strongilah sarayda kaldı. 1548 Nisan'ı ortalarında Müslüman olarak Fatma Hatun ismini aldı ve bundan birkaç ay sonra öldü[45].

Ester Kira (Esther Handali), sarayda karşımıza çıkan ikinci kira kadındır. Elias Handali'nin dul eşi olup 1566'da Zacuto Kroniği'nin basımına destek veren, 1569 yangınında İsak Akriş'in evine sığınan zengin Yahudi kadının, Ester Kira olduğu kabul edilir[46]. Kendisinin

---

42 Cecil Roth-Aryeh Shmuelevitz, "Kiera", *Encylopedia Judaica*², XII, s. 147; Mahir Aydın, "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar", *Belleten*, LXV/243 (Ankara 2001), s. 624.

43 Mahir Aydın, "Kira Kadınlar", s. 624.

44 Cecil Roth-Aryeh Shmuelevitz, "Kiera", s. 147.

45 Avigdor Levy, *The Sephardim in the Ottoman Empire*, Princeton 1992, s. 29; Cecil Roth-Aryeh Shmuelevitz, "Kiera", s. 147; Mahir Aydın, "Kira Kadınlar", s. 625-627.

46 Mahir Aydın, "Kira Kadınlar", s. 629. Ahmet Hikmet Eroğlu (bk. *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 152-156), bu yazıda bahsi geçen üç kira kadını, sehven tek bir kişi, Ester Kira olarak kabul etmiştir.

1566'tan önce de faal olduğu, Nurbanu Sultan'ın sırdaşlığını yaptığı, yangından sonra pek çok felâketzedeye kalacak yer ayarladığı ve onlara uzun süre yardımda bulunduğu nakledilir[47].

Muasırı olan Salomon Usque'nin 1595'te kaleme aldığı raporunda Ester Kira'yı "Serezli" olarak adlandırmasından dolayı Ester'in Serez Yahudileri'nden olma ihtimali vardır[48]. Ancak, aşağıda görüleceği üzere, gerek Habsburg Elçisi David Ungnad'ın maiyetinde 1573-1578 arasında İstanbul'da bulunan Stephan Gerlach gerekse Venedik kaynakları, kira kadını sürekli olarak Safiye Sultan ile birlikte anarlar. Bu durum Ester'in en başından beri Safiye Sultan'ın hizmetinde olduğunu ve belki de onunla birlikte Manisa'dan İstanbul'a geldiğini düşündürmektedir. Hammer, Venedik Elçisi Giacomo Soranzo ve Balyos Giovanni Corraro'nun III. Murad'ın saltanatının ilk yıllarındaki vazifeleri sırasında Haseki Safiye Sultan'ın ve Valide Nurbanu Sultan ile onun aracısı olan Yahudi kira kadının yardımlarını gördüklerini kaydederse de kadının ismini ve bu bilginin kaynağını zikretmez[49]. Ne Soranzo ne de Corraro, senatoya sundukları raporlarında böyle bir yardımdan bahsetmezler[50].

---

47 Cecil Roth-Aryeh Shmuelevitz, "Kiera", s. 147-148.

48 Mahir Aydın,"Kira Kadınlar", s. 629. Avigdor Levy (bk. *The Sephardim*, s. 29), Ester Handali'nin büyük ihtimalle Sefarad kökenli olduğunu kaydeder. Cecil Roth ve Aryeh Shmuelevitz (bk. "Kiera", s. 147), Ester'in değil, kocasının Sefarad olduğunu yazarlar.

49 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV, çev. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul trz., s. 81. Mahir Aydın (bk. "Kira Kadınlar", s. 627-628), bu Yahudi kadının Ester Handali olduğunu kabul eder. Ancak bu hususta ısrarla ısrar ettiği Hammer'in "Kira Kadın"ı sadece Valide Nurbanu Sultan ile irtibatlandırmasına karşılık, adı geçen kadının, hem haseki ve hem de valide sultanın "kâhyası" olduğunu kaydeder.

50 Giacomo Soranzo, *Relazione* (1576), *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato, tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente*, XIV, Costantinopoli: relazioni inedite: 1512-1789, a cura di Maria Pia Pedani-Fabris, Padova 1996, s. 201-223; Giovanni Corraro, *Relazione*

Gerlach, "*Günlük*"ünde 24 Mart 1578'de, "padişahın eşi [Safiye Sultan]" için Königsbergli kuyumcu Christoph'un 200 kron karşılığında yaptığı, 2.500 duka değerinde olduğu tahmin edilen ve tamamen elmaslarla bezenmiş altın bir kolye gördüğünü yazar. Ardından, "bir Yahudi kadını sık sık saraya gidip geliyor ve padişahın eşine değerli taşlar götürüyor, onun oğlu da yapılacak takıları ustalara ısmarlıyor" diyerek kıymetli bir bilgi verir[51]. Gerlach'ın zikrettiği bu kadının Ester Kira olması kuvvetle muhtemeldir.

1580'lerde Ester Kira'nın nüfûzuna paralel olarak hakkındaki bilgiler de artmaktadır. Venedik Balyosu Paolo Contarini, "Hanım Sultan'ın [Safiye Sultan]", oğlu Şehzâde Mehmed'in 1582'deki sünnet şenliğinde devletini temsil eden Giacomo Soranzo kendisine hediye takdim etmediği için bu durumda "sık sık dertleştiği Yahudi bir hizmetkârı olan Kira'ya (Chiarazza)" şikâyet ettiğini yazar. Safiye Sultan, şahsına hakettiği önemin verilmediğini, hâlbuki kendisinin Venedikli tüm temsilcilere her zaman hediyeler verdiğini söylemiştir. Bu sitem karşısında balyos, yine muhtemelen kira kadın vasıtasıyla, elinden geldiği kadar Safiye Sultan'dan özür dilemeye çalışmıştır. Dojun, kendisine ve gönderdiği hediyelere ne kadar büyük kıymet verdiğini anlatmış; Soranzo'nun sadece sünnet şenliğinde hazır bulunmak için İstanbul'a geldiğini, başka bir vazifesinin olmadığını izah etmiştir. Contarini, bu söyledikleri ve sonradan yaptıkları karşısında Safiye Sultan'ın tatmin olduğu kanaatindedir[52].

(1578), *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato, tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente*, XIV, Costantinopoli: relazioni inedite: 1512-1789, a cura di Maria Pia Pedani-Fabris, Padova 1996, s. 225-257.

51 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü (1577-1578)*, II, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2007, s. 758. Mahir Aydın, "Kira Kadınlar", s. 628.

52 Paolo Contarini, *Relazione* (1583), *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneziani Al Senato durante il Secolo decimosesto*, Serie III, Cilt III, haz.

Ester Kira, Safiye Sultan ile İstanbul'daki Fransız elçi arasında da aracılık yapmıştır. Hatta Safiye Sultan bu elçiden fazla hoşlanmamasına rağmen Ester Kira'nın lehte telkinleriyle ikisi arasında yeni bir dostluk kurulmuştu. Nisan 1584'de Katerina di Medici, Fransa'nın Mısır konsolosu Ventot eliyle Nurbanu Sultan ve Safiye Sultan'a mektup ve hediyeler gönderdiğinde Ester Kira, bir kez daha sahneye çıktı. Valide sultan artık hayatta olmadığından, veziriazama verilen bir saat haricinde gelen hediyelerin ve mektubun Safiye Sultan'a takdim edilmesini sağlayarak Fransız diplomatı "zor durumdan" kurtardı[53]. Balyos Contarini'nin halefi Gianfrancesco Morosini, 2 Haziran 1584 tarihli raporunda, Safiye Sultan'ın, Katerina di Medici'nin yazdığı ve İspanya'ya karşı Osmanlı donanmasının Fransa'nın yardımına gönderilmesi ricasını havi mektubu hakkında "Ester Kira (Chiarazza Hebrea)" aracılığıyla kendisine malumat verdiğini nakleder[54].

Eugenio Albèri, Frenze (Floransa) 1855, s. 236-237. Paolo Contarini'ye atıfta bulunmalarına rağmen Mordtmann ve ondan naklen Mahir Aydın (bk. "Kira Kadınlar", s. 628-629), kira kadın vasıtasıyla balyosa şikâyetini iletenin valide sultan olduğunu yazarlar. Bu hata, Contarini'nin isim belirtmeyip III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan için kullandığı "Valide Sultan" sıfatı ile hasekisi Safiye Sultan için kullandığı "Hanım Sultan" sıfatının karıştırılmasından ve kira kadınların valide sultanların maiyetinde bulunduğuna dair ön kabulden kaynaklanmış olmalıdır. Mahir Aydın'ın, bu noktadan hareketle Ester Kira'nın Nurbanu Sultan'ın ölümüne kadar onun hizmetinde bulunduğu, gelin-kaynana mücadelesinden etkilenmeyerek valide sultanın ardından Safiye Sultan nezdinde de yerini muhafaza ettiğine dair değerlendirmesi de tavile muhtaçtır. Aydın, Paolo Contarini'nin balyosluğu sırasında Harem'in diğer nüfûzlu kadınlarından Canfeda Hatun ile de Ester Kira aracılığıyla bağlantı içinde olduğunu kaydeder.

53 Mahir Aydın, "Kira Kadınlar", s. 628; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 153.

54 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV, 167. Mahir Aydın "Kira Kadınlar", s. 629.

Diplomatik rolünün yanı sıra Ester Kira, Osmanlı-Venedik ticarî ilişkilerinde de kendisini göstermiştir. Senato, 1580'lerin ortalarında Harem'in kilercisi Ester Kira'ya Venedik'te bir piyango tertiplemesi hususunda verdiği zimmî imtiyaza mukabil III. Murad'ın yedi fermanıyla Kıbrıs'taki ticareti lehine mühim menfaatlere nail olmuştur[55].

Venedik nâmına 1585-1587'de balyos, 1591-1592'de de fevkalade elçi sıfatıyla Osmanlı payitahtında bulunan Lorenzo Bernardo, karşılıklı olarak gözetilen bu siyasî ve iktisâdi çıkarların İstanbul'da ne kadar işlerine yaradığını iyi bir şekilde nakleder. Bernardo, devlet idaresindeki rolünü, "büyük yetkiye sahiptir, çoğu zaman görüşmelere karışır ve sözü Büyük Efendi [III. Murad] tarafından dinlenir, hizmetler onun lütfuyla olur" şeklinde tarif ettiği Safiye Sultan'dan ilk vazifesi sırasında yardım ve kolaylık gördüğünü belirtir.

Bernardo, sadece kendisinin değil, selefi Gianfrancesco Morosini'nin ve sırasıyla halefleri Giovanni Moro (1587-1590) ile Hieronimo Lippomano'nun (1590-1591) da haseki sultanın nüfûzundan yararlandıklarını kaydeder. Bu yüzden de Senato'ya, zarif ve hoşuna gidecek bir hediye sunularak haseki sultanın gönlünün alınmasını tavsiye eder. Bernardo, balyosluğu sırasında, Safiye Sultan ile "Ester Kira (Chiarazza Ebrea)" aracılığıyla irtibat kurmuş, Harem'in diğer nüfûzlu ismi Canfeda Hatun ile de yine aynı yolla bir dostluk başlatmıştır. Ancak Bernardo'nun İstanbul'dan ilk ayrılışından sonra Ester Kira ölmüş; halefleri olan balyoslar Moro ve Lippomano, Safiye Sultan ile bir hadım vasıtasıyla münasebetlerini devam ettirmişlerdir[56].

---

55 Cecil Roth-Aryeh Shmuelevitz, "Kiera", s. 148; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV, 169-170; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 153.

56 Lorenzo Bernardo, *Relazione* (1592), *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneziani Al Senato durante il Secolo decimosesto*, Serie III, Cilt II, haz. Eugenio Albèri, Frenze (Floransa) 1844, s. 359-360.

Ester Kira, Yahudi kaynaklarında cömertliği; Hekim Samuel Sullam, R. Isaac Akrish gibi âlimlere verdiği destek ile yâdedilir. Samuel Sullam, onun himayesinde yayınladığı kitabının girişinde Ester'in bütün servetini yardıma adadığını yazar. Anneleri vasıtasıyla oğulları da büyük bir zenginlik ve başta vergi muafiyeti olmak üzere çeşitli imtiyazlar elde etmişlerdir. En büyük oğlu, İstanbul gümrüğü iltizamını almış, hem Yahudi hem de yabancı tüccarlar arasında özel bir statü kazanmıştır. Ayrıca Ester Kira'nın, Solomon Aşkenazi ile birlikte, Osmanlı hükümetinin Yahudi tüccarlara karşı hazırladığı bir komplo teşebbüsünün ve III. Murad'ın 1579'da imparatorlukta yaşayan bütün Yahudiler'in öldürülmesine dair fermanının uygulanmasını engellediği ileri sürülür[57].

Son iddianın kaynağı olan Venedik'in Korfu Başpiskoposu Maffeo Venier, valide sultan ve yeniçeri ağasına verilen yüklü miktarda altın sayesinde III. Murad'ın kararından vazgeçirildiğini, bunun karşılığında bütün Yahudiler'in başlarına sarık yerine daha önceleri yalnızca Yahudi dilencilerin taşıdığı küçük bir başlık takmalarının emredildiğini yazar[58]. Ancak Osmanlı tarihinde emsallerine daha önce de rastladığımız bu fermanın, Eylül 1577'de yapılan ve sadece Yahudiler'i değil imparatorluktaki bütün gayrimüslim tebaayı kapsayan bir kıyafet düzenlemesinden ibaret olduğu görülür[59].

---

57 Cecil Roth-Aryeh Shmuelevitz, "Kiera", s. 148.

58 Maffeo Venier, *Relazione* (1586), *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneziani Al Senato durante il Secolo decimosesto*, Serie III, Cilt II, haz. Eugenio Albèri, Frenze (Floransa) 1844, s. 299; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011, s. 268; III. Murad'ın böyle bir teşebbüsünden söz etmeyen Jorga (bk. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, s. 171), bunun Yahudiler'i hor gören bir kıyafet düzenlemesi olduğunu yazar.

59 Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, II, 633-634; 1580 Mart'ı sonlarında da benzer bir kıyafet düzenlemesi yapılmıştır, bk. Seyyid Lokman, *Zübdetü't-*

Ester Kira'nın ardından onun yerini ve vazifesini, Esperanzo Malchi devraldı. Safiye Sultan, Batılı temsilciler ve hükümdarlarla kurduğu temaslarında bu yeni kira kadınından yararlandı. Mesela Venedik balyosuna, kendisine kira kadın aracılığıyla gönderdiği kumaştan ötürü bir mektupla teşekkür etmiştir[60]. Keza Esperanzo Malchi, 16 Kasım 1599 tarihli mektubuyla İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'den, bundan sonra Safiye Sultan için mücevher göndermemesini, onun yerine kozmetik eşyası ile güzel ipek ve yünlü kumaşlar yollamasını istemiştir. Kraliçeye, bunlar kadınsal meseleler olduğundan göndereceği hediyeleri valide sultana kendisinin şahsen teslim etmesi gerektiğini bildirmiştir[61]. Esperanzo'nun kıymetli elmas, yakut ve mücevherlerden yaptırdığı bir taç ile bu mektubu; Safiye Sultan'ın da yine bir mektubu ve dört mendil, bir çift ayakkabı, birer korse ile elbise, yakutlar ve incilerle bezenmiş bir taçtan oluşan hediyeleri, kraliçeye gönderilmek üzere İstanbul'daki İngiliz elçiliğine teslim edilmiştir[62].

Esperanzo Malchi, Fatma Hatun ve Ester'e nispetle tarih salınesinde kısa bir süre kalmasına rağmen, bu neviden aracılık hizmetlerinden ziyade Osmanlı iç siyasetinde oynadığı rolle büyük ve bir o kadar da menfî bir şöhret kazanmıştır. Dönemin yerli ve

---

Tevârîh, Türk İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesi, nr. 1973, vr. 95a; III. Murad'ın bütün Yahudiler'i öldürmek istediğine dair iddianın değerlendirilmesi için bk. Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler*, s. 130, 151.

60 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV, 293 ve ondan nakden Mahir Aydın,"Kira Kadınlar", s. 629-630; Hammer, aslının Venedik arşivinde bulunduğunu söylediği bu mektubun tarihini vermez. Ancak Safiye Sultan mektubunu, "Sultan Mehmed Han Validesi" şekilde imzalandığından mektubun III. Mehmed dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır.

61 Cecil Roth-Aryeh Shmuelevitz, "Kiera", s. 148; Avigdor Levy, *The Sephardim*, s. 29-30; Mahir Aydın,"Kira Kadınlar", s. 630.

62 *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602*, ed. Sir William Foster, London 1931, s. 184-185.

yabancı kaynaklarında genelde kendisi hakkında, devlet işlerine karışmak, bazı iktisadî çıkarlar elde etmek, rüşvetle çeşitli memuriyetlere tayinler yaptırmak gibi ithamlarda bulunulmuştur. Mesela, 1593'de İstanbul'daki Habsburg elçiliğinde görevli Baron Vratislav, Osmanlı yönetiminin kendileri aleyhinde başlattığı sefer hazırlıkları hakkında rüşvet karşılığında Safiye Sultan'ın da padişahtan işittiklerini "bir Yahudi karısı" aracılığıyla kendilerine ulaştırdığını yazar. Yahudi kadının, bu iş için elçiden "hiç de azımsanmayacak kadar" para aldığını, bilgileri doğrudan elçinin konağına değil de başka bir yere getirdiğini nakleder[63].

Selânikî Mustafa Efendi, Esperanzo'nun saray çevresine dâhil olması itibariyle erken sayılabilecek bir tarihte bu hususlaki tenkitlerini ağır bir üslûpla dile getir. "Faydasız" bir kimse olarak adlandırdığı Reis Derviş'in 25 Aralık 1594'de Ayasofya-ı Kebîr tevliyetini elde etmesini, Harem tarafına pişkeş ve hediyeler nâmıyla "vergi vermekle" şöhret bulanlardan birisi olmasına bağlar. Derviş'in "intisâb u ihtisâs ile" Yahudi "Kerâ Karı"nın has çıraklarından ve Harem mensuplarından olduğunu yazar[64].

Selânikî doğrudan doğruya ismini telaffuz etmese ya da etmekten çekinse de bu tepki ve tenkidin asıl muhatabı valide sultandır. Safiye Sultan, devlet işlerinde eşi III. Murad zamanında elde ettiği nüfûzu oğlu III. Mehmed döneminde daha da arttırmıştır. Esperanzo Malchi, mevkii sayesinde bu nüfûzdan şahsî çıkarları için yararlanmış; Harem'in kapalı kapılarının ardına ulaşmak isteyenler de kira kadına müracaat etmişlerdir. Bu durum, şüphesiz ki birtakım siyasî ve iktisadî usûlsüzlüklere sebebiyet vermiştir. Lâkin buradan hareketle Esperanzo'nun, Safiye Sultan'ın

---

63 Baron V. Vratislav, *Baron Vratislav'ın Anıları, XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, çev. M. Süreyya Dilmen, s. 82; Ayrıca bk. *Firdevs Çetin, Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler (1553-1673)*, İstanbul 2012, s. 335-336.

64 Selânikî, *Tarih*, I, 419.

"sarrafı ve rüşvet vasıtası" olduğu, onun adına bazı "ekonomik konulara" el atıp "darphanede basılan paraların ayarı ile oynanması gibi, hassas, tehlikeli ve gayrimeşru uygulamalar[ı]" gerçekleştirdiğine dair iddia ve 1590'larda yaşanan malî krizin bu tesirle izahına yönelik değerlendirmeler[65], fazlasıyla mübalağalıdır.

Esperanzo Malchi, Safiye Sultan'a yakınlığının nimetlerinden faydalandığı kadar külfetleri ile de uğraşmış ve nihayetinde diyetini en ağır şekilde ödemiştir. 1597 Nisan'ı ortalarında yaşanan bir hadise, bu bakımdan ilginçtir. Selânikî'nin kaydına göre, Süleymaniye Vaizi Seyyid Abdülkerim Efendi'nin kürsüden, ekâbirin rüşvet aldığını, mansıpların ehil olmayanlara verildiğini, âlemin zulüm ile dolduğunu söyleyip herkesi tövbeye davet etmesi bazı kimseleri rahatsız etti. Abdülkerim Efendi hemen o gece evinden alınarak bir gemiyle Yedikule'ye götürüldü ve buradan Rumeli'ye gitmesi istendi.

Hadisenin duyulması üzerine vaizin dostları, rahatsızlıklarını açıkca dillendirmeye başladılar. Yeniçeriler ise, seslerini yükseltip, şayet Abdülkerim Efendi vazifesine iade edilmezse o hafta diğer şeyhleri de vaaz kürsülerine çıkarmayacaklarını söylediler. Tepkilerin daha da büyüyeceğini gören Safiye Sultan, İstanbul'daki meşâyihe sadaka nâmıyla paralar ve "Benim bu işten haberim yoktur. Vebâle girmem. Beddua eylemeyin. [Abdülkerim Efendi] yine gelsin, [kendisine] adamlar ve kâğıtlar gönderdim" mealinde tezkireler yolladı. Valide sultanın yazdıklarının duyulmasıyla yatışan huzursuzluk, 15 gün sonra Abdülkerim Efendi'nin İstanbul'a dönmesiyle tamamen son buldu. Selânikî, aksi takdirde şehirde, yeniçerilerin kira kadının evini basmayı kararlaştırdıklarının konuşulduğunu, bir isyanın eşiğinden dönüldüğünü nakleder[66].

---

65 Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 17 (Ankara, Şubat 1969), s. 63-64; Mahir Aydın,"Kira Kadınlar", s. 630-631.

66 Selânikî, *Tarih*, II, 679 ve ondan naklen Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 154; Mahir Aydın (bk."Kira Kadınlar", s. 630),

Üç yıl sonra çıkan isyanda ise Esperanzo Malchi'nin şansı bu kadar yaver gitmedi. Artan iktisâdî buhrana bir de iktidar mücadelesi eklenince Esperanzo'nun sonu kaçınılmaz oldu. İstanbul, 17. yüzyılın ilk Ramazan'ına büyük sıkıntılarla girmişti. Buğday, pirinç, nohut gibi hububat ve yağ, bal, et, ekmek gibi temel ihtiyaç maddelerinin satışında çarşı pazarda kimse devletin belirlediği fiyatlara riayet etmiyor, elbise ve sair giyim eşyaları yüksek fiyatla güç bela bulunabiliyordu. Arpanın kilesi, 60; bir ekmek, 5; pabuç, 100 ve çizme 200 akçeye çıkmıştı. Avusturya ile harbin sürmekte olduğu bu dönemde akçe de hızla değer kaybetmekteydi[67].

İstanbul'daki sipahilerin üç aylık maaşlarının yarısı altın, yarısı da akçe olarak güç bela ödenebilmişti. Bu sıkıntıların yaşandığı bir zamanda Serdar ve Veziriazam İbrahim Paşa maiyetinde kışlak için Belgrad'a çekilmiş olan bölük halkından ulûfelerini burada alanların esâmi defteri ile devlet adamlarının tasarrufundaki cizye ve hizmet defterleri Frenk Mehmed Ağa eliyle İstanbul'a getirildi. Maaşlarını ayarı düşürülmüş akçe ile alan İstanbul'daki sipahiler, bu surette hizmet defterlerinin tevziinde de kendileri aleyhinde bir uygulamanın yapıldığını öğrendiler. Bu gelişme, sipahilerin isyan bayrağını kaldırmalarına sebep oldu[68].

Hadisenin yaşandığı günlerde İngiliz elçisi sıfatıyla İstanbul'da bulunan, dolayısıyla yaşananlara şahit olan Lello, isyanın sebepleriyle alakalı olarak Harem ile vezirler arasındaki nüfûz mücadelesine işaret eder. Lello'ya göre, gerek cephedeki Veziriazam

Selânikî'ye atıfta bulunmasına karşılık, Abdülkerim Efendi'nin sürgüne gönderilmesinden hiç bahsetmeksizin, yaşanan hadiseleri, Esperanzo da dâhil bazı kimseler tarafından paranın ayarının bozulması yüzünden günden güne alım gücü düşen ve fakirleşen "İstanbul halkının" tepkisi olarak takdim eder.

67 Yaşanan iktisadî sıkıntılarla ilgili olarak bk. Selânikî, *Tarih*, II, 853-854.

68 Selânikî, *Tarih*, II, 854.

İbrahim Paşa gerekse sadaret kaymakamı olarak İstanbul'da bulunan Halil Paşa kayınvalideleri olan Safiye Sultan'ın siyaset üzerindeki nüfûz ve müdahalelerinden artık bıkmışlardı. Aynı zamanda kapıkulu sipahileri de valide sultanın nüfûzundan rahatsızdılar. Çünkü Safiye Sultan, rica ve niyazla oğlu III. Mehmed'in hizmet defterlerini kendisine tahsis etmesini sağlamış, daha sonra bu geliri "kethüdası, gözde ve başmüşaviri" olan Yahudi kira kadına vermişti. Kira kadın, bunların bir kısmını sattı, bir kısmını da oğulları ve akrabalarına hibe etti. Hâlbuki âdet üzere bu defterlerin sipahiler arasında dağıtılması gerekli idi. Safiye Sultan'ın iki damadı, İbrahim Paşa ile Halil Paşa, valide sultanın nüfûzunu kırmak için sipahilerin bu hoşnutsuzluğundan istifade etmek isteyip onları kışkırttı. İsyan eden sipahiler, saraya gelerek III. Mehmed'den, fesat kaynağı olarak gördükleri Esperanzo Malchi'nin kellesini ve Safiye Sultan'ın da devlet işlerine karıştırılmamasını istediler[69].

Lello ile birlikte İstanbul'da bulunan Sanderson ise, isyanın sebebini şöyle anlatır: "Bu, Büyük Türk'ün annesine karşı yapılmış olan bir hareket idi. Zira kendisi bu Yahudi kadın sayesinde bütün rüşvetleri almaktaydı ve bu kadının oğulları İstanbul'un baş gümrüklerini yönetip bütün kazançlı işleri ellerine almaktaydılar ve istediklerini yapmaktaydılar. Anne ve çocukları milyonlara sahiplerdi. Hepsi de Büyük Türk'ün kesesine gitti"[70]. Sander-

[69] *Babıâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, çev. Orhan Burian, Ankara 1952, s. 46-47.

[70] *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602*, ed. Sir William Foster, London 1931, s. 86. Cecil Roth ve Aryeh Shmuelevitz'e göre (bk. "Kiera", s. 148), birçok başka âmilin yanı sıra Osmanlı parasındaki büyük değer kaybı askerler arasında huzursuzluk yaratmıştı. Esperanzo ailesinin serveti, paraya ihtiyaç duyan III. Mehmed'in ilgisini çekiyordu. Ordu ve hükümetin bazı kesimlerinde de Safiye Sultan'ın devlet idaresindeki etkisini azaltma isteği vardı. Esperanzo'nun düşüşündeki en

son, ayrıca asi sipahilerin, padişahtan, Hekim Benveniste, Hekim Sacunta, İsrail Çelebi gibi önde gelen altı İstanbul Yahudisi'ni öldürmesini; annesi Safiye Sultan'ı sürgüne göndermesini; bostancıbaşı, kapıağası ve defterdarın kellelerini kendilerine teslim etmesini istediklerini yazar[71].

Yine hadisenin şahitlerinden olan Selânikî, Lello'nun dikkat çektiği nüfûz mücadelesini teyid eder. İsyan sonrasında halk arasında Safiye Sultan'ın, "Benim damatlarım bana düşmandır, devlet ve saltanat namusu böyle korunmamalıydı. Kul taifesinin bu şekilde hücumlarında ikisinin de rey ve marifetleri vardır. Çünkü Yahudi'ye [Esperanzo Malchi] siyaset kararlaştırıldı, böyle kötü şekilde olmasına ne gerek vardı. Deryaya atılsa olmaz mıydı, hüsn-i tedbir ve tedârik mümkün değil miydi? Eğer değilse anlaşıldı ki [damatlarım] devlet işleri hususunda acizler imiş ve vezâretin uhdesinden gelmeye kadir değillermiş" dediğinin konuşulduğunu nakleder. III. Mehmed'in de, annesinin bu sözlerine karşılık, "Vezirlerin ne günahı vardır?" dediğini yazar[72]. İsyan haberini hamisi Veziriazam İbrahim Paşa'nın maiyetinde Belgrad'da kışlakta iken alan Hasanbeyzâde ise, bölük halkına ulûfe olarak verilen değeri düşük akçelerden ve adı geçen hizmet defterlerinden hiç bahsetmeksizin, sipahilerin kira kadının Harem'deki nüfûzunu kullanarak ve rüşvetle devlet işlerine müdahale etmesi yüzünden isyan ettiklerini, bazı kimselerin sipahileri bu isyana tahrik edenler arasında Sunullah Efendi'nin de bulunduğunu söylediklerini belirtir[73].

---

bilinen sebep ise bir askerî atamaya müdahil olmasıydı. Başka birine söz verilen bir makam için kendi adayını ileri sürmüştü. Valide sultanın gücünü kırmak isteyen kapıkulu sipahileri, bunun üzerine isyan ettiler ve Malchi'nin kendilerine teslim edilmesini istediler.

71 *The Travels of John Sanderson, s. 201.*

72 Selânikî, *Tarih*, II, 861-862.

73 Hasanbeyzâde, *Tarih*, III, 617-618.

Selânikî'ye göre, sipahiler 31 Mart 1600'de[74] Halil Paşa'nın konağı önünde Frenk Mehmed Ağa'nın etrafını sardılar. Getirdiği hizmet defterlerinin akıbetini sorup ulûfe olarak aldıkları ayarı düşürülmüş akçeden şikâyetle, defterlerin kendilerinin hakkı olduğunu ve saraydaki kadınlarla ağalara verilmemesini ihtar ettiler. "Biz işimizi biliriz" diyerek Mehmed Ağa'yı serbest bırakan binlerce sipahi doğruca Şeyhülislâm Sunullah Efendi'ye gelip, "Bize ulûfe olarak verdikleri bozuk ve geçmez akçe ile aldığımız yiyecekler helâl midir?" diye sordular. Şeyhülislâmın "değildir" demesi üzerine, "Yahudi Kira karı gümrükleri iltizam etmiştir, bize verilen bu kalb akçe onundur, biz onu katl ederiz" diyerek kira kadın hakkında fetva istediler. Sunullah Efendi, "Zimmîlerin katli şer'an caiz değildir ama şehirden sürülsün, durmasın gitsin" şeklinde fetva verdi. Asiler homurdanmaya devam edince şeyhülislâm, isteklerini içeren bir arzuhal yazmalarını, bunu kendisinin padişaha ulaştıracağını söyledi. Sipahiler ertesi gün tekrar bir araya gelmek üzere anlaşıp o gün dağıldılar[75].

Sipahiler, 1 Nisan'da bu defa Sadaret Kaymakamı Halil Paşa'nın kapısına gelip onu Divân'a çıkartmadılar ve "Elbette Kira Karı elinden hizmet defterleri satılır, komayız, meydana gelmek gerek" diyerek paşayı sıkıştırdılar. Halil Paşa, Sultan III. Mehmed'e telhis gönderip vaziyetin müşkil olduğunu, asilerin istediklerini almadan dağılmayacaklarını ve Esperanzo Malchi'nin saklandığını bildirdi. III. Mehmed'in emriyle Çavuşbaşı Ömer Ağa ile Kapıcılar Kethüdası Nasuh Ağa, kira kadını aramaya başladılar. Bu arada Yeniçeri Ağası Hasan Ağa da gitgide sayıları artan asilere karşı tedbir aldı. Kulkethüdası, başçavuş ve ocak ağaları kol gezip Yahudi mahallesi ile şehrin diğer muhitlerini asilerin taşkınlıklarından korumaya çalıştılar. Bu esnada Çavuşbaşı Ömer Ağa

---

74 İngiliz kaynaklarında bu isyanın Yahudiler'in Hamursuz Bayramı arefesinde çıktığı kaydedilir, bk. *The Travels of John Sanderson*, s. 85, 201.

75 Selânikî, *Tarih*, II, 854-855.

da Esperanzo Malchi'yi gizlendiği yerden çıkartmış ve semerli bir ata bindirip Halil Paşa'nın konağına getirmişti[76].

Esperanzo Malchi bu arada din değiştirerek Fatma adını almıştı fakat bu kararın ona bir faydası dokunmadı[77]. Kalabalık kıtalar hâlinde Halil Paşa'nın konağı önünde toplanan sipahiler, Esperanzo buraya getirildiğinde paşadan kadını kendilerine teslim etmesini, aksi takdirde konağı başına yıkacaklarını haykırmaya başladılar. Lello'nun ifadesiyle, "kendilerine karşı koymamak yahut zıt bir şey söylememek için Yüce Türk'ten emir almış olduğu anlaşılan" Halil Paşa, Esperanzo Malchi avluya girince konağın pencerelerinden birisine gelerek kadına ne isterlerse yapabilecekleri manasında asilere elini salladı. Bunun üzerine sipahiler, "gebersin, gebersin" diye haykırdılar[78]. Asiler, konağın merdivenlerinin başında attan indirilen kadını Ömer Ağa'nın elinden alıp hançerlerle parçaladılar ve ayağına bir ip bağlayıp ölü bedenini sürüyerek

---

[76] Selânikî, *Tarih*, II, 855. Hasanbeyzâde'ye göre (bk. *Tarih*, III, 617-618), sipahilerin hücumundan korkan, isyanın kendisine ve hatta bizzat III. Mehmed'e yöneleceğinden endişelenen Kaymakam Halil Paşa, Çavuşbaşı Ömer Ağa marifetiyle Kira Kadın'ı ve oğullarını saklandıkları evlerinde bulduratak konağına getirtti. Lello'ya göre ise (bk. *Muhtıra*, s. 47-48), kira kadın isyan başlayınca yardım bulmak amacıyla saraya sığınmıştı. Önce kira kadını kurtarmaya çalışan fakat sipahilerin kararlı tavrı karşısında kendi hayatlarının tehlikeye gireceğinden korkan III. Mehmed ve Safiye Sultan, Yahudi kadını başının çaresine bakması için sarayın arka kapılarının birinden dışarı çıkarttılar. Kira kadın, bir kayığa binip Karadeniz'e doğru kaçmaya başladı. Ancak her yere gözcüler bırakan sipahiler arkasından yetişip onu karaya çıkarttılar ve adî bir yük beygirine bindirerek Halil Paşa'nın konağına getirdiler. Sanderson (bk. *The Travels of John Sanderson, s. 85)*, "İstanbul'da çok güvenilen ve büyük bir zenginliğe sahip olan" Esperanzo'nun evinden alınarak Halil Paşa'nın konağına getirildiğini nakleder.

[77] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1972, s. 201.

[78] Lello, *Muhtıra*, s. 48.

Atmeydanı'na getirdiler[79]. Cesedi, köpeklerin yemesi için bugünkü Dikilitaş ile Yılanlı Sütun'un arasına bıraktılar. III. Mehmed de, sarayın penceresinden cesedin sürüklenişini izlemişti[80].

Sipahilerin öfkesi henüz dinmemişti. Yarın kira kadının bütün aile efradını da bulup öldürmek üzere ahdleşip, onlar hakkında da fetva almak için yine Sunullah Efendi'nin konağına geldiler. Şeyhülislâmın tavsiyesiyle bu defa da isteklerine dair bir arzuhal yazdılar ve padişaha ulaştırılmak üzere bunu kendisine teslim edip dağıldılar. 2 Nisan sabahı Halil Paşa'nın kapısı önünde toplanıp Esperanzo Malchi'nin ailesinin ve akrabalarının kendilerine teslimini istediler. Kadının oğullarından birisi de bulunup buraya getirildi. Asiler onu da parçalayıp sürüye sürüye annesinin cesedinin yanına getirip bıraktılar. Kira kadının küçük oğlu ise İslâm'ı kabul ve iltizamlarındaki mîrî malların hesabını vermeyi taahhüt ettiği için asiler tarafından bağışlandı[81]. Kira kadı-

---

79 Selânikî, *Tarih*, II, 855.

80 *The Travels of John Sanderson, s. 85.* Yazar, Esperanzo'nun Halil Paşa'nın konağının bahçesinde bıçaklanarak öldürüldüğünü kaydeder.

81 Selânikî, *Tarih*, II, 855-856. Hasanbeyzâde (bk. *Tarih*, III, 617-618), kira kadınla oğullarının birlikte öldürüldüğünü ve cesetlerinin meydana bırakıldığını belirtir. Lello'ya göre (bk. *Muhtıra*, s. 48), sipahiler, kira kadını öldürdükten sonra Halil Paşa'nın konağı önünden ayrılmayıp, kadının üç oğlunun kendilerine teslim edilmesini istemeye başladılar. Bu üç çocuktan birisi daha isyan başlar başlamaz kaçıp gitmişti. Diğer ikisi bulunup Halil Paşa'nın konağına getirildiler. Kira kadının en büyük oğlu da annesi gibi öldürüldü, diğeri ise Müslüman olduğu için bağışlandı. Sipahiler, anne ile oğulun cesetlerini hamallara sürüklettirerek Atmeydanı'na getirtip bıraktılar. Sanderson'a göre (bk. *The Travels of John Sanderson, s. 85-86*), Esperanzo'nun katlinden bir gün sonra büyük oğlu, yine Halil Paşa'nın konağının bahçesinde öldürüldü ve cesedi, annesininkinin yanına bırakıldı; ortanca oğlu, hayatını kurtarmak için Müslüman oldu; şayet kendisine bir ayrıcalık verilseydi büyük oğul da bunu yapacaktı; nefretleri yatışan sipahiler, kadının en küçük oğlunun ise yaşamasına izin verdiler.

nın bu oğlu, Aksak Mustafa Çavuş olarak tanındı ve Sultan İbrahim dönemine kadar yaşadı[82].

Daha sonra asiler, saraya, "Bundan sonra Yahudiler değerli elbise giymeyip kızıl şapka giysinler ve iltizamlara girmesinler. Ve paranın durumu eskiden nasılsa yine öyle olsun" diye arzuhal gönderdiler. III. Mehmed, buna cevaben gönderdiği ve Rumeli Kadıaskeri Hocazâde Mehmed Efendi tarafından okunan hatt-ı hümâyûnunda, sikke tashihi için Halil Paşa'ya yüz bin flori yollanacağını ve tamamı seksen sekiz adet olan hidmet defterlerinin bölük halkına tevzii ve taksim edileceğini vaadetti. Böylece istediklerini elde eden sipahiler, bir daha devlet işlerine karışmamaları koşuluyla Bostancıbaşı Ferhad Ağa ile Kapıağası Gazanfer Ağa'nın kellelerinden vazgeçtiklerini bildirip III. Mehmed'e dua ederek dağıldılar[83].

---

[82] Mahir Aydın, "Kira Kadınlar", s. 632.

[83] Selânikî, *Tarih*, II, 856. Sanderson'a göre (bk. *The Travels of John Sanderson, s. 201-202),* III. Mehmed, sipahilerin önde gelenlerinden onunu huzuruna çağırdı. Sipahiler, daha önceden söyledikleri kişilerin kendilerine teslimini talep ettiler. Padişah, onlara, "evladlarım" diye hitap etti ve onlardan isyana son vermelerini istedi. Annesine ve şikâyetçi oldukları diğer isimlere nasihat edeceğini söyledi. Kendisine karşı duydukları büyük sevgi için sipahilere teşekkür etti. Her şeyin düzeltileceğini vaadetti; para eski değerine gelecek ve Yahudiler'in kibrine izin verilmeyecekti. Aynı zamanda veziriazam dışında hiçbir görevliden arz kabul etmeyeceğini; şeyhülislam, kadıasker ve dört diğer görevlinin bütün meseleleri intizam altına alacağını söyledi. Sanderson, isyan sebebiyle şehirde Yahudiler ile Rumların güzel kumaştan elbise ve çakşır giymelerinin yasaklandığını; fakat şahsen bu yasağın fazla gözetilmeyeceğini, parada vaadedilen düzenlemenin de kısa sürede gerçekleşmeyeceğini düşündüğünü belirtir. Bu isyana dair ayrıca bk. Cecil Roth-Aryeh Shmuelevitz, "Kiera", s. 148; Mahir Aydın, "Kira Kadınlar", s. 631-632; Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük?", sayı: 17, s. 64-65; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 155-156.

Esperanzo Malchi'nin ve büyük oğlunun cesetlerini Atmeydanı'nda gördüğünü söyleyen Lello, şahit olduğu manzarayı şöyle anlatır: "Kadını köpekler hemen tamamen yemiş, el ve ayak tabanlarından başka bir tarafını bırakmamışlardı. Bir elini demek istiyorum; çünki öbürünü sipahilerden biri kesmiş ve kazasker, yani Anadolu baş kadısının kapısına mıhlamıştı. Bu adam mevkiine ancak birkaç gün önce, Yahudi kadının Valide Sultan nezdindeki itibarı sayesinde kayırılmıştı. Elin üstüne de şu kelimeler yazılı bir kâğıt mıhladılar: 'Ya mevlana, şimdiye kadar nice defa öptüğün eli bir defa daha öp!'...Yahudinin oğlunun cesedini köpekler yemediler. Buna çok şaşıldı... Bu kadının ve oğlunun ölümüne yalnız Hristiyanlar'la Türkler değil, kendi milleti Yahudiler de çok sevindiler. Çünki kadın çok fena ve kibirliydi" [84].

---

[84] Lello, *Muhtıra*, s. 48-49. Kapısına kira kadının elinin asıldığı kadısakerin kimliği tam olarak tespit edilememektedir. İsyanın yaşandığı tarihte Anadolu Kadıaskeri Ahizâde Abdülhalim Efendi idi. Fakat Abdülhalim Efendi, Lello'nun söylediği gibi bu makama isyandan yalnızca birkaç gün önce değil, Selânikî'de (bk. *Tarih*, II, 827) belirtildiğine göre aynı senenin Rebiülahir'inde getirilmişti. Kesik elden bahsetmeyen Selânikî (bk. *Tarih*, II, 856), kira kadından rüşvet alıp onun terbiyesinde yetişenlerden birisi olduğu gerekçesiyle 20 Ramazan'da Nişancı Yahya Paşa'nın azledildiğini ve yerine Okcuzâde Şah Mehmed Efendi'nin getirildiğini nakleder. Yahya Paşa evâsıt-ı Şaban'da Okcuzâde'nin yerine nişancı olmuştu (bk. Selânikî, *Tarih*, II, s. 848). Orhan Burian (bk. *Lello'nun Muhtırası*, s. 49, 23 nr'lı dipnot), Selânikî'de adı geçen Yahya Paşa'nın, Harem'in emektarlarından Raziye Hatun'un kocası olup eşi 1005'te öldüğü sırada Anadolu kadıaskerliğinde bulunan Yahya Efendi olabileceğini söyler. Ancak Selânikî nişancılıktan azledilen Yahya Paşa'nın daha önce reisülküttaplık, defter eminliği ve Gence beylerbeyiliği yaptığını belirtmekte, kadıaskerliğinden ise hiç bahsetmemektedir. Hasanbeyzâde (bk. *Tarih*, III, 618) sadece asi sipahilerin, öldürülen kira kadının elini kırıp ona mensup olmakla şöhret bulmuş bazı itibarlı kişilerin kapılarına astıklarını söyler.

Lello ile birlikte cesetleri görmeye giden Sanderson, anne ile oğlunun feci akıbetlerini daha geniş bir şekilde tasvir eder: "Köpekler, [kadının] kemikleri, bacağındaki kaslar ve ayaklarının içi dışında her şeyini yediler. Kafası, bir mızrak üzerinde şehirde dolaştırıldı ve bu utanç verici duruma benzer bir şekilde vücudunun pek çok küçük parçasını, Türkler, yeniçeriler ve diğerleri küçük bir paketle taşıyarak Yahudiler'e ve diğerlerine gösterip, küçümseyici bir şekilde şunu söylediler: "Fahişenin cesedine bakın". Kendisinin vücudundan bir parçanın da Galata'daki evimizden geçtiğini gördüm. En büyük oğlu da benzer şekilde ertesi gün zalim bir şekilde mezkûr valinin sarayında bıçaklandı ve katledildi. Oradan sürüklendi ve annesinin yanına kondu. Şişman ve kaba köpekler onu yemeği kesmeyeceklerdi. Aksi halde bir gün önceki kadının etiyle doymuş olacaklardı. Kadın kısa, şişman, tıknaz idi. Böylece annesinin kemikleriyle birlikte ertesi gün orada gömüldü"[85].

Sanderson, Londra'daki Nicholas Leate'e yazdığı mektupta da, yaşananlardan ötürü Yahudiler'in evlerinden dışarı çıkamadıklarını, zira isyan sırasında bazılarının zalimce dövüldüğünü ve elbiselerinin alındığını kaydeder. "Yaptıkları o kadar tahammül edilmez bir şeydi ki hiç kimse onlara acımadı" diyerek, Esperanzo'nun ve "küçük padişah olarak çağrılan gururlu" oğlunun sonlarını değerlendirir[86].

Cesetlerden geriye kalanlar bir müddet sonra etrafa dayanılmaz bir koku yaymaya ve bu hâl gelip geçeni rahatsız etmeye başlayınca yeniçeriler bunları kaldırmakla görevlendirildi. 6 Nisan'da yeniçeriler vazifelerini yapmaya çalışırken, Mehterhâne'de hizmet akçesi paylaşmakta olan sipahiler onları görerek odun getirip, cesetleri yaktılar[87].

---

85 *The Travels of John Sanderson, s. 85-86.*

86 *The Travels of John Sanderson, s. 201*; Sanderson'un bu isyana dair anlattıkları için ayrıca bk. Firdevs Çetin, *İstanbullu Gayrimüslimler*, s. 336-337.

87 Selânikî, *Tarih*, II, 856-857.

Öldürülen Esperanzo Malchi'nin devlet hazinesine aktarılan terekesi bir hayli zengindi. Sanderson, Esperanzo'nun, paha biçilemez mücevherlerin yanı sıra bedestenlerin birinde kendisine ait 500 bin altın duka bulunduğunu nakleder[88]. Selânikî ise, "Harem'e intisabı ve gümrük eminliği sayesinde o denli cevâhir toplamıştı ki halk-ı âlem paha ve kıymet yetiştirmeye mecal olmadığı zâhir" idi diyerek kira kadının servetinin kaynağını açıklar. Müellife göre, sadece sahip olduğu ticarî malların bedeli ile nakit parası, kapıkullarının 50 milyon akçe tutan üç aylık maaşlarını ödemeye yeterdi. Terekesinden çıkan 42 yerdeki gayrimenkulleri, mücevherleri, gemi ve depolardaki ticarî mallarının müsadere edildiğini yazar[89].

Safiye Sultan, ortalık yatıştıktan sonra isyan sırasında pasif kaldığı için Halil Paşa'yı görevinden azlettirdi[90]. Venedik Balyosu Agostino Nani, 3 Aralık 1600 tarihli raporunda, bütün bu hadiselerin tam da Osmanlı yönetiminin İngiltere'ye vereceği yeni kapitülasyon metninin yazımına geçilmişken yaşandığını, Esperanzo'nun ölümü ve İngiliz siyasetinin en büyük destekçisi Halil Paşa'nın azliyle her şeyin ertelendiğini kaydeder[91]. 21 Ocak 1601 tarihli raporlarında da kira kadının öldürülmesine dair hatıraların hâlâ canlı olduğunu, İngiliz Elçi Lello'nun arzuhâlini

88 *The Travels of John Sanderson, s. 201.*

89 Selânikî, *Tarih*, II, 857; Mahir Aydın, "Kira Kadınlar", s. 632.

90 Mahir Aydın, "Kira Kadınlar", s. 632.

91 *Calendar of State Papers and Manuscripts, Relating to English Affairs in the Archives of Venice (1592-1603)*, IX, ed. Horatio F. Brown, London 1897, s. 434-437, 936 no'lu rapor. İngiliz Sanderson ise (bk. *The Travels of John Sanderson*, s. 203), 25 Mayıs 1600 tarihli raporunda, Yahudiler'in canlandıklarını fakat kira kadın ile oğlunun öldürülmesinden sonra çok fazla hareketlenemediklerini, paranın değerinin yükselmesinden ötürü askerlerin yine huzursuz olduğunu; 7 Haziran 1600 tarihli mektubunda da son yaşananlar hâlâ unutulmamış olsa da Yahudiler'in tekrar gümrük iltizamlarını aldıklarını yazar.

padişaha ulaştıracak bir aracı bulamadığını, valide sultan hakkında dedikodular tekrar başladığından III. Mehmed'in annesinin telkini altında olmadığını göstermek için resmî cevaplarını vezirlerin huzurunda kâğıda geçirttiğini yazar. Ayrıca veziriazamın, sipahilerin, Hristiyanlar ve Yahudiler'in kendilerinden daha kıymetli elbiseler giydiklerini görüp sinirlenmemeleri için kira kadının ölümünden sonra çıkartılan kıyafet yasağı emrinin bir benzerini tekrar verdiğini kaydeder[92].

Esperanzo Malchi'nin ölümü, kira kadınları Harem çevresinden uzaklaştırmadı. Ancak bunlardan hiçbirisi Esperanzo kadar etkili de olamadı. III. Mehmed'in son yıllarında ve I. Ahmed'in iktidarının başlarında Venedik balyosu olan Ottoviano Bon, kira kadınların Eski ve Yeni Saray'a girip çıkmaya devam ettiklerini kaydeder[93]. Balyosa göre, haseki sultanların padişahtan izin almaları halinde, bazı Yahudi kadınları Harem'e geliyor, buradakilere örgü ve nakış öğretmek adı altında makyaj yapmayı öğretiyorlardı. Yahudi kadınlar, padişah kadınlarını bir şekilde etki altına almaya çalışmayı da ihmal etmiyorlardı. Padişah kadınları ise buna karşılık Yahudi kadınlardan hususî işlerinde istifade ediyor, satmak istedikleri şeyleri onların eliyle dışarı gönderiyor, satın almak istedikleri şeyleri de yine bu şekilde temin ediyorlardı. Bu gizli ticaretten en fazla Yahudi kadınları kazançlı çıkıyorlardı; zira dışarıdan çok ucuza getirdikleri şeyleri Harem'dekilere pahalıya satıyorlardı[94].

Müteakip yıllarda da Yahudi kadınlar saray çevresinden eksik olmadı. 1622'de ismi tespit edilemeyen bir Yahudi hanımı, II. Osman'ın kız kardeşiyle temastaydı ve zengin bir Rum olan Locadello'yu Boğdan voyvodalığına namzed gösterenler arasın-

---

92 *Calendar of State Papers*, IX, s. 440-444, 950-951 no'lu raporlar.

93 Mahir Aydın, "Kira Kadınlar", s. 633.

94 *Firdevs Çetin, İstanbullu Gayrimüslimler, s. 245-246.*

daydı. 1709'da yine ismi bilinmeyen bir Yahudi hanım, Yahudi hekimi Daniel de Fonseca'nın, Rusya'ya karşı Osmanlı-İsveç ittifakının tesisi için III. Ahmed'in annesine bilgi vermesine yardım etti[95].

Koca Yahudi: Yasef Nasi

Hristiyan adıyla João Miques; Yahudi adıyla Yosef Nasi, 1524'de Portekiz'de doğdu. Ailesi, İspanya'dan göçetmiş fakat yeni ülkelerinde dinlerini değiştirmek zorunda kalmıştı. Babası Agostinho Miques (Samuel Micas), saray hekimiydi ve Lizbon Üniversitesi'nde ders veriyordu. Babasının ölümden sonra João ve kardeşi Bernardo, halaları Gracia de Luna tarafından himaye edildiler. İki kardeş, muhtemelen 1536'da halalarıyla beraber ya da onlardan az sonra Lizbon'dan Anvers'e kaçtı.

João, 1542'de Dominus Johannes Micas adıyla, kardeşi gibi, Leuven Üniversitesi'nden mezun oldu. Burada, sonradan Kutsal Roma imparatoru olacak Prens Maksimilyan ile birlikte eğitim görmüştü. Maksimilyan'ın yakın dostu ve içki masası arkadaşıydı. Bu dostluk, İmparator Şarlken'i tanımasını, Felemenk Kral Naibi Macaristan Kraliçesi Maria'nın sarayına girip çıkmasını sağladı. Halası Gracia, Mendes işletmesinin tek hâkimi olunca yeğeni João'yu ticaret kentlerinde seyahat etmeyi gerektiren işlerinde çalıştırdı. João, Venedik'e kaçan halaları Gracia ve Brianda'nın Habsburg yönetimince Anvers'te el konulan mallarını kurtarmak için ailenin resmî vekili olarak 1546-1548 arasında Şarlken ve Maria ile görüşmeler, daha doğrusu pazarlıklar yaptıysa da fazla bir şey elde edemedi.

João, sadece halasının gölgesine sığınmadı, şahsî ticarî ve malî hayatını da inşa etti. 1548'de Anvers'ten Venedik'e giderken

---

95 Cecil Roth-Aryeh Shmuelevitz, "Kiera", s. 148; Avigdor Levy, *The Sephardim*, s. 30.

uğradığı Lyon'da kendisinden "banker" olarak söz edilir. Venedik'e geldiğinde halaları Gracia ile Brianda'nın arası miras meselesinden ötürü iyice bozulmuştu. João, Gracia'nın yanında yer aldı. Ocak 1553'de Brianda'nın henüz 13 yaşındaki kızı Gracia la Chica'yı kaçırdı. Rivayete göre çift, Katolik nikâhıyla evlenmişti. Ancak João, yeni gelin ve João'nun kardeşi Bernardo, Ferrara yolunda tutuklanıp Ravenna'ya götürüldüler. João, burada hürriyetini geri almayı başardı ve gelini yetkili makamlara emanet edip kayıplara karıştı.

Bütün bu olup bitenler Brianda'yı İstanbul'a gitmeye ikna etmek ve Gracia la Chica'nın o sırada kendisine talip olan Venedikli genç bir soylu ile evlenmesini, dolayısıyla mirasın el değiştirmesini engellemek için yapılmıştı. Hadise duyulunca Venedik hükümeti João'yu ve ona yardım edenleri gıyaben idama mahkûm edip, yakalanmaları için başlarına ödül koydu. Ancak halası Gracia de Luna, João'nun can güvenliğini sağlamak için gerekli tedbirleri almıştı. João, Şehzâde Selim'in verdiği geçiş izniyle Ankona'da kendisini bekleyen bir yeniçerinin refakatinde 1553 Kasım'ında gemiyle İstanbul'a hareket etti[96].

Fransız Jean Chesneau, João'nun Osmanlı başkentine gelişini şöyle nakleder: "O esnada, Portekizli Jehan Micquez [Yasef Nassi], kralın Roma'daki büyükelçisi Monsieur de Lansac'ın resmi mektubuyla İstanbul'a geldi. Büyükelçi kendisinin takip etmeyi hiç istemediği işlerle ilgili onu görevlendiriyordu. Burada Beatrix de Lune isimli Portekizli zengin bir Yahudi olan hanımefendiyi buldu ve kızıyla evlenmek umuduyla onun yanına sığındı. Ardından da evvela Yahudi olduğunu ilan ederek sünnet

[96] Yasef Nasi'nin İstanbul'a gelinceye kadarki hayatı için bk. Cecil Roth, "Nasi, Joseph", *Encylopedia Judaica*², XIV, 786; Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes*, s. 1-62, 98; Stanford Shaw, "Yahudi Milleti", s. 312-313; Avigdor Levy, *The Sephardim*, s. 32.

oldu"[97]. João, bundan sonra Yosef Nasi adını kullanmaya başladı ve sünnetinden iki ay sonra Gracia de Luna'nın Galata'daki konağında yapılan muhteşem düğünle kuzeni Reyna ile evlendi. Böylece bir taraftan şahsî ticarî ve siyasî faaliyetlerine hız verirken bir taraftan da kayınvalidesinin işlerinin idaresini üstlendi[98]. 1558'de Ferrara'da düğünleri yapılan kardeşi Bernardo ile Gracia la Chica'yı da İstanbul'a getirtince[99] Mendes ailesinin hemen bütün servetini arkasına alacaktır.

Yasef Nasi, iddiaya göre İstanbul'a 300 bin duka altını ile inciler, değerli taşlar ve mücevherlerden ibaret bir servetle gelmişti[100]. İlk iş olarak kayınvalidesi ile birlikte Galata'daki Saint Pierre Hanı'nda bir dolap, yani banka açtı. Kısa sürede Osmanlı sarayının gözüne girmeyi başardı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın güvenini kazandı[101]. Nasi ve kayınvalidesi Gracia, kurdukları banka ile hem Osmanlı topraklarında birçok mukataa ve iltizamı elde etti hem de Avrupa pazarlarında yatırım yaptı. 1556'da İstanbul'a şarap getirilmesi ve başkentteki fıçılar için gerekli olan odun imtiyazı,

---

97 Jean Chesneau, *D'Aramon Seyahatnamesi, Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu-Mezopotamya*, çev. Işıl Erverdi, İstanbul trz., s. 38; Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, III, 269.

98 Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes*, s. 98; Cecil Roth, "Joseph Nasi", s. 786; Stanford Shaw (bk. "Yahudi Milleti", s. 312-313), sehven, Nasi'nin Reyna ile daha Avrupa'da iken evlendiğini yazar.

99 Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes*, s. 67, 75-76, 112-113.

100 Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, II, 705; Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, III, 268; Jorga, *Osmanlı Tarihi*, III, 170.

101 Safvet, "Yasef Nasi", *TOEM*, XVI (1328), 985. Necibe Sevgen (bk. "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 14 (Ankara, Kasım 1968), s. 66-67) ve ondan naklen Ahmet Hikmet Eroğlu (bk. *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 137), Nasi'nin saraya yakınlaşmasında Veziriazam Makbul İbrahim Paşa ve Hürrem Sultan'ın "büyük tesiri" olduğunu ileri sürerlerse de İbrahim Paşa 1536'da öldüğünden en azından onun tesirinden bahsetmek mümkün değildir.

ortakları ile birlikte, Nasi ve Gracia'ya verilmişti. Üç yıl sonra bu imtiyazın şartları yeniden düzenlendi. Nasi ve Gracia, Kanunî'nin himayesinde, kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında yapılan ticaretin büyük bir kısmını kontrol altına aldılar. Nasi, Avrupa kralları için önemli bir tefeci haline geldi. 1555'te Fransa Kralı II. Henri'ye 150 bin ekü borç verdi. Birçok Türk de Nasi'nin bankasına faiz karşılığında paralarını yatırmıştı[102].

Avrupa meselelerine dair bilgisi, Batı saraylarıyla samimi münasebetleri ve Avrupa'nın önemli siyasî ve ticarî başkentlerine yerleşmiş olan ajanlar zinciri sayesinde Nasi, daha bu yıllardan itibaren Osmanlı hükümetinin haricî siyasetinde büyük bir etki gösterdi. 1562'deki Lehistan ve Türkiye barışında da önemli bir rol oynadı; eski Boğdan Voyvodası Alexander Lapuşneanu'nun 1564'de tahtını geri almasını sağladı[103]. II. Henri'nin Nasi'ye olan borcunu ödemeden ölmesi ve sırasıyla halefleri II. Fransuva ile IX. Charles'ın da buna yanaşmamaları, Osmanlı-Fransız ilişkilerinde yıllarca sürecek bir krize yol açtı. Kanunî Sultan Süleyman, Nasi'nin talebiyle, borcun ödenmesi için birkaç defa Paris'e nâme yazdı[104]. Ertesi yıl Hacı Murad isimli Osmanlı elçisi, diğer vazifelerinin yanı sıra, bu borcun ödenmesini ihtar etmek için kralın huzuruna çıktıysa da mesele şimdilik halledilemedi[105].

---

[102] Yasef Nasi'nin Kanunî dönemindeki iktisadî faaliyetleri için bk. Halil İnalcık, "Sephardic Jews in the Ottoman Empire", s. 112-113; Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish*, s. 89-93; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 137.

[103] Cecil Roth, "Joseph Nasi", s. 786; Avigdor Levy, *The Sephardim*, s. 32; Jorga, *Osmanlı Tarihi*, III, 128.

[104] Nâme için bk. Safvet, "Yasef Nasi", s. 986, 988; Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük?", sayı: 14, s. 68; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 139.

[105] Kenneth Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, IV, Philadelphia 1984, s. 838.

İstanbul'da elde ettikleri siyasî ve iktisadî güçle Nasi ile Gracia, Avrupa'daki dindaşlarını da himaye etmeye çalıştılar. Papa IV. Paul'un Yahudiler'e karşı Engizisyon aracılığıyla giriştiği zulüm ve katliamlar üzerine Gracia ve Nasi, Ankona'ya karşı büyük fakat tam olarak netice vermeyen bir ticarî boykot gerçekleştirdiler. Kanunî Sultan Süleyman'dan, Avrupa'daki Yahudiler'in gelip yerleşebilmeleri için Safed ve Taberiye'nin tahsisi iznini aldılar, ancak burada bazı imar faaliyetlerinde bulunmalarına rağmen daha sonra bundan vazgeçtiler[106].

Yasef Nasi'nin yerine getirdiği bir kuryelik vazifesi, kariyerindeki belki de en önemli dönüm noktası oldu. Oğulları arasında taht mücadelesinin kızıştığı günlerde Kanunî Sultan Süleyman, Şehzâde Selim'e, 50 bin sikke ve 30 bin altın duka göndermek istediğinde ya parayı bir Müslüman ulağa emanet ettiğinde bunun duyulmasından çekindiğinden ya da paranın bir kısmını kendisinden borç aldığı için Yasef Nasi'yi kullandı. Bu vesile ile Şehzâde Selim ile tanışan ve onun da itimadını kazanan Nasi'ye eyalet sarayında müteferrikalık verildi. Nasi'nin kardeşi Bernardo ya da Yahudi adıyla Samuel de Şehzâde Selim'in maiyetine girdi[107].

---

[106] Boykot girişimi ve Tiberya projesi hakkında geniş bilgi için bk. Kenneth Setton, *The Papacy and the Levant*, IV, 899; Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes*, 103-112, 114-116; Safvet, "Yasef Nasi", s. 986-987; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 137-139, 144-146; Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük?", sayı: 14, s. 67; Halil İnalcık, "Sephardic Jews", s. 113; Cecil Roth, "Joseph Nasi", s. 786.

[107] Safvet (bk. "Yasef Nasi", s. 985), bu hizmeti karşılığında Nasi'nin müteferrika, kardeşinin de şehzâdenin "aylıklısı" olduğunu yazar. Necibe Sevgen ise (bk. "Nasıl Sömürüldük?", sayı: 14, s. 67-68), Nasi'ye müteferrikalık, kardeşine de Şehzâde Selim'in kethüdalığının verildiğini belirtir. Ahmet Hikmet Eroğlu (bk. *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 139), Halil İnalcık (bk. "Sephardic Jews", s. 111) ve Cecil Roth (bk. "Joseph Nasi", s. 786), yalnızca Nasi'ye müteferrikalık verildiğini kaydederler. Gerlach (bk. *Türkiye Günlüğü*, II, 706), Nasi'nin sık sık Kütahya'ya Şehzâde

II. Selim'in 1566'da tahta çıkmasıyla Yasef Nasi'nin saraydaki itibarı bir hayli arttı. Yeni padişah, Nasi'yi, Nakşa ve civarındaki adaların dükü yaptı. İstanbul'un yakınındaki Belvedere'de oturmaya devam eden Nasi, düklüğünü temsilcisi Francesco Coronel (Coronello) eliyle yönetti. Yeni idareden memnun olmayan adalardaki Latinler, gelip Galata'ya yerleşmeye başlayınca II. Selim, Nasi'nin isteğiyle, bunların geri gönderilmesini emretti. Keza Nasi'nin şikâyetleri üzerine, bölük halkından bazı kimselerin ve sair Müslümanlar'ın adalara yerleşip, oradaki reayaya zulmetmelerinin; kimi Osmanlı levendlerinin adalardan esir almalarının engellenmesi hakkında fermanlar verildi. Osmanlı yönetimi, Venedik'e sığınan eski dükün Nasi aleyhindeki faaliyetlerine mâni olmaya çalıştı[108]. İnebahtı Savaşı sırasında Nasi'nin toprakları Venedik tarafından ele geçirilip eski düke iade edildiyse de bu adalar kısa süre içerisinde tekrar Osmanlı, dolayısıyla da Nasi'nin idaresine geri döndü. Kaybına karşı olarak Nasi'ye 1571'de Eflâk voyvodası yapılacağı taahhüd edilmişse de bu hususta bilgi ve belgeler kesin değildir[109].

Yasef Nasi, II. Selim zamanında servetini daha da büyüttü. Venedik hakimiyetindeki Girit'ten alınan şarabın Boğazlardan geçirilerek Eflak ve Boğdan'a satılması Nasi'nin tekeline verildi. Bu ticaretten elde ettiği yıllık gelir 15 bin duka idi. Lehistan kralına

---

Selim'i ziyarete gittiğini; ona borç para, ayrıca da mücevherler ve değerli eşya hediye ettiğini; şehzâdenin, onu müteferrika yaparak günde iki duka maaş bağlattığını nakleder. Zinkeisen (bk. *Osmanlı Tarihi*, III, 268), Gerlach'a atıfta bulunmasına karşılık, müteferrika olarak Nasi'ye tahsis edilen meblağın günlük bir duka olduğunu yazar.

[108] İlgili belgeler için bk. Safvet, "Yasef Nasi", s. 987-992; Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 15 (Ankara, Aralık 1968), s. 59-65; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 139-140; Ayrıca bk. Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, I, 142; Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, III, 268-270.

[109] Cecil Roth, "Joseph Nasi", s. 786; Nakşa'nın kaybı ve tekrar fethi için ayrıca bk. Kenneth Setton, *The Papacy and the Levant*, IV, 899.

verdiği, iddiaya göre, 150 bin duka borç sayesinde orada da büyük ticarî imtiyazlar elde etti. Lehistan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na ihraç edilen balmumunun Nasi'nin inhisarında olmasına dair kralın verdiği senet, II. Selim tarafından da tasdik edildi[110].

Yasef Nasi, bu dönemde milletlerarası siyasette isminden sıklıkla söz ettirdi. Lehistan Kralı Sigismund August, Nasi'den "sevgili arkadaşım" diyerek bahsediyordu. Eski dostu Habsburg İmparatoru Maksimilyan'ın elçileri 1567 sonbaharında sulh talebiyle Edirne'ye geldiğinde Nasi, onlarla görüşüp, II. Selim, II. Felibe ve II. Maksimilyan arasında aracılık yapma teklifinde bulundu. Aynı günlerde Osmanlı hükümeti nezdinde II. Felibe'yi temsil etmeye gönüllü oldu. Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa, Nasi'yi, hem Habsburg hem de İspanyollar ile yürütülen müzakerelerin dışında tuttu[111]. Fakat yine de Habsburglar ile imzalanan 1568 anlaşmasından sonra imparatorun elçilerinin, Nasi'ye de iki bin duka hediye getirmeleri kararlaştırılmıştı[112].

Felemenk'te İspanya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Oranje Prensi William, Anvers'teki bankacılık faaliyetleriyle hatırlanan Nasi'ye 1569'da gizlice mektup gönderip, kendilerine Osmanlı yardımını temin etmesini istedi. Saraya ulaştırılan bu talep müspet karşılandı ve bir nâme ile yardım sözü verildi. Bu nâme, Amsterdam'daki Kalvinist kilise yönetim kurulunda okunmuştur[113]. Ancak Kıbrıs seferi Osmanlı yönetiminin dikkatini Doğu Akdeniz'e

---

[110] Safvet, "Yasef Nasi", s. 990-991; Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük?", sayı: 15, s. 64; Halil İnalcık, "Sephardic Jews", s. 112-113; Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes*, s. 118; Cecil Roth, "Joseph Nasi", s. 786; Stanford Shaw, "Yahudi Milleti", s. 313.

[111] Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes*, s. 118, 120-121.

[112] Kenneth Setton, *The Papacy and the Levant*, IV, 921.

[113] Halil İnalcık, "Sephardic Jews", s. 113; Bülent Arı, "İlk Osmanlı-Hollanda Münasebetleri", *Osmanlı*, I, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 493-494; Cecil Roth, "Joseph Nasi", s. 786; Stanford Shaw, "Yahudi Milleti", s. 313.

kaydırmıştır. Öte yandan II. Felibe'nin elçileri de, 1572'de el altından barış müzakerelerini yürütmek için İstanbul'a geldiklerinde Yasef Nasi'nin yardımlarını gördüler[114].

Nasi'nin şahsında Fransa ile Osmanlı arasındaki borç krizi hâlâ devam ediyordu. Osmanlı yönetimi önce, Nasi'nin İskenderiye'deki bazı Fransız gemilerine el koyup taşıdıkları malları satarak borcunu tahsil etmesine izin verdi. Ancak sonradan Fransa bayrağı ile ticaret yapan gemilerden belli bir miktarda para alınarak borcun peyderpey tahsili emredildi. Kral IX. Charles buna şiddetle itiraz ettiyse de II. Selim cevabî nâmesinde kararından vazgeçmeyeceğini bildirdi. İstanbul'daki Fransız Elçisi Grandchamp, Nasi'yi gözden düşürmek, böylece de borçtan kurtulmak için Nasi'nin eski hekimi David ile ona karşı bir komplo kurdu. Nasi, Fransa'dan alacağı ile ilgili belgelerde tahrifat ve padişahın düşmanları namına casusluk yapmakla suçlandı. Fakat II. Selim ile görüşen Nasi, padişahı suçsuzluğuna inandırdı. David, Rodos'a sürüldü ve hahamlarca herem cezasına çarptırıldıysa da az sonra bu ceza kaldırıldı[115].

Yasef Nasi'ye Osmanlı haricî siyasetinde şöhret kazandıran asıl hadise Kıbrıs'ın fethi oldu. Birçok batılı yazar, II. Selim'in Kıbrıs'a sefer düzenlemesine, Nasi'nin padişaha adanın şaraplarını methetmesinin sebep olduğunu iddia ederler. Hatta seferin zamanlaması konusunda da Nasi'nin belirleyici olduğu; Nasi adına çalışan

---

[114] Jorga, *Osmanlı Tarihi*, III, 141.

[115] Borç meselesinin II. Selim zamanındaki seyri hakkında belgeler ve daha geniş bilgi için bk. Kenneth Setton, *The Papacy and the Levant*, IV, 937; Safvet, "Yasef Nasi", s. 986-987, 992-993; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 139-142; Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük?", sayı: 14, s. 68; Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 15, s. 59; Cecil Roth, "Joseph Nasi", s. 786; Jorga, *Osmanlı Tarihi*, III, 127; Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, III, 269.

bir casusun 1569'da Venedik'te vuku bulan ve şehirdeki pek çok evle birlikte limandaki savaş gemilerini tahrip eden patlama sonrası Osmanlılar'ın sefer kararı aldıkları ileri sürülür. Nasi, adanın fethi konusunda padişaha telkinlerde bulunmuş olmalıdır, lâkin sefer kararının sadece onun tesiriyle izah edilmesi tek başına yersiz ve yetersizdir. Zira Osmanlılar'ın Doğu Akdeniz'e hâkim olma süreci çerçevesinde Kıbrıs'ı bu yıllarda ele geçirmeye çalışmaları zaten kaçınılmazdı. Venedik balyosları Selim'in daha şehzâdeliği günlerinden itibaren Kıbrıs'a yönelik planları olduğunu yazarlar. Seferin zamanlamasında belirleyici nokta ise Sokollu Mehmed Paşa'ya karşı iktidar mücadelesi veren Lala Mustafa Paşa ve diğer ümerânın padişah üzerindeki tesirleridir[116].

İnebahtı mağlubiyeti, aynı zamanda aralarında Yasef Nasi'nin de bulunduğu Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa aleyhindeki hizibin de hezimeti idi. Bu yüzden Nasi'nin siyasî gücü bilhassa Sokollu'nun tesiriyle azalmaya başladı. Yine de Gerlach, Haziran 1574'de tarihli notlarında, Sokollu'nun, Nasi'nin "can düşmanı" olduğunu fakat II. Selim'in hâlâ Nasi'ye çok itibar ettiğini kaydeder. Ardından, II. Selim'in aslında bir Yahudi olduğuna dair Avrupa'daki yaygın ve uydurma rivayeti tekrarlar[117]. Babası gibi III. Murad da Nasi'yi himaye etti. Gerlach'a göre, 1575'te padişahın "sırlarını paylaştığı en yakın dostları" Dr. Beydus ve

[116] Nasi'nin Kıbrıs seferi kararındaki tesirine dair iddialar ve bunların tenkidi için bk. Kenneth Setton, *The Papacy and the Levant*, IV, 943; Jorga, *Osmanlı Tarihi*, III, 127-129; Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, II, 662; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV, 6-8; Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes*, s. 119; Cecil Roth, "Joseph Nasi", s. 787; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 146-149; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, İstanbul 1971, s. 388-393; Recep Dündar, "Kıbrıs'ın Fethi", *Türkler, IX*, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s. 667-678.

[117] Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, I, 142.

"Koca Yahudi" Yasef idi. Nasi, 1576'da, Kanunî zamanından beri yaptığı üzere her Cuma saraya çeşit çeşit yemekler gönderiyordu ve bunu yapmaya mecburdu[118].

1577'de Nasi, hâlâ resmî olarak Nakşa dükü sıfatını kullanıyor, sahip olduğu adalardan her yıl binlerce duka gelir sağlıyordu. Ayrıca şarap gümrüğü haricinde Karadeniz ve Akdeniz'den gelen diğer malların da vergilerini topluyordu. Padişahın görevlendirdiği yeniçeriler, Nasi'nin adamları ile birlikte Boğaz'dan geçen gemileri denetler ve taşıdıkları mallara göre bunlardan vergi ya da gümrük alırlardı[119]. Yasef Nasi, sadece şarap vergilerinden yılda 15 bin scudi gelir elde edip, hazineye 2 bin duka ödemekteydi. Adaların gelirinden ise hazineye 14 bin duka veriyor, gerisi kendine kalıyordu. Ayrıca paşalara ve diğer önemli kişilere de kıymetli hediyeler veriyor, çok sayıda yeniçeri ve hizmetkâr besliyordu. Defterdar Kara Üveys Paşa, III. Murad'a, büyük bir yekûn tutan şarap vergilerini toplama imtiyazının Nasi'nin elinden alınmasını teklif etmişti. Lâkin III. Murad, babası II. Selim'in vasiyetine göre bu hakkın Nasi'ye ömür boyu bağışlanması gerektiğini ve kendisinin bu vasiyeti yerine getirmeye kararlı olduğunu söyleyerek teklifi geri çevirmişti[120].

Yasef Nasi, İstanbul'da hayatının son yıllarında zenginliğini muhafaza etse de mutsuzdu. Bu yüzden tekrar Avrupa gitmeyi düşündü. İstanbul'dan İspanya'ya gidip Hristiyanlığa dönen ve kendi kardeşinin de yanında çalıştığı Agustin Manuel'e gönderdiği mektupta, "hayatındaki beklenmedik olaylar olmasa" Yahudi olmayacağını yazdı. Kendisi, evindeki yetmiş hizmetkârı ve eşyaları için İspanya'dan güvenli geçiş izni almak; din değiştirdiği için affedilmek; Engizisyon'dan ve İspanya'daki bütün gümrük

[118] Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, I, 197, 479.

[119] Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, II, 509-510.

[120] Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, II, 705-706.

engellemelerinden muaf olmak ve II. Felibe'nin kendisinin daha evvelki tüm iş anlaşmalarından doğan davaları ve ihtilafları karara bağlaması karşılığında İspanya kralının hizmetine girmeyi teklif ediyordu. Ancak hayal kırıklığına uğradı. Ardında çocuk bırakmadan, 2 Ağustos 1579'da böbrek hastalığından öldü[121].

Solomon Aşkenazi

Solomon Aşkenazi, Kuzey İtalya'daki Udine Şehri'nde 1520'de doğdu. Soyadından da anlaşılacağı üzere Alman menşeli idi. Babası Nathan, Basevi Ailesi'ne mensuptu. Padova'da tıp eğitimi alan Solomon, buradan Krakov'a gitti ve Lehistan Kralı II. Sigismund August'un hekimi olarak sarayda çalıştı. 1564'de yerleştiği İstanbul'da hekimliğin yanı sıra Venedik Balyosu Marcantonio Barbaro ve Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa için tercümanlık yaptı[122].

Osmanlı kaynaklarında Alamanoğlu adıyla anılan[123] Solomon Aşkenazi, 1570'lerde asıl mesleğinden ziyade diplomat sıfatıyla ön plana çıktı. Sokollu, kendisi aleyhindeki hiziple birlikte hareket eden Yasef Nasi'ye karşı Solomon Aşkenazi'yi sahneye çıkarttı. Venedik'e harp ilan edilip Osmanlı donanması Kıbrıs'a yöneldiğinde hapse atılan Balyos Barbaro, Solomon'u, bu savaşı

---

[121] Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes*, s. 120-121. Nasi hakkında geniş bilgi için bk. Norman Rosenblatt, *Joseph Nasi, Court Favorite of Selim II*, Doktora Tezi, University of Pennsylvania, 1987. Cecil Roth, *The House of Nasi, The Duke of Naxos*, Philadelphia 1948.

[122] Cecil Roth-Leah Bornstein-Makovetsky, "Solomon Ashkenazi", *Encylopedia Judaica*², II, 577; Avigdor Levy, *The Sephardim*, s. 77; Stanford Shaw, "Yahudi Milleti", s. 313; Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes*, s. 155. Ahmet Hikmet Eroğlu (bk. *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 150), Solomon'un 1570'de Sokollu Mehmed Paşa'nın hizmetine girdiği yazar.

[123] Selânikî, *Tarih*, I, 314.

desteklemeyen Sokollu Mehmed Paşa ile gizlice temasa geçmekle görevlendirdi. Solomon, Venedik temsilcileri ile 1573'de İstanbul'da yapılan barış anlaşmasının ön müzakerelerini yürüttü[124].

Anlaşmanın nihaî tasdiki için ertesi yıl Osmanlı elçisi sıfatıyla Venedik'e gitti. Bazı Senato azaları, bir Yahudi'nin diplomatik temsilci olarak kabul edilmesine karşı çıktıysalar da Macrantonio Barbaro'nun araya girmesi ve Sokollu Mehmed Paşa'nın ısrarı üzerine Solomon'un elçiliğine razı oldular. Venedik'te yaşayan Yahudiler de, Solomon Aşkenazi'nin gelişiyle haklarında daha önceden alınan sürgün kararından kurtuldular[125]. Aşkenazi, eski hâmisi II. Sigismund August'un ölümüyle boşalan Lehistan tahtına 1573'de Henri de Valois'in oturmasında etkili oldu. Henri'nin ülkesine dönmesiyle 1574'de Leh tacı yine sahipsiz kalınca bu defaki namzedlerden Ferrara düküne, Osmanlı hükümeti nezdinde yardım sözü verdi[126]. Osmanlı yönetiminin tercihini Stefan Bathori'den yana kullanmasıyla bu vaad yerine getirilemedi.

Gerlach'ın Haziran 1574'deki müşahadeleri, Solomon'un İstanbul'daki faaliyetlerinin hekimlik ve diplomatlıktan ibaret olmadığını gösterir. Zira yazara göre, "Paulus isimli kardeşi Viyana'da yaşayan Dr. Salomon, [Sokollu] Mehmed Paşa'nın o kadar gözüne girmiş ki, Türkiye'de hiç gümrük ödemeden binlerce gulden değerinde ticaret yapabiliyormuş. Eğer kendisi ticaret yapmak istemezse, başka bir kişiye bir miktar para veriyor ve kendisinin yerine ona ticaret yaptırıyormuş. Bu adam Venedik elçisi ile Mehmed

---

[124] Kenneth Setton, *The Papacy and the Levant*, IV, 1089, 1092; Jorga, *Osmanlı Tarihi*, III, 140; Cecil Roth vd., "Solomon Ashkenazi", s. 577; Avigdor Levy, *The Sephardim*, s. 77.

[125] Kenneth Setton, *The Papacy and the Levant*, IV, 1096; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 150-151; Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, III, 317; Stanford Shaw, "Yahudi Milleti", s. 313.

[126] Cecil Roth vd., "Solomon Ashkenazi", s. 578.

Paşa arasında barış sağlanıncaya kadar aracılık yapmış ve bu yüzden kendisine yüksek maaş bağlanmıştır"[127].

III. Murad'ın cülûsunu tebrik etmek ve aradaki barışı yenilemek için 1575 başında İstanbul'a gelen Venedik temsilcileri Giacomo Soranzo ve Giovanni Corraro, orada yaşayan kızlarını himaye ettiği için doja müteşekkir olan Solomon'un yardımlarını gördüler[128]. Solomon, Mayıs 1575'de yine Osmanlı temsilcisi olarak Venedik'e gitti ve İspanya aleyhinde ittifak kurulmasına dair gizli müzakereleri yürüttü. Venedik yönetimi, kararlı bir şekilde bu teklifi geri çevirdi fakat beş kilo altın hediye ederek Solomon'un gönlünü almayı da ihmal etmedi[129]. Bir iddiaya göre Solomon, İspanya Kralı II. Felibe'nin, Osmanlılar'la barış anlaşması imzalamasını sağlaması için teklif ettiği binlerce duka altını ise kabul etmemişti[130].

Habsburg Elçisi Preyner, III. Murad'ın tahta çıkması dolayısıyla aradaki barış anlaşmasını yenilemek için 1575'te İstanbul'a geldiğinde Osmanlı ricâline mutad hediyeler takdim edilirken, Sokollu'nun "gözde adamı" Solomon'a da 300 taler verildi[131]. Venedik Elçisi Antonio Tiepolo'nun, 1576'da Solomon'un, Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'ya daima sözünü dinlettiği ve Divân-ı Hümâyûn'un en gizli meselelerinden haberdar olduğuna

---

[127] Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü (1573-1576)*, I, ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2007, s. 141-142; Jorga, *Osmanlı Tarihi*, III, 170; *Firdevs Çetin, İstanbullu Gayrimüslimler*, s. 248-249.

[128] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV, 81. Doj, muhtemelen Venedik'e hizmetlerine mükâfaten Solomon'un oğlunun Padova'daki tıp eğitimi masraflarını da karşılamıştır. Bk. Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes*, s. 155.

[129] Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, III, 319.

[130] Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 151.

[131] Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, I, 197, 218; Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, III, 397.

dair ifadeleri[132], Habsburg diplomasisinin bu tercihini izah eder. Nitekim Gerlach, maiyetinde bulunduğu Elçi David Ungnad'ın, 1576'da Safevî taht değişikliği ve Avusturyalıların da taraf olduğu Lehistan'daki kraliyet seçimleri hakkında Divân'a ulaşan bilgileri Solomon vasıtasıyla öğrendiğini kaydeder[133].

Yine Gerlach'ın bildirdiğine göre, Feridun Bey'in azledilip yargılanması kararından ötürü Sokollu'nun "çok üzgün" olduğu günlerde Ungnad, Solomon'la paşaya haber gönderip, ikisi arasında şimdiye kadar geçen görüşmelerde tuttuğu notları ifşa edeceğini söyleyerek, kendisinin imparatora yazdığı ve kısa bir süre önce veziriazamın eline geçen şifreli mektupları geri almaya çalışmıştır. Ancak Sokollu, her ne kadar şifrelerini çözemediği için mektupların içeriğini öğrenememişse de, elçinin dışarıya haber gönderdiğini padişaha bildireceği cevabıyla tehdide boyun eğmedi[134]. Ungnad, bu meselede işine yaramasa da, "kendisine önemli hizmetler veren" Solomon'a 1577'de imparatorun yılda birkaç yüz taler maaş bağlamasını sağladı[135].

Gerlach, Ungnad'ın yanı sıra İstanbul'daki diğer elçilerin de Sokollu Mehmed Paşa ile halletmeleri gereken meselelerde Solomon'un aracılığına başvurduklarını nakleder. İspanya Kralı II. Felibe'nin temsilcileri, Osmanlılar'la bir ateşkes imzalamak için gizli müzakereler yürütmek üzere 1577'de İstanbul'a geldiklerinde aynı yolu izlediler. Hatta İspanyol temsilcinin Ungnad'a anlattığına göre, iki yıl önce aynı maksatla İstanbul'a gelen Johann Peter Gusin, Solomon'un yanında gizlenmişti. İki devlet arasında anlaşma imzalanması için harcayacakları emeğin karşılığında Sokollu'ya 40 bin, Solomon'a da 10 bin kron ödeneceği vaadedilmişti. Solomon, resmî bir sıfatı olmadan İstanbul'a gelen

---

[132] Zinkeisen, *Osmanlı Tarihi*, III, 267.

[133] Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, I, 290, 362, 403.

[134] Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, I, 310-314.

[135] Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, II, 540.

Marigliano ile Şubat 1578'de mutabık kalınan ateşkes metninde aracı oldu. Fakat İspanya'nın resmî elçisini ve hediyelerini göndermemesi yüzünden anlaşma yürürlüğe girmedi[136].

Toskana büyük dükü, aynı yıl Osmanlılar ile diplomatik ilişkileri sürdürmek istediğinde İstanbul'da takip edeceği usûl konusunda Solomon Aşkenazi'den tavsiye aldı. Solomon, 1583'de İstanbul'daki İngiltere ve Venedik temsilcileri arasındaki küçük bir sürtüşmenin çözümünde kullanıldı. 1586'da İspanya ile padişah adına ön anlaşma şartlarını imzaladı[137].

Solomon, nüfûzu sayesinde bazı mansıpların dağıtımında etkili olmuştur. 1591'de muhtemelen Yahudi menşeli olan Aron'un Boğdan voyvodalığına getirilmesinde bu nüfûzunu kullandı. 1593'te çabalarının karşılığını almak için Yaş'a gittiğinde kendisi Erdel voyvodasına teslim edildi ve hapse atıldı. İstanbul'daki İngiliz elçisi onun serbest bırakılmasını sağladı[138]. Selânikî, Kefeniğmesi denilen genç bir sipahinin Mayıs 1593'te Solomon Aşkenazi aracılığıyla Harem'e ulaştırdığı hediyelerle yeniçeri kâtipliğini elde ettiğini yazar[139]. Venedik Balyosu Matheo Zane, Solomon'un Ferhad Paşa'nın adamı olduğunu kaydeder[140]. Nitekim Eflâk seferinde iken azledilen ve 9 Ekim 1595'te çiftliğinden alıp Yedikule'ye hapsedilen Ferhad Paşa, Solomon eliyle, Sadaret Kaymakamı Damad

---

136 Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, II, 541-542, 861-864; Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi İstanbul 2012, s. 189.

137 Cecil Roth vd., "Solomon Ashkenazi", s. 578; Stanford Shaw, "Yahudi Milleti", s. 313.

138 Cecil Roth vd., "Solomon Ashkenazi", s. 578.

139 Selânikî, *Tarih*, I, 314; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 152.

140 Matheo Zane, *Relazione* (1594), *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneziani Al Senato durante il Secolo decimosesto*, Serie III, Cilt III, haz. Eugenio Albèri, Frenze (Floransa) 1855, s. 389.

İbrahim Paşa'ya kıymetli bir hançer göndermiş, fakat ertesi gün katledilmekten kurtulamamıştır[141].

Solomon Aşkenazi, 1602'de öldü. Karısı Boula Eksati, onun reçetelerini kullanarak Şehzade Ahmed'in (I. Ahmed) çiçek hastalığını tedavi etti. Oğlu Nathan Aşkenazi de babası gibi hekim oldu ve 1605'de muhtemelen gizli bir diplomatik görevle padişahın nâmesini Venedik'e getirdiğinde doj tarafından resmî törenle kabul edildi[142].

David Passi

Portekiz'de Marrano bir ailenin çocuğu olarak doğan David Passi'nin hayatının ilk yıllarına dair bilgiler yetersizdir. Venedik kaynaklarına göre, 1560-1570 arasında Yahudi bir tüccar olarak Ragusa'da yaşadı ve Cumhuriyet adına gizli ajanlık yaptı. 1571'den sonra Venedik'e taşındı ve uzun süre şehrin alenî Yahudiler'in oturduğu Ghetto Vecchio bölgesinde ikamet etti[143].

David Passi, tam olarak tespit edilemeyen bir tarihte Osmanlı tâbiyetine girdi. Gerlach, Mayıs 1578'de bir Yahudi olan kürkçü Abraham'ın evine gittiğini ve burada David isimli biriyle dinî konularda konuştuğunu yazar[144]. Adı geçen David'in, David Passi ile aynı şahıs olup olmadığını söylemek zordur. Diğer taraftan Osmanlı malî kayıtlarında 987'den (1579-1580) itibaren karşımıza çıkan David isimli Yahudi mültezimin, Passi olması muhtemeldir.

---

[141] Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük?", sayı: 17, s. 64; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, s. 151.

[142] Cecil Roth vd., "Solomon Ashkenazi", s. 578.

[143] Cecil Rotlı, "David Passi", *Encylopedia Judaica*², XV, 677; Pal Fodor, "An anti-Semite Grand Vizier? The Crisis in Ottoman-Jewish Relations in 1589-91 and its Consequences", *In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, İstanbul 2000, s. 196.

[144] Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, II, 791.

David, 16 Şevval ve 10 Zilkade 987 (6 ve 29 Aralık 1579) tarihli hükümlere göre, ortağı Mahmud ile birlikte, Ankara sancağındaki Cendere, Simsariye ve Boyahane mukataasını iltizam etmiştir[145]. Yine malî kayıtlar, David'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktisadî faaliyetlerinin bundan daha önce başladığını gösteriyor. Rodos kadısına gönderilen 17 Zilkade 987 (5 Ocak 1580) tarihli hükümde, Rodos'taki mukataaları iltizam eden David'in bir senelik muhasebesinin görülmesi emredilmiştir[146]. 29 Zilhicce 987 (16 Şubat 1580) tarihli hükümle de Rodos iskele emini olan ve Rodos Kalesi'nde oturan David'in tahvili bittiğinden muhasebesinin yapılması istenmiştir[147].

Anlaşıldığı kadarıyla David Passi, 1580'lerde İstanbul'a taşındı. Böylece faaliyetlerini ve Osmanlı yönetimi nezdinde itibarını daha da arttırdı. 1585 tarihli bir raporda, III. Murad için bir siyasî analiz hazırladığı iddia edilmiştir[148]. Aynı tarihlerde kendisine Nakşa düklüğü verilmişti. Passi, genel olarak Yahudi hekim Moses Benveniste ile işbirliği hâlinde çalışıyordu[149]. Benveniste, Siyavuş Paşa'nın yakın adamlarındandı ve Venedik'ten düzenli olarak para alıyordu[150]. David ile Moses'in, Siyavuş Paşa'nın ikinci

---

[145] Her ikisi de Ankara livası mukataa müfettişi Muhiddin'e gönderilen hükümlerden 16 Şevval 987 tarihli olan kayda göre David ve Mahmud, adı geçen yerleri, 9 milyon; 10 Zilkade 987 tarihli kayda göreyse 3 milyon akçeye iltizam etmişlerdir (Bk. BOA, *Mühimme Defteri* (=*MD*), XLI, 221/490, 16 Şevval 987; 318/678, 10 Zilkade 987).

[146] *MD*, XLI, 333/708, 17 Zilkaade 987.

[147] *MD*, XLI, 491/1049, 29 Zilhicce 987.

[148] Pal Fodor, "Aynı makale".

[149] Cecil Roth, "David Passi", s. 678.

[150] Giacomo Soranzo, *Relazione* (1584), *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato, tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente*, XIV, Costantinopoli: relazioni inedite: 1512-1789, a cura di Maria Pia Pedani-Fabris, Padova 1996, s. 285-286; Gianfrancesco Morosini, *Relazione* (1585), *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneziani*

veziriazamlığında, 1588'de Rumeli Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa nezaretinde başlatılan sikke tashihinden sorumlu oldukları, bu düzenlemeden zarar gören kapıkulu askerinin Nisan 1589'da Divân-ı Hümâyûn'u bastıkları isyan sırasında Passi'nin de yaralandığı ileri sürülmüştür[151].

III. Murad'ın isyanı bastırmada gerekli tedbirleri almadıkları için başta Sivayuş Paşa olmak üzere Divân'daki bütün vezirleri ve bölük ağalarını azletmesine karşılık David Passi bu hadiseden sonra da mevkiini güçlendirerek muhafaza etti. Bilhassa 1589-1591 arasında Batı Avrupa meselelerinin hararet kazandığı İstanbul'un diplomatik çevrelerinde isminden çokça söz ettirdi. İspanya Kralı II. Felibe, İngilizler'e ve Protestan Fransızlar'a karşı daha rahat hareket etmek için Stefano Ferrari'yi bir ateşkes anlaşması imzalamak üzere Kasım 1589'da İstanbul'a gönderdiğinde, el altından David Passi ile de temas kurdu. İşin ilginç tarafı bu sırada David Passi, 1580'de tacını ve ülkesini İspanya Kralı II. Felibe'ye kaptıran Portekiz Kralı Don Antonio'nun temsilciliğini yapıyordu.

Veziriazam Koca Sinan Paşa yönetimi ateşkes talebini geri çevirdiği İspanya'ya karşı 1590 sonunda tehditkâr bir politika takip etmeye başladığında David Passi, yeni dönemin en gizemli aktörü oldu. Venedik Balyosu Lippomano, Passi'nin bu yıllardaki faaliyetlerini şöyle tarif eder: "Bu David bir gerçek için yüz yalan uydurmaktadır. Eğer yapabilseydi bize ihanet ederdi. Kendisi Portekizli Don Antonio'nun temsilcisidir ve İspanya kralı ona itimat etmektedir; Venedik'in sıcak bir destekçisi ve padişahın güvenilir casusudur".

Al Senato durante il Secolo decimosesto, Serie III, Cilt III, haz. Eugenio Albèri, Frenze (Floransa) 1855, s. 293-294; Matheo Zane, *Relazione* (1594), *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneziani Al Senato durante il Secolo decimosesto*, Serie III, Cilt III, haz. Eugenio Albèri, s. 389, 419.

[151] Cecil Roth, "David Passi", s. 678.

1591'in ilk günlerinde İspanya'ya karşı büyük bir donanma inşasına başlandı. Bunun finansmanı planın David Passi'den çıktığı iddia edilmişse de meselenin çözümünün Sinan Paşa'ya ait olduğu görülür. Zaten ilerleyen tarihlerde David Passi, İspanya ile gizlice haberleşmeyi sürdürdü ve Sinan Paşa aleyhtarı hiziple birlikte hareket etti. Hieronimo Lippomano'nun raporlarına göre daha işin başında Sinan Paşa, David Passi ile çalışmayı III. Murad'ın baskısıyla kabullenmişti. David Passi'nin tavsiyelerine kulak vermesi ve onu himaye etmesi yönünde III. Murad'dan gelen ilk emri dinlemediyse de padişahın, veziriazamın kendi adamları arasında David gibi Hristiyan âlemi hakkında geniş bilgiye sahip birisinin bulunmadığına dair ihtarı üzerine geri adım attı.

Zoraki teşrik-i mesai uzun ömürlü olmadı. Mart 1591'de Koca Sinan Paşa, geçen senenin Haziran'ında Lehistan ile ön imzaları atılan barışı sekteye uğratmak için David Passi'nin Leh şansölyeye kendisi aleyhinde bir mektup gönderdiği ortaya çıkınca kıyameti kopartti. David Passi, kendisini öldürmek isteyen veziriazamın hışmından, yeni Rumeli Beylerbeyi Saatçi Hasan Paşa ve III. Murad'ın himayesi sayesinde kurtuldu. İşin peşini bırakmayan Sinan Paşa, III. Murad'ı Mayıs 1591'de Apostol Hasan Paşa'yı azledip İstanbul'dan sürmeye razı etti. Veziriazam, padişahtan aldığı izinle, Hasan Paşa'nın adamlarını ve David Passi'yi sorguya çekti. Böylece isimsiz olarak ya da başkalarının ağzından veziriazam aleyhinde saraya gönderilen kâğıtların birçoğunun kendisi tarafından kaleme alındığı anlaşılsa da David Passi, yine III. Murad'ın himayesiyle canını kurtardı.

Sinan Paşa, nihayet Haziran sonlarında, tam olarak istediği şekilde olmasa da, David Passi'den kurtuldu. III. Murad'ın emriyle Passi, Rumelihisarı'na hapsedildi. Sinan Paşa, padişahtan derhal Passi'nin öldürülmesini istedi, ancak müspet cevap alamadı. Bunun üzerine ya Kıbrıs ya da Rodos'a sürülmesini rica etti. III. Murad, veziriazamın ısrarı karşısında David'in Rodos'a

sürülmesini emretti. David Passi araya soktuğu adamlarla veziriazam üzerinde baskı kurarak ve Eflâk voyvodalığına tayini karşılığında yüklü miktarda rüşvet teklif ederek sürgün kararını geri aldırmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Boynuna zincir vurulan David Passi, bir kadırgaya bindirilerek Rodos'a gönderildi[152].

David Passi'nin cezası, 2 Ağustos 1591'de Koca Sinan Paşa'nın azledilmesi ve sadaret mührünün Ferhad Paşa'ya verilmesiyle son buldu. Oğlu Arslan'ın, babasının Rodos'a garazen sürüldüğüne dair arzûhâli kabul ve 18 Şevval 999 (9 Ağustos 1591) tarihli fermanla Rodos beyine David Passi'yi serbest bırakması emredildi[153]. Passi, İstanbul'a döndüyse de eski nüfûzunu bir daha geri kazanamadı ve kısa bir süre sonra öldü.

---

[152] Sinan Paşa-David Passi kavgasına dair tafsilat için bk. Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa*, s. 175-185, 192-217. Bülent Arı, "David Passi- utjecajni Židov na osmanlijskom dvoru", *Tajna diplomacija u Dubrovniku u XVI. Stoljeću*, Zagreb: Sveučilište Zagrebu, 2011, s. 9-18.

[153] *MD*, LXVII, 151/396, 18 Şevval 999 (9 Ağustos 1591). Cecil Roth (bk. "David Passi", s. 678), sehven Passi'nin Sinan Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul'a döndüğünü yazar.

İkinci Bölüm

Zoraki Müslüman: Sabatay Sevi

Sabataycı Hareketin Tarihî Temelleri

Sabatay Sevi hareketi üzerinde araştırma yapanların çoğunluğu, bu hareketin 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayılmasında Lehistan'daki Yahudiler'e yönelik baskı ve katliamların önemli olduğu görüşündedir. Ancak bunu abartılı bir izah tarzı kabul eden, Lehistan'daki olayların etkisinin zannedildiği kadar fazla olmadığını düşünen araştırmacılar da vardır. İkinci gruptakilere göre, Yemen, İran, Hollanda, İtalya ve Fas'a kadar yayılmış Sabatay hareketini yalnızca Lehistan'daki gelişmelerle izah etmek inandırıcı değildir. Zaten Lehistan'daki Yahudiler'in başına gelenlerin bu kadar kısa bir sürede duyulup Sabatay'ın işini kolaylaştırdığını iddia etmek pek de akla uygun değildir.

Sabataycı hareketin kısa sürede yayılmasında yalnızca Yahudiler'e yönelik baskı ve zulümlerin etkili olduğunu ileri sürmek de yeterli değildir. Her ne kadar Lehistan, İran, Yemen ve Fas'ta 17. yüzyılda Yahudiler'e yönelik baskılar artmışsa da Sabataycılığın yayıldığı bölgeler gözönünde bulundurulduğunda bu temellendirme eksik kalmaktadır. Zira baskı altında olmadan günlük hayatlarını idame ettiren Yahudiler arasında da bu hareket fazlasıyla taraftar bulmuş yahut etkili olmuştur.

Hareketi, Yahudiler'in ekonomik zorluklar içine düşmeleri ile izah etmek de Scholem'e göre anlamsızdır. Zira bu, Lehistan için doğru olabilirdi ancak İstanbul, Selanik, Livorno, Amsterdam Yahudileri için o kadar doğru değildi. Bu bölgelerdeki Yahudiler ekonomik olarak rahattılar ve Sabataycı hareket en fazla buralarda taraftar buldu.

Sabatay hareketinin daha çok "ayaktakımı" tarafından desteklendiği iddiaları da inandırıcılıktan uzaktır, ancak hareket karşıtlarına teselli vermesi adına iyi bir bahanedir. Bu açıklama, Sabatay Sevi dinini değiştirdiğinde hareketten kopanları itham etmek için Sabataycılar tarafından da iyi bir liman oldu. Buna rağmen hareket, sokak dilencileri kadar, çok zenginler tarafından da desteklendi.

Sabataycılık üzerine yapılan son çalışmalarda, hareketin kısa sürede geniş bir alana yayılmasında ve yoğun bir taraftar bulmasında yerel etmenlerden ziyade 16. yüzyılda Galile'deki Safed'de doğup 16. yüzyılda Yahudiler arasında hâkim olan Luriacı Kabalacılık anlayışının etkili olduğu kanaati genel kabul görmeye başlamıştır.

1492'de Yahudiler'in İspanya'dan sürülmesiyle birlikte Kabala anlayışında köklü bir değişim meydana geldi. Daha önceki dönemlerde Mesih anlayışının fazla olmadığı Kabalacılık'ta, bu sürgünlerin de etkisiyle Mesih beklentisine dair görüşler hâkim olmaya başladı. Mesih beklentisi 1500'lerin başlarında arttı, ancak bu beklenti 1530'da hayal kırıklığı ile sona erdi. Bu tecrübeye rağmen Safed merkezli olmak üzere Kabalacılık anlayışında güçlü bir Mesih beklentisi giderek arttı. Safed Arslanı olarak bilinen Isaac Luria Aşkenazi ile onun talebelerinin Kabalacılık'a yaptığı eklemeler ve bunların hızla Yahudiler arasında yayılması 16. yüzyılda Mesih'in gelişinin yaklaştığı inancının yayılmasını sağladı. Luria'nın müridi olduğu iddia edilen Isreal Sarug, Mesihci Kabalacı görüşü Avrupa'ya taşıdı ve bunun daha iyi anlaşılması

için Avrupa'nın muhtelif yerlerinde okullar açtı. Böylece Yahudiler arasındaki Mesih beklentisi dünyanın birçok bölgesinde ortak bir beklenti hâline geldi. Bu arada alenen veya gizli olarak Mesih olduğunu iddia edenler türemeye başladı.

Yeni Kabalacı görüşün Yahudiler arasında hızla taraftar bulmasında "sürgüne" getirdikleri yeni yaklaşım tayin edici en önemli amillerdendir. Zira bu görüşe göre, Yahudiler'in ülkelerinden sürülmeleri yalnızca ilahî bir ceza, inançlarının sınanması için bir imtihan ve günahların diyeti değildi. Bilakis, kökleri yaratılışa kadar uzanan Yahudiler'e verilmiş ilahî bir misyondu ve bu misyonu da ancak Yahudiler yerine getirebilirdi. Bu görüş Yahudiler'e yeni bir ümit verdi ve kurtuluşun ancak bununla mümkün olduğu inancı yayıldı. Böylece hem sürgünün acıları ilahî bir misyonu yerine getirmekle telafi edilmeye hem de Mesih beklentisiyle ümitler taze tutulmaya çalışıldı. Daha da önemlisi Yahudiler'in çektiği acıların Mesih'in gelmesi için bir aşama olduğu inancı aşılanarak hem Mesih beklentisi arttırıldı hem de çekilen acılara ilahî bir misyon verildi.

Luriacı Kabalacılık, dünyanın birçok bölgesinde açılan okulları ve daha da önemlisi vaizleri vasıtasıyla Yahudiler arasında hızla yayıldı. 1630'dan itibaren matbaanın etkin olarak kullanılmasıyla da Luriacı Kabalacılık'ı anlatan eserler dünyanın dört bir yanındaki Yahudiler'e ulaştırıldı. 17. yüzyılda Luriacı Kabalacılık'a dair kitapların hızla artması bir tesadüf değildi; zira bu yüzyılda Mesih'in zuhur edeceği kanaati ve bu yüzden Yahudiler'in Filistin'de toplanmaları gerektiği inancı hâkimdi. Nathan Shapira adlı Luriacı Kabalacılık'ı yaymak için çabalayan bir yazar *Tov ha-Arets* (*Ülkenin İyiliği*) adlı eserinde Mesih beklentisi ve Yahudiler'in Filistin'de toplanmaları ile ilgili şu ilginç tespitlerde bulunmuştur: "Biliniz ki sürgünleri toplamak için Mesih'in Filistin'e geldiği gün (Filistin'de) 7 bin Yahudi bulunacağına ilişkin bir geleneğe sahibiz. O gün Filistin'deki ölüler dirilecekler ve ateşten duvarlar

Kudüs'ten gidecek... O gün Filistin'deki ölüler eski hayatlarına geri dönecekler ve yeni tinsel yaratıklar olacaklar. Ve (Mesih geldiği zaman) orada hayatta olan yedi bin kişi yeni bir yaratılış, yani düşüşünden önce Âdem'in vücudu ve Musa'nın vücudu gibi tinsel bir vücut olacaklar ve havada kartallar gibi uçacaklar -bütün bunlar geri dönen sürgünlerin gözleri önünde gerçekleşecek. Geri dönen sürgünler (Filistinli) kardeşlerinin yeni bir yaratılış olduklarını ve Tanrı'nın ağzından Yasa'yı öğrenecekleri aşağı cennete doğru havada uçtuklarını gördükleri zaman kalpleri keder ve yeisle dolacak ve 'Biz de diğerleri gibi Yahudi değil miyiz? Niye onlar tinsel varlıklar oldular da biz olmadık?' diyerek Mesih Kral'a şikâyette bulunacaklardır. O zaman Mesih onlara diyecektir ki, 'Tanrı'nın adaletinin kısasa kısas olduğu herkesçe bilinmektedir. Onlar saf bir ruh edinmek için diasporadan Filistin'e gelmeye gayret edenlerdir, ne paralarını ne de çabalarını esirgeyenlerdendir, denizden ve karadan gelip de denizde boğulmaktan veya zalim efendiler (korsanlar) tarafından esir edilmekten korkmayanlardır: onlar öncelikle vücutları ve paralarıyla değil de tinleri ve ruhlarıyla ilgilendiklerinden dolayı tinsel varlıklara dönüştürüldüler-kısasa kısas. Fakat onlar gibi Filistin'e gelebilecekken tamahkârlığınız yüzünden gelmeyi başaramayan, ruhlarına ve tinlerine daha az değer verirken servetinizi ve vücutlarınızı başlıca meseleniz yapan sizler: cismani olarak kalacaksınız-kısasa kısas. Tamah ettiğiniz paraya gelince biliniz ki, Tanrı size zenginlikler verecektir... Fakat vücutları ve sahip olduklarıyla değil de yalnızca tinleriyle ilgilenenlere gelince Tanrı onlardan yeni yaratılış vücuda getirecek ve onları cennete götürecektir"[1].

[1] Sabataycı hareketin tarihî temelleri ve mesih beklentisi hakkında bk. Gershom Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2011, s. 17-77; Aynı yazar, "Shabbetai Zevi", *Encyclopedia Judaica*², XVIII, 340-341; John Freely, *Kayıp Mesih Sabetay Sevi'nin İzini Sürerken*, çev. Ayşegül Çetin Tekçe, İstanbul 2003, s. 32-45; Asife

Sabatay Sevi'nin Ailesi

Sabatay Sevi'nin babası Mordecai Sevi, Mora yarımadasında ticaretle meşguldü. Scholem'e göre Mordecai, Aşkenaz asıllı olmalıydı ve Patras'da diğer aile fertleri ile birlikte yaşamaktaydı. Ancak Mordecai'nin Alman asıllı olduğu yönündeki iddianın sağlam delilleri yoktur. Türkler'in Mordecai'yı "Kara Menteş" lakabıyla andıkları rivayet edilmekte ise de bu da tetkike muhtaçtır. Bizzat Sabatay Sevi, kendisi ve ailesi hakkında araştırmalar yapan Hristiyanlar'a, babasının Mora'da ve daha sonra da İzmir'de tavuk ve yumurta ticareti ile meşgul olduğunu, ilerleyen yıllarda İzmir'de bazı İngiliz tüccarların komisyonculuğunu ve temsilciliğini yaptığını anlatmıştır[2].

Mordecai'nin Mora'dan İzmir'e gelmesinde İzmir'in Girit Savaşı sebebiyle giderek öneminin artması ve bir ticaret merkezi hâline gelmesi etkili olmalıdır. Girit Savaşı'nda Venedik'in İstanbul'un Akdeniz'den deniz ulaşımını kapattığı ve dönem dönem Osmanlı payitahtının kıtlık tehlikesiyle yüzleştiği yıllarda İzmir ön plana çıkmaya başlamıştı. Batılı devletler, konsoloslıklarını ve temsilciliklerini Sakız'dan İzmir'e taşıdılar. Şehrin nüfusu

---

Ünal, "Sabataycılık/Dönmelik Bağlamında Mesih Anlayışına Genel Bakış", *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları, Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar*, Ankara 2004, s. 177-179. Kürşad Demirci, bilimsel gelişmeler ve yeni kıtaların keşfinin de hem Yahudiler hem de Hristiyanlar arasında Mesih beklentisini arttığı kanaatindedir (bk. "Sabatayizmin Avrupa Yahudiliğine Etkileri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/II (Sivas 2012), s. 625-629). Son yıllarda yapılan çalışmalar Scholem'in Sabataycılığın yayılma sebeplerine dair ileri sürdüğü görüşleri hem eleştirmiş hem de geliştirmiştir. Buna dair genel bir değerlendirme için bk. David B. Ruderman, *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi*, çev. Lizet Deadato, İstanbul 2013, s. 104-106.

[2] Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 104-105.

1653'de 90 bine ulaştı. İşte böylesine ticarî canlılığın ve nüfusun arttığı bir dönemde birkaç dil bilen Mordecai, İzmir'de aranılan kişilerden olmalıydı[3].

Sabatay Sevi'nin annesinin soyadı kesin olarak tespit edilememişse de adının Clara olduğu bilinmektedir. Clara, 1666'dan birkaç yıl önce öldü ve İzmir'deki Yahudi mezarlığına defnedildi. Burası zamanla Sabatay Sevi taraftarlarının önemli ziyaret yerlerinden biri oldu. Hatta bazı Sabatayist yazılarda Sevi'nin annesini dirilttiği rivayetleri kaydedilmiştir[4].

Mordecai'nin üç oğlu vardı ve Sabatay Sevi bunların en küçüğü idi. Sabatay'ın ağabeyleri Elias ve Yosef, babalarının mesleğinde, yani ticarî mümessillikte devam ettiler. İlerleyen yıllarda zenginleştiler ve İzmir'deki Yahudi cemaatinin önde gelenleri arasına girdiler. Bazı kaynaklarda Sabatay'ın bir de kızkardeşi olduğu iddia edilse de bu araştırmacılar tarafından şüphe ile karşılanmıştır[5].

Mordecai, bir süredir muzdarib olduğu gut hastalığının vücudunu yıpratması neticesinde 1663'de İzmir'de öldü ve buradaki Yahudi mezarlığına defnedildi. Aynı yıl Mordecai'nin kardeşi de öldü. Sabatay'ın babası ve amcasının mezar taşları, Scholem'in tespitlerine göre, I. Dünya Savaşı başladığında hâlâ Yahudi mezarlığında bulunmaktaydı[6].

---

3 17. yüzyılda İzmir'de görülen büyüme hakkında bk. Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650*, çev. Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, yay. haz. Ayşen Anadol, İstanbul 1995; Mordecai'nin İzmir'e gelmesi hakkında bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 105-106.

4 Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 107.

5 Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 106.

6 Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 107; Sevi'nin İzmir'de ikamet ettiği ev hakkındaki tartışmalar ve öneriler için bk. Cengiz Şişman, "Cortijo de Sevi: Kültür Mirası Sabatay Sevi'nin Evi'nin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 196 (Nisan 2010), s. 14-25.

Sabatay Sevi'nin Doğumu, İlk Eğitimi ve Mesihlik İlanından Önceki Hayatı

Sabatay Sevi, 1 Ağustos 1626'da İzmir'de doğdu. Doğum tarihi İbrani takvimine göre 5386 yılının Ab ayının 9. gününe rastlıyordu. 9 Ab, Yahudiler için önemli bir gündü. Zira bugünde mabetleri Romalılar tarafından yıkılmıştı. Ayrıca Yahudiler, kendilerini kurtaracak Mesih'in de 9 Ab'da doğacağına inanıyorlardı. Doğduğu gün Şabbat, yani Cumartesi olduğu için kendisine Sabatay ismi verildi. Haftanın Yahudiler için en kutsal gününde doğmuştu[7].

Ailesi, küçük yaştan itibaren okumaya çok meraklı olan Sabatay'ı, babaları gibi ticaretle uğraşan kardeşleri Elias ve Yosef'in aksine, haham yapmaya karar verdi. Tevrat ve Talmud okuyan Sabatay, Kabala'ya, yani gelenek manasına gelen ve İspanya'da gelişen Yahudi mistisizmine merak salmıştı.

Eğitiminin ilk altı yılında Isaac di Alba'dan dersler aldı. Daha sonra İzmir'de Rabbiler'in en önde gelenlerinden Yosef Eskapha'dan dersler almaya başladı. Eskapha'dan Talmud'a dair bilgisini zenginleştirdi ve Rabbanilik hakkında geniş bilgi sahibi oldu. Bu yüzden Sevi'nin ilk üstadı olarak Eskapha kabul edilmektedir, ancak mesihliğini ilan ettikten sonra talebesi ile üstadı arasında çatışmalar da başlayacaktır.

Sabatay, 15 yaşına geldiğinde normal eğitimini tamamladı. Artık babasının evindeki odasında inzivaya çekilerek daha zahidâne bir yolu tercih etti ve 18 yaşından itibaren de Kabala üzerinde yoğunlaşmaya başladı. Ailesinin diğer fertleri İzmir'in sayılı zenginleri arasına girdiklerinden Sevi maddî bir zorluk yaşamadan dinî eğitimine devam etti.

Sabatay Sevi'nin Kabala'ya merak saldığı yıllarda Luriacı Kabala, dünyanın dört bir yanındaki Yahudiler arasında moda

---

7 Sabatay'ın doğum tarihine dair tartışmalar için bk. Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 341; Aynı yazar, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 102-104.

olmuştu, buna rağmen Scholem'in araştırmaları sonucunda gençlik yıllarında Sevi'nin Luriacı Kabala anlayışından uzak durduğu, hatta belirli bir dönem muhalif kaldığı ortaya çıkmıştır. Zira Luriacı Kabala'nın en ayırt edici hususiyetlerinden biri olan dua sırasındaki özel meditasyonlardan hassaten kaçınmıştır. Bununla birlikte Sabatay Sevi, farklı davranışlar sergilemeye başlamıştı. Artık haftada birkaç kez İzmir sahiline giderek denizde yıkanıyor, sık sık oruç tutuyordu[8].

Genç Sabatay Sevi, garip davranışları sebebiyle İzmir'deki Yahudiler arasında tanınan biri hâline geldi. Özellikle gençler arasında merak uyandırıyordu ve birçok genç ondan Talmud ve mistik bilgilere dair dersler almak için Sevi'nin babasının evine akın ediyordu. Derslerden sonra Sevi ve talebeleri topluca sahile gidiyor ve yıkanıyorlardı. Kalabalık gruplar hâlinde İzmir kırlarında dolaşıyor ve gizemleri çözmeye çalışıyorlardı. Sabatay Sevi, "ilham sahibi bir adam" olarak görülüyordu[9].

Sabatay'ın doğumundan 41 yıl sonra İzmir'e İngiltere konsolosu olarak tayin edilen ve Sevi hareketi hakkında en önemli müracaat eserini kaleme alan Rycaut[10], Sevi'nin ilk yılları hakkında şu bilgileri verir: "Sabatay Sevi, Mordecai Sevi'nin oğluydu. Mordecai, doğuştan İzmirli'ydi ve oranın bir yerlisiydi. Kendisi burada bir İngiliz tüccarına simsarlık yaparak geçimini kazanıyordu. Bu şahıs ölümünden önce çok hastaydı. Kendisinde gut ve diğer bazı rahatsızlıklar vardı. Fakat oğlu Sabatay Sevi, kendisini öğrenim ve eğitime adayarak İbranice'de ve Arapça'da dikkate değer bir

---

8 Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 340; Aynı yazar, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 114-115.

9 Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 341; Aynı yazar, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 119.

10 Rycaut ve eserleri hakkında bk. Zeki Arıkan, "Rycaut, Paul", *DİA*, XXXV, 314-415.

uzman oldu. Özellikle de kutsallık ve metafizikte o kadar kurnaz bir öğrenciydi ki yasalarında yeni bir doktrin yarattı..."[11].

Sabatay Sevi, 20 yaşına geldiğinde, yani 1646'da ilk evliliğini yaptı, ancak bu birliktelik uzun sürmedi. Zira Sabatay, adı tespit edilemeyen ilk eşine elini bile sürmedi. Bunun üzerine eşi, Yahudi mahkemesine müracaat ederek kocasından boşandı. Sabatay Sevi, ilk evliliğinden kısa bir müddet sonra İzmir'in saygın ailelerine mensup bir kızla ikinci evliliğini yaptı fakat bu da uzun soluklu olmadı. Çünkü Sabatay Sevi, ikinci eşine de elini sürmedi. Bunu kabullenemeyen ikinci eşi de mahkemeye müracaat ederek Sabatay'dan boşandı. Sabataycı hareketin ve Kabala'nın dünyadaki en önemli uzmanlarından Scholem, eşleri karşısındaki bu tavrının Sabatay Sevi'nin manik-depresif psikoz olmasından kaynaklandığı kanaatindedir[12].

Sabatay Sevi'nin giderek "tuhaflaşması" yalnızca evliliklerinde müşahede edilmedi, tavırlarında da ciddi bir değişim gözle görülür şekilde dikkat çekmeye başladı. Bazı araştırmacılara göre bu onun manik-depresif psikoz olmasının en ciddi göstergesiydi. Zira daha yirmili yaşlarının başında iken arkadaşları ile buluştuklarında İşaya 14:14'teki "Bulutların tepesine çıkacağım; en yüksekteki gibi olacağım" sözlerini okurken kendisinin de uçtuğu zannına kapılmıştı. Bir defasında da, arkadaşlarına, havada durduğunu ve bunu görüp görmediklerini sordu. Arkadaşları hayır cevabı verince onları suçladı ve arınmaya davet etti[13].

İlerleyen yıllarda Sabatay Sevi'nin iddiaları giderek aşırılaşmaya başladı. Etrafındakilere kendisinden büyük şeyler beklemeleri

---

[11] Paul Rycaut, *The History of The Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677*, London 1687, s. 174.

[12] Sabatay Sevi'nin evlenmesi ve buna dair tartışmalar için bk. Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 341; Aynı yazar, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 120-122; Freely, *Kayıp Mesih*, s. 36-37.

[13] Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 122.

gerektiğini telkin ediyordu. Hatta bir defasında kendisinin Hazreti Davud'un mesih oğlu olduğunu dahi söyledi. Lâkin Sabatay kendisini ilk defa Mesih ilan ettiğinde İzmir Yahudileri arasında büyük bir ilgiye mazhar olmadı. Zira bu yıllarda ona bir "budala" gözü ile bakılıyordu. Ağabeyleri dahi bu hâline üzülüyor ama bütün telkin ve uyarılarına rağmen Sabatay iddialarından vazgeçmiyordu[14]. Artık 22 yaşına gelmişti. Sabatay ruhsal kırılmalar yaşarken, yukarıda da belirtildiği üzere Luriacı Kabalacılık tarafından uzun süredir işlenen Mesih beklentisi, özellikle Lehistan'dakilerin başına gelenlerin tesiriyle dünya Yahudileri arasında zirveye ulaştı.

1648 Lehistan'da Yahudiler'e Yönelik Baskılar ve Sabatay Sevi

Avrupa'da muhtelif tarihlerde Yahudiler'e yönelik zulüm ve baskılarda bulunulmuştu. Bunların en şeditlerinin ve Yahudi tarihini etkileyenlerinin başında ise şüphesiz 1648'deki Lehistan olayları gelir.

1648'de Bogdan Hemilnitsky liderliğinde vuku bulan Kazak İhtilali, yüzyıla damgasını vuran hadiseler arasındadır. Lehistan'ın Doğu Avrupa'daki topraklarının kısmen Moskova kısmen Osmanlı İmparatorluğu eline geçmesiyle neticelenen bu hareket, Jan Sobiesky liderliğinde Osmanlı karşıtı cepheye dönüşen ölümcül intikam hareketinin de kaynağı oldu.

Kesin olarak Lehistan'a karşı yürütülen Kazak İhtilali, halen tartışılmakta olan bir gelişmenin de temelini teşkil eder. Bu ihtilal, Bogdan Hemilnitsky'nin Lehistan'a karşı isyan çağrısı ile başladı. Hemilnitsky, isyan çağrısını muhtevi metinde, Yahudi katliamına yol açan sözler de sarfetti: "...eski dinimizin, halkımızın düşmanlarını, panlar denilen kendi ümeramızı ve onların

[14] Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 131-132.

hizmetinde olan Yahudiler'i de katledin, kutsanmış topraklarımızın temizliği için..."[15]. Hemilnitsky, Lehistan karşısında kazanmayı planladığı özerk bir Kazak Devleti statüsünü koruma altına almak üzere önce Osmanlı'ya müracaat etmiş, ancak amacına ulaşamamıştır. Akabinde Moskova'ya yönelmiştir. Bu süreçte Pereslav Antlaşması (1654) cereyan etmiştir. Pereslav Antlaşması, kurulma aşamasındaki ilk Kazak Devleti'nin Moskova himayesine girmesine yol açmış, bu yüzden Doğu Avrupa'daki güç dengelerini kökünden sarsmıştır.

Bu aşamada yeni kurduğu devlete muayyen bir koruma sağlayan Hemilnitsky, Ukrayna toplumu üzerinde tasallut mevkiinde bir nüfûz kurmuş olan Yahudiler'in tasfiyesine yönelmiştir.

Bu hadise ile ilgili tarihî kaynaklara yansıyan bilgiler son derece spekülatiftir. Bu konuda araştırma yapan bazı tarihçiler, holokost olarak takdim edilen Lehistan'daki Yahudi meselesinin modern bir inşa olduğu kanaatindedirler. Bunlardan birisi olan Kohut, Yahudi katliamının abartılı bir şekilde soykırım mertebesine yükseltilmesinin modern bir algının ürünü olduğunu söyler[16].

Bu sahada araştırma yapan en önemli araştırmacılardan olan Stampfer, bütün argümanları değerlendirmiş, nihai olarak kendi tespitlerini ortaya koymuştur. Stampfer'e göre, katledilen Yahudi sayısı değişik kaynak ve araştırıcılar tarafından en az 6-7

---

[15] *Dokumenti Bogdana Hemilnitskoho 1648-1657*, Nşr. F. P. Şevçenko-Uporyadn I. Krip'yakeviç, Kiev 1961. Nu:1., s. 625-626. Sözkonusu bu belgenin 'Bogdan Hemilnitsky'nin Lehistan'a karşı isyan çağrısı' olduğu bilinmektedir.

[16] Zenon E. Kohut, "The Khlelnytsky Uprising, the Imaga of Jews, and the Shaping of Ukrainian Historical Memory", *Jewish History*, XVII/2, Gezeirot T"h: *Jews, Cossacks, Poles and Peasants in 1648 Ukraine*, 2003, s. 141-163.

bin, en fazla 67 bin olarak verilmiştir. En az tahminde bulunan kişi, Jaroslaw Pelenski'dir[17].

Kohut ve Stampfer'e göre, ihtilal esnasında ve sonrasında Yahudiler'e karşı yürütülen kuvvetli tasfiye ve katliam, sistemli ve planlı bir holokost olmaktan uzaktır. Bu süreçte Yahudiler, Ukrayna toplumu üzerinde özellikle malî sahalarda tam bir hâkimiyet kurmuşlardı. Lehistan soyluları ile müştereken yürütülen zorba hâkimiyetinde onların da katkısı büyüktü. Ukrayna elitleri, Lehistan Sızlatası'na duydukları kin ve nefret içinde Yahudilere de önemli bir yer ayırmışlardı. Bunun sebebi, Sızlata'nın köylü üzerinde kurduğu zorba hâkimiyetin malî yönünü Yahudiler'in icra etmesiydi. Yahudiler, mültezimlik alanlarını, Almanya'ya tahıl ihracatını tekellerine almışlardı. Öte yandan Lehistan'ın Katolik Mezhebi doğrultusunda yaptığı zorba uygulamaları da bizzat icra ediyorlardı. Bu yüzden, Yahudiler'e karşı Ortodoks inancı çerçevesinde büyük bir infial meydana gelmişti. Yahudiler'e karşı yürütülen tasfiye hareketinin psikolojik-tarihî temelini burada sorgulamak gerekir[18].

Günümüz Ukrayna tarihçilerinden Ferhat Turanlı, arşiv kaynakları çerçevesinde yaptığı değerlendirmede şu sonuçlara ulaşmıştır: O dönemde Ukrayna topraklarında en fazla 40 bin civarında Yahudi nüfusu bulunuyordu. Bunların en fazla 20 bininin, Kazak ordusunun Polonya'ya (Reç Pospolita'ya) karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşları sırasında öldürülmüş olması mümkündür.[19] Ama bu olayın etnik, dinî çatışma olmadığının

---

[17] Bu konuda değişik kaynak ve bilgi değerlendirmeleri için bk. Shaul Stampfer, "What Actually Happened to the Jews of Ukraine in 1648?", *Jewish History*, XVII/2, Gezeirot Ta"h: Jews, Cossacks, *Poles and Peasants in 1648 Ukraine*, s. 223.

[18] Stampfer, "What Actually Happened to the Jews of Ukraine in 1648?", s. 223.

[19] Ferhat Turanlı'dan şifahi alınan bilgidir. Kendisine teşekkür ediyorum.

altı çizilmelidir[20]. Bu değerlendirme, Stampfer'in tespitleri ile de örtüşmektedir[21].

Meselenin mahiyeti ne olursa olsun Lehistan'daki olaylar Yahudiler arasında dehşet ve endişe ile karşılandı. Acı haberler farklı bölgelere sığınan Yahudiler tarafından dindaşları arasında hızla yayıldı. Bunun üzerine dindaşlarına yardım eli uzatmak için Yahudiler arasında para toplanmaya, bu maksatla dernek ve cemiyetler kurulmaya başlandı. Lehistan'daki gelişmelerin haber alındığı ve yardım seferberliğinin başladığı merkezlerden biri de İzmir idi[22].

1648'de Lehistan'daki Yahudiler'in katledilmesi, Luriacı Kabalacılık tarafından Mesih'in gelişinin işareti olarak yorumlandı. Zira bu akıma göre Mesih gelmeden önce Yahudiler büyük çileler çekecekti. Buna "Mesihlik acıları" deniliyordu ve Lehistan'daki katliam bu acılardan biri olmalıydı. Buna rağmen 1648'de Mesih ortaya çıkmadı. Bu durum bazı Yahudiler arasında ciddi manevî çöküntülere sebep oldu ve bazıları Hristiyanlığa geçtiler[23].

İsveç ile Rusya arasındaki 1655-1656 savaşı, Yahudiler'in acılarına yenilerini kattı, ancak bu acılar da "Mesihlik acıları" olarak

---

[20] *Dokumenti Bogdana Hemilnitskoho 1648-1657*, Nşr. F. P. Şevçenko-Uporyadn I. Krip'yakeviç, Kiev 1961, nu: 1, s. 625-626.

[21] Stampfer, "What Actually Happened to the Jews of Ukraine in 1648?", s. 214.

[22] Joseph Kastein, *İzmirli Mesih Sabetay Sevi*, çev. Orhan Düz, İstanbul 2011, s. 49-50.

[23] Yahudilikten Hristiyanlığa geçişlere dair İngiltere'deki gelişmeler hakkında bk. Michael McKeon, "Sabbatai Sevi in England", *Association for Jewish Studies*, II (1977), s. 135-139. Lehistan'da XVIII. yüzyılda Sabatayist harekete benzer bir hareket ortaya çıktı. Jacob Frank'ın kurduğu Frankizm'e bağlı olanlar, görünürde Hristiyanlığa geçmelerine rağmen özde Yahudiliklerini devam ettirdiler ve bunların bazıları Avrupa'daki önemli gelişmelerin arkasındaki belirleyici aktörlerden oldular (bk. Kürşad Demirci, "Sabatayizmin Avrupa Yahudiliğine Etkileri", s. 633-634).

görüldü. Yahudiler'in acılarının ardı ardına gelmesi, mesih beklentisini iyiden iyiye güçlendirdi. Zira Luriacı Kabalacılık'a göre mesihin gelişi yaklaştığında Yahudiler kesintisiz acılar çekeceklerdi. Bütün bu beklentiler Sabatay Sevi'nin manevî dünyasında da kırılmalara sebep oldu ve buna rağmen henüz yakın çevresindekiler dışındakilere mesih olduğunu ilan ettiğine dair tarihî delil yoktur. Bilakis 1650'lere kadar İzmir'de kalması, talebe ve arkadaşları ile birlikte Kabala eğitimine devam etmesi hâlâ Mesihlik iddiasını Yahudiler'in geneline dillendirmediğini göstermektedir[24].

Sabatay Sevi, 1651 ile 1654 yılları arasındaki bir tarihte Yahudi cemaati tarafından önce dışlandı, sonra da İzmir'den uzaklaştırıldı. Sevi, İzmir'den sürülünce Kabala öğretisinin yoğun ilgi gördüğü Selanik'e taşındı[25].

Selanik'te iyi bir şekilde karşılandı ve etrafında insanlar toplanmaya başladı, ancak tuhaf davranışları kısa sürede Sevi aleyhinde söylentilerin dolaşmasına sebep oldu. Tepkiler daha çok Sevi'nin Semavî Ad'ı ağzına almasınaydı. Sevi ise, tepkilere, kendisinin Mesih olduğu ve ismi söylemesinin kendisi için yasak olmadığı karşılığını veriyordu. Bu tavır, Sevi'nin mahkeme kararıyla Selanik'ten de kısa süre sonra kovulmasına sebep oldu. Sabatay Sevi, Selanik'ten kovulduktan sonra 1658'e kadar Mora'nın muhtelif bölgelerinde dolaştı. 1658'de ise İstanbul'a geldi.

---

[24] Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 341; Aynı yazar, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 92-93, 132-137; Kastein, *Sabetay Sevi*, s. 50-52.

[25] Sabatay'ın İzmir'den ayrılma tarihine dair tartışmalar hakkında bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 143-144; Freely, *Kayıp Mesih*, s. 46-47; Rycaut, Sevi'nin İzmir'den sürülmesi hakkında şunları yazar: "Özellikle de kutsallık ve metafizikte o kadar kurnaz bir öğrenciydi ki, yasalarında yeni bir doktrin yarattı ve bir gün sinagogda kargaşa çıkaracak kadar çok sayıda havariyi bunu sahiplenmeye ikna etti. Bundan sonra kendisi (yasayı şerh eden) hahamların tenkidi ile şehrin dışına sürüldü" (bk. *The History of The Turkish Empire*, s. 174).

Rycaut, Sevi'nin Selanik sürgün günleri hakkında şunları kaleme almıştır: "Sürgünde olduğu süre zarfında, çok güzel bir kadınla tanışacağı şimdi Selanik denen *Thessalonica'ya* gitti. Fakat bir kadını idare edecek malî durumu olmadığından, ya iddia edildiği üzere kadınlar hususunda iktidarsız olmasından ya da kadının onun gözüne girememesinden dolayı, kadın ondan boşandı"[26].

Sabatay Sevi İstanbul'da (1658-1659)

Sabatay Sevi, Selanik'ten kovulmasına rağmen İstanbul'da bir âlim gibi karşılandı ve Osmanlı payitahtına geldiğinde maddî durumu da oldukça iyiydi. Fakat zamanla burada da tuhaf hareketler sergiledi. Bunlardan en ilginci, pazarda büyük bir balık alıp, onu bebek gibi giydirerek beşiğe yatırmasıydı. Bu hadiseden sonra Sabatay Sevi, İstanbul'daki Yahudiler tarafından da akıl hastası olarak görülmeye başlandı, Yahudi mahkemesinin bir yetkilisi Sevi'ye 70 kırbaç vurdu ve mahkeme onunla iletişime geçmeyi yasakladı[27].

Verilen cezalara rağmen Sabatay, tuhaf ve muhalif hareketlerinden vazgeçmedi. Bunların en tahrik edicisi de üç hac bayramını tek günde kutlamasıydı. İstanbul Yahudi cemaatini tahrik eden bir diğer gelişme de Sabatay'ın kendisine yeni dinî yasalar gönderildiği iddiasıydı. Sabatay Sevi, artık İstanbul'da da istenmeyen adam ilan edildi ve şehre gelişinden sekiz ay sonra sürüldü. Sevi'nin, Yahudiler'e büyük zarar veren bir yangın çıkması üzerine İstanbul'dan kovulduğu iddia edilse de bu doğru değildir[28].

---

[26] Rycaut, *The History of The Turkish Empire*, s. 174.

[27] Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 151-152; Aynı yazar, "Shabbetai Zevi", s. 342.

[28] Abdurrahman Küçük, Sabatay Sevi'nin dövülmesi sebebiyle 1659'da İstanbul'da Yahudiler'in yaşadığı mahallerde yangın çıktığını yazar (*Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*, Ankara 2010, s. 213).

Zira 1659'da Yahudiler'in meskûn olduğu mahallerde büyük tahribata sebep olan bir yangın yaşanmamıştır. Böyle bir yangın 17 Temmuz 1660'da çıkmış ve Haliç'teki Ayazmakapısı'nda başlayıp kısa sürede çevreye yayılmıştır. Şiddetli rüzgâr sebebiyle alevler kısa sürede söndürülememiş, İstanbul'un büyük bir kısmını küle çeviren yangında binlerce ev ve işyeri yanmıştır[29].

Sabatay Sevi, bu yangını "Konstantiniye'de maruz kaldığı hakaretlerden dolayı değil de bunda Tanrı'nın halkını nedamete davet eden parmağını gördüğü için" memnuniyetle karşıladı[30].

Sabatay Sevi Kudüs Yolunda (1662)

Tuhaf hareketleri sebebiyle İstanbul'dan da kovulan Sabatay Sevi, tekrar baba evi olan İzmir'e döndü. Sürgün edildiği şehre girdiğinde büyük bir tepki ile karşılaşmadı. Bilakis âdeta yok farzedildi. Sanki birkaç yıl önce hiçbir şey olmamış gibiydi.

Sabatay, İzmir'de kaldığı üç yıl (1659-1662) boyunca tuhaf davranışlar sergilemeye devam etti. Ağabeylerinin sürekli

---

29 Temmuz 1660'daki büyük İstanbul yangınının günü konusunda Osmanlı kaynaklarında muhtelif bilgiler vardır. Abdi Paşa (bk. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]*), haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 2008, s. 142), yangın tarihini 16 Zilkaade 1070/(24 Temmuz 1660) olarak verir. İsâzâde (bk. *'Îsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlîl)*, haz. Ziya Yılmazer, İstanbul 1996, s. 64-65), yangının 19 Zilkade 1070'de (27 Temmuz 1660) çıktığını nakleder. Eremya Çelebi ise (bk. H.D. Andreasyan, "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı. 27 (Mart 1973), s. 70-73) yangının 17 Temmuz 1660'da meydana geldiğini kaydeder. Yangının İstanbul Yahudileri'ne etkileri hakkında bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 153-156; 1660 İstanbul yangını ve bunun sonuçları hakkında bk. Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.

30 Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 163.

Filistin'e gitmesi yönündeki telkinlerine ve etrafındakilerin baskılarına daha fazla dayanamadı ve 1662'de Kudüs'e gitmek üzere yola koyuldu. Yolculuk için gerekli para ve diğer şeyler ağabeyleri tarafından temin edildi[31].

Kudüs'e deniz yoluyla gitmeyi tercih eden Sabatay Sevi, yolda Rodos'a uğradı ve adada bir aydan fazla misafir edildi. Burada yine etrafına insanların toplanmaya başlamasını fırsat bilen Sevi, Kabala üzerine konuşmalar yaptı. Rodos'un ardından Trablusşam'a geçti.

Trablusşam'dan sonra Kudüs'e gitmekten vazgeçti ve 1662'de[32] Mısır'a geçti. Mısır seyahati, Sabatay Sevi ve hareketi için önemli bir dönüm noktası oldu. Zira Kahire'de Mısır Yahudileri arasında nüfûz sahibi olan Raphael Yosef adında zengin bir Yahudi'yle tanıştı. Raphael Yosef, Mısır Yahudileri'nin başı ve Bâbıâli nezdindeki temsilcisiydi. Ayrıca Mısır ekonomisinin en önemli aktörlerinden biriydi. Zira "çelebi" ünvanlı Yahudi temsilci aynı zamanda Mısır valisinin hazinedarı, darphane amiriydi. Bunların yanında Mısır'ın ileri gelen idarecilerinin en önemli borç para kaynağıydı ve İskenderiye limanı gümrük eminliği yapıyordu. Osmanlı hâkimiyeti altındaki Mısır'da Yahudiler'i yöneten çelebi dinî değil malî bir otoriteydi; Mısır darphanesini ve bütün bankacılık faaliyetlerini yöneterek beylerbeyinin defterdarlığını yapardı[33].

Osmanlı fethinden önce Mısır'daki Yahudi topluluğu genellikle nagid isimli bir hekim olan bir haham ile yönetilirdi. Nagidler 11. yüzyılın sonlarına doğru Filistin'de bağımsız bir haham otoritesi olarak ortaya çıktı ve Arapça ra'is al-Yahud ünvanını aldılar.

---

31 Sabatay Sevi'nin İzmir günleri için bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 163-164.

32 Kastein, Sabatay'ın 1660'da Kahire'ye geldiğini yazsa da bu doğru değildir (bk. *Sabetay Sevi*, s. 98).

33 2 Temmuz 1656 tarihli bir fermânda İskenderiye gümrük emini olan Yahudi Avram'dan bahsedilir (BOA, C.ADL, nr. 570, 10 Ramazan 1066).

Fakat 16. yüzyılda Osmanlılar'la birlikte nagidliğin yerine çelebilik geldi. Çelebinin ana görevi cemaatin imparatorluk hazinesine vergilerini ödediğini garanti altına almaktı[34].

Raphael Yosef, kişisel olarak da zahidâne bir hayat yaşıyor, oruç tutuyor ve zengin olmasına rağmen lükse kaçmaktan imtina ediyordu. Bunların yanında Kabala'ya da merak salmıştı. Raphael'in bu özellikleri onun kısa sürede Sabatay Sevi ile tanışmasına vesile oldu[35].

Birkaç ay Mısır'da kalan Sabatay Sevi, 1662 yazında Kudüs'e gitmek üzere yola çıktı. Kudüs yolunda Gazze'ye uğradığı, burada Nathan Benjamin Levi'yle tanıştığı ve onun evinde kaldığı yönünde rivayetler varsa da[36] bu, Scholem tarafından inandırıcı bulunmamıştır. Zira Scholem'in tespitlerine göre Nathan, 1662'de Gazze'de yaşamıyordu[37].

---

34 Jane Hathaway, "The Grand Vizier and the False Messiah: The Sabbatai Sevi Controversy and the Ottoman Reform in Egypt", *Journal of the American Oriental Society*, CVII/4 (1997), s. 668; Raphael, Sabataycılığın Yemen'de de yayılmasında etkili olmuştur (bk. Jane Hathaway, "The Sabbatai Sevi Movement and the Expulsion of Yemen's Jews in 1679", *Cİépo Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri, 18-22 Eylül 2000*, Ankara 2004, s. 291).

35 Sabatay Sevi'nin Kudüs'e gitmek üzere İzmir'den hareketi hakkında bk. Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 342; Kastein, Sabatay'ın Kudüs yolcuğunu ve Mısır'daki hayatı hakkında bazı önemli hatalar yapmıştır. Mesela, Sabatay'ın Mısır'a ilk gelişinde yaklaşık iki yıl kaldığını kaydetmiştir, ancak bu doğru değildir (bk. *Sabetay Sevi*, s. 97-100). Abdurrahman Küçük'ün İzmir-Kudüs güzergâhında Sabatay'ın uğradığı yerler ve Mısır'da Raphael ile tanışmalarına dair verdiği bilgiler eksiktir (bk. *Dönmeler Tarihi*, s. 213-214).

36 Kastein, Sabatay'ın Gazze'ye uğradığını, burada kaderini değiştirecek olan ve Mesih'in geldiğine inanan Nathan ile tanıştığını yazar (bk. *Sabetay Sevi*, s. 100-101).

37 Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 168.

Sabatay Sevi, nihayet 1662 kışında Kudüs'e ulaştı. Sabatay geldiği sırada Kudüs'te yaklaşık 300 Yahudi aile bulunmaktaydı[38] ve bunların ekonomik durumu genel itibariyle zayıftı. Bunda Kudüs'ün 17. yüzyıl itibariyle önemli bir ticaret merkezi olmaması, ana yollardan uzak olması ve arazinin tarıma elverişli olmaması tayin ediciydi[39].

1662 yılı itibariyle Kudüs Yahudileri arasında hummalı bir koşuşturmaca vardı. Zira 1648'de Lehistan'da katliama uğrayan dindaşlarından geriye kalanlara yardım eli uzatmak için dünyanın farklı bölgelerine temsilciler göndermeye başlamışlardı.

Sabatay Sevi'nin Kudüs'e vardığı tarihlerde şehirde Luriacı Kabalacılık'ın önemli temsilcileri de bulunuyordu. Safed'in zamanla önemini kaybetmesiyle birlikte buradaki Luriacı Kabalacılar'ın bir kısmı Kudüs'e göç etmişti[40]. 1671'de Safed'e ikinci defa ge-

---

38 Kudüs'teki Yahudi nüfusu 932 (1525-1526) tarihli takrire göre 199 hane yaklaşık 1.000 kişi); 945'de (1538-39) yapılan tahrire göre 224 hane ve 19 bekâr (yaklaşık 1140 kişi); 961 (1554) yılı kayıtlarına göre 324 hane, 13 bekârdı (yaklaşık 1650 kişi); XVII. yüzyılın başlarında Kudüs'teki Yahudi nüfusunun artış göstermesinin sebebi İspanya'dan gelenlerin bir kısmının buraya yerleştirilmesiydi (bk. Kâmil Cemîl el-Aselî, "Kudüs, Osmanlılar Dönemi ve Sonrası", *DİA*, XXVI, 336-337).

39 Kâmil Cemîl el-Aselî, "Kudüs", *DİA*, XXVI, 334-337; Sabatay Sevi, Kudüs'e geldiğinde şehirdeki Yahudiler'in iktisadî vaziyetleri hakkında bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 169; Sabatay'dan dokuz yıl sonra Kudüs'e gelen Evliyâ Çelebi'nin şehir hakkında verdiği bilgiler için bk. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff, İstanbul 2005, s. 230 vd.

40 Safed, Osmanlı hac organizasyonunda önemli bir üs olarak hizmet vermekteydi, ancak XVII. yüzyılda vergi mültezimlerinin baskıları sebebiyle zamanla metruk bir bölge hâline geldi. Safed'in hac organizasyonundaki önemi için bk. Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, ter. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995, s. 51, 75-76. Safed'deki Yahudiler'in zamanla azalması hakkında bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 174.

len Evliyâ Çelebi de şehrin ıssız hâline şahit olmuştur[41]. Seyyah, İsrailoğulları'nın aslî vatanı olarak nitelendirdiği Safed hakkında şunları kaleme almıştır: "Hâlâ Sayda eyâletinde sancakdır. Ammâ iltizâm ile tasarruf olunur... Mâ-tekaddem Şâm eyâleti olmak ile hîn-i tahrîrde tîmâr 106 ve ze'âmet 9. Bunlar sefere me'mûr olmayup âyende vü revendeyi ve huccâc-ı müslimîni ziyâretlere ve Kudüs'e ve Şâm'a ve bender iskelelere götürüp getirmeğe me'mûrlardır. Alaybeğileri ve çeribaşıları vardır. Ve üç yüz akçe şerîf kazâdır. Ve nâhiyesi dörd yüz âsî kurâdır. Senevî kadıya altı kîse hâsıl olur. Kal'ası harâbdır. Dizdârı ve merdüm-i hisârı ve kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve a'yânı yokdur. Ammâ Yahûdîsi çokdur... Ol cebel-i müntehânın zirve-i a'lâsında şekl-i müdevver bir sengîn-bünyâd bir kal'a-i köhne-âbâddır. Ammâ hîn-i fetihde Melikü't-Tâhir Efrenc elinden feth etmede üsret çeküp ba'zı yerlerin münhedim etmiş. Hâlâ içinde keçi ve koyun kışlar. Benî âdemden ve imâretden bir şey yokdur... Mâ-tekaddem içinde on iki bin Yahûdî sâkin imiş. Ammâ hâlâ iki bin mikdârı kalmışdır... Müselmânından Yahûdîsi çokdur... Cümle yedi mahalle Yahûdî tokuz bin harâcdır. Mâ-tekaddem yetmiş bin Yahûdî mevcûd bir şehr-i mu'azzam imiş. Hâlâ kat-ender-kat dere ve depeler üzre hâneleri ma'mûrdur. Ammâ içinde benî âdemden bir ferd-i âferîde yokdur. Cümlesi şehr-i Selânik'e göçmüşler. Mâ-tekaddem bu şehirde üç bin Sıfet keçesi işlenir kârhâne var imiş. Hâlâ kırk kârhâne kalmışdır. Sıfet keçesi rub'-ı meskûnda meşhûr-ı âfâkdır... Ve kavm-i Yahûdâ'nın bu şehirde kesretinin sebebi oldur kim Benî isrâ'îl kavminin vatan-ı aslîleridir ve bilâ-teşbîh ka'beleridir. Beytü'l-hazeni ve cümle peygamberleri ve peyamberzâdeleri bunda neşv [ü] nemâ bulup bunda medfûnlardır. Tevârîhlerinde evsâf-ı Sıfet içün yedi mücelled kitâb vardır"[42].

---

[41] Evliyâ Çelebi, Safed'e ilk defa 1649'da gelmiş ve şehir hakkında önemli bilgiler vermiştir (bk. *Seyahatnâme*, III, 73).

[42] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 9. Kitap*, s. 219-221.

Sabatay, Safed'den gelen Luriacı Kabalacılar ile kısa sürede temasa geçti ve tanıştı. Her sabah Talmud akademisine gidiyor ve buradaki âlimlerle fikir teatisinde bulunuyordu. Şehre gelişinden birkaç ay sonra burada bir ev satın aldı. Sabatay Sevi, artık günün büyük bir kısmını evindeki odasında inzivaya çekilerek geçiriyordu. Evden çıktığı günlerde ise genellikle şehir dışındaki Yuda Çölü'ndeki dağlara veya mağaralara gidiyordu.

Sabatay'ın münzevî hayatı Kudüs'teki Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından anormal karşılanmasa gerek. Zira şehirde her iki dinî zümre arasında da inzivaya çekilen din adamları vardı. Sabatay Sevi'den dokuz yıl sonra Kudüs'e gelen Evliyâ Çelebi, manastırlarda inzivada yaşayanlar hakkında önemli bilgileri verir[43].

Çöllerde gezen, mezarlıklarda dolaşan Sabatay Sevi, Kudüs'e geldiğinde henüz Mesih olduğunu ilan etmemişti. Bazı kaynaklarda etrafında insanların toplandığı iddia edilse de bu doğru değildir.

Kudüs Yahudileri'nin Sabatay Sevi'nin şehre gelişinden önce başlayan ekonomik sıkıntıları, bu tarihlerde daha da artmıştı. Kudüs Mutasarrıfı Uşşak Paşa'nın[44] fazla vergi talep etmesi üzerine şehirdeki Yahudiler'in bir kısmı başka yerlere göç etmişti. Şehirde kalanlar ise mutasarrıfın istediği parayı bulmak üzere hal çareleri arıyorlardı. Bulunan çare, Sabatay Sevi'yi yakın dostu Mısır Yahudileri'nin başı Raphael Yosef'e göndermekti[45].

---

43 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 9. Kitap*, s. 245-246.

44 Uşşak Paşa'nın Kudüs mutasarrıflığının ibkasına dair buyuruldu için bk. BOA, İbnülemin-Tevcihat, nr. 455, 18 Cemaziyelevvel 1078 (5 Kasım 1667).

45 Sabatay Sevi'nin 1662-1663'de Kudüs'te geçirdiği günler için bk. Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 342; Aynı yazar, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 168-174.

Yardım talep etmek üzere Raphael Yosef'in[46] yanına gitmeyi kabul eden Sabatay Sevi, 1663 sonbaharında yola çıktı. Gazze'ye uğradıktan sonra 1664'ün başlarında Kahire'ye ulaştı. Sabatay, Mısır'a geldikten birkaç ay sonra 31 Mart 1664'te Saralı adlı bir kadınla evlendi. Sarah'ın kimliği, maceraları ve gerçek hayat hikâyesi efsanelerle karıştığı için hakkında kesin şeyler söylemek mümkün değil gibidir. Kimilerine göre bir hayat kadını, kimilerine göreyse Sabatay ile evlendiğinde bakire olan Sarah, Sevi'nin sonraki yıllarda da yol arkadaşı olmaya devam etti[47].

Sabatay Sevi, 1665'e kadar kaldığı Kahire'de normal bir hayat sürdü. Ayrıca Kudüs'teki Yahudiler'e yaklaşık 3-4 bin esedi altın yardım toplamayı başardı[48].

Gazze'den Tebşir Edilen Mesih

Kaynaklarda "Gazzeli Peygamber" veya "Gazzeli Nathan" şeklinde zikredilen Abraham Nathan bin Elisha Hayyim Aşkenazi, Sabatay Sevi'nin Kahre'de olduğu yıllarda Yahudi dünyasını hareketlendiren bir iddiada bulundu. Nathan, Tanrı'nın ruhu ile temas kurduğunu söylüyor ve etrafında toplananlara ağır dinî uygulamalar yüklüyordu. Gazze'de Nathan'a "Tanrı'nın adamı" veya "peygamber" denilmeye başlanmıştı[49].

---

46 Raphael Joseph, meçhul bir suikastçı tarafından 1669'da öldürüldü. Onun ölümünden sonra yerine kimse atanmadı ve böylece çelebilik makamı bir daha asla canlandırılmamak üzere kaldırıldı (bk. Jane Hathaway, "The Sabbatai Sevi Controversy and the Ottoman Reform in Egypt", s. 668-669).

47 Sarah hakkında bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 178-183.

48 Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 184; Hathaway'a göre Sabatayist hareket Mısır'da fazla bir ma'kes bulamamıştır (bk. "The Sabbatai Sevi Controversy and the Ottoman Reform in Egypt", s. 669).

49 Nathan hakkında geniş bilgi için bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 185-196.

Nathan'ın iddiaları Kahire'de de merak uyandırdı ve Raphael, görüşüp bilgi alması için Nathan'a birkaç defa adamlarını gönderdi. Artık Kahire Yahudileri arasında konuşulan konu Nathan'ın sözleriydi. Nathan'ın iddialarını merak edenlerden biri de Sabatay Sevi olmalıdır. Zira 1665 ilkbaharında Sabatay Sevi, Nathan ile görüşmek üzere Gazze'ye gitti. Bazı araştırmacıların iddiasının aksine Sevi, Gazze'ye bir Mesih olarak gitmemiş ve Nathan da henüz onun mesihliğini ilan etmemişti[50].

Sabatay Sevi ile Nathan, bir odada baş başa konuştular, ancak bu görüşme üzerindeki sis perdesi hâlâ aralanmış değildir. Görüşme hakkında daha sonraki yıllarda ayrıntılı efsaneler üretilmiş ve gerçek neredeyse bir daha ortaya çıkmamak üzere rivayetler arasında kaybolmuştur. Buna rağmen Nathan'ın ilk görüşmelerinden itibaren Sabatay Sevi'yi Mesih ilan ettiği de ortadadır ama ilk başlarda bu durum herkese açıklanmamıştır. Nathan ve Sevi, 1665'de birlikte Kudüs'e ve El-Halil'e (Hebron) gittiler, Yahudiler için kutsal olan yerleri ziyaret ettiler. Bu ziyaretleri esnasına Nathan, Sevi'nin Mesih olduğuna dair bir ilanda bulunmadı.

Gazze'ye geri döndükten sonra Sabatay Sevi, tekrar nöbet geçirmeye başladı. Bir akşam yine böyle bir nöbet geçirdi ve bu yüzden Nathan'ın da hazır bulunduğu âlimler toplantısına katılamadı. Ancak bu toplantı Sevi'nin hayatındaki önemli bir dönüm noktası olacaktı. Zira toplantı esnasında Nathan birden bayılmış ve ağzından şu sözler duyulmuştu: "Sözüne göre davranmak için sevdiğim Nathan'a kulak veriniz. Sevdiğim Sabatay Sevi'ye kulak veriniz. Çünkü şayet siz Rabbi Pir Hamnuma'nın ve Musa denen adam alçakgönüllüdür". Bu sözlerden sonra Nathan ayıldı ama etrafındakiler büyük bir şaşkınlık geçirdiler ve baygınken

---

[50] Sabatay Sevi'nin 1665'de Gazze'ye gitme sebebi ve Nathan'la görüşmeleri hakkında bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 197-198; Freely, *Kayıp Mesih*, s. 75.

söylediklerinin ne anlama geldiğini sordular. Nathan, sorular karşısında ilk defa olmak üzere Sabatay Sevi'nin beklenen Mesih olduğu cevabını verdi. Artık tarihin akışı Sabatay Sevi için farklı şekilde tecelli edecekti[51].

Sabatay Sevi, Nathan'ın tebşirine rağmen kendisinin Mesih olduğunu kabul etmekte başlarda zorlanmış gibidir. Nathan'ın krizinden günler geçtikten sonra bile Mesih olduğunu ifade etmekten imtina etmiş ve bir dizi kriz daha geçirmiştir. Nihayet krizlerden sonra Sevi de 31 Mayıs 1665'den itibaren artık kendisinin "Yakub'un Tanrısı'nın kutsal yağla yağladığı Mesih" olduğunu halka resmen ilan etti[52].

Sabatay Sevi, Mesihliğini ilan ettikten sonra başta Gazze olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif bölgelerindeki Yahudiler'in dikkatini çekmeye başladı. Yeni Mesih, Kudüs'ün işgal edildiği gün tutulan 10 Tamuz orucunu, ziyafete çevirdi. Gazze'deki Yahudiler'in oruç tutmalarının gerekmediğini ilan etti ve oruç duası yerine şenlikler yaptırmaya başladı. Bu hareket Yahudi dünyası arasında kısa sürede yayıldı. Gazze'de neler olduğuna dair ardı ardına raporlar kaleme alındı ve bu raporlar Mısır, Halep, İzmir gibi Yahudiler'in yoğun olarak yaşadığı bölgelere gönderildi. Artık Sabatay Sevi'nin Mesihliğini ilan ettiği geniş bir coğrafyada haber alınmıştı[53].

---

51 Sabatay Sevi'nin Nathan tarafından Mesih ilan edilmesi hakkında bk. Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 342-343; Freely, *Kayıp Mesih*, s. 76-77.

52 Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 342; Freely, *Kayıp Mesih*, s. 76-78.

53 Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 342-343; Bu haberin İngiltere'deki yankı ve etkisine dair bk. Michael McKeon, "Sabbatai Sevi in England", *Association for Jewish Studies*, II, 140-153. Sabatay'ın Mesih olduğunun en fazla taraftar bulduğu yerlerde biri de Amsterdam'dı. Bu durumda İngiltere'yle sürmekte olan savaş ve daha da önemlisi 1664-1665 yıllarında bölgeyi ölüm vadisine çeviren veba salgınları etkili olmuştur. Amsterdam'a Sabatay'la ilgili ilk haberler 1665 Kasım'ında ulaşmış ve kısa sürede büyük bir kabul görmüştür. Şehirde Sabataycılarla yakın ilişkiler kuran ve onlardan

Sabatay Sevi'nin etrafında gün geçtikçe kendilerini "inananlar"[54] olarak adlandıran insanlar toplanmaya başladı. Sevi'nin orucu kaldırması ve inananlarının sayısının artması ilk olarak Filistin'deki Rabbi Yahudileri'ni rahatsız etti. Sevi, kırk kadar inananıyla birlikte 1665'de Kudüs'e gitti ve burada Rabbi Yahudileri'ni sinirlendirecek birtakım hareketlerde bulundu. Bunun üzerine Rabbiler, Sevi'yi öldürmek istediler, ancak bu mümkün olmadı. Sabatay, ölümden bir şekilde kurtulmasına rağmen bir heyet tarafından Yahudi cemaatinden ihraç edildi. Bu karar, İstanbul'daki Yahudiler'e rapor edildi ve haber kısa sürede İzmir'e de ulaştı. Artık Sabatay Sevi'nin ismi Yahudi dünyasında hızla yayılıyor fakat dolaşan haberlerde Sabatay'ın Mesih olduğu iddiasından çok Yahudi inancına ters düşen davranışları konu ediliyordu[55].

---

etkilenenlerden biri de ünlü filozof Spinoza'ydı. Spinoza, 1665 Aralık'ında kaleme aldığı bir mektubunda Sabataycılık hakkında şunları yazmıştır: "Burada hızla yayılan söylentiye göre, iki bin yıldan uzun bir süredir yeryüzüne dağılmış olan İsrailliler anavatanlarına dönmek üzereymiş. Buralarda buna inananların sayısı az olsa da, gerçekleşmesini dileyen çok kişi var. Bu konudaki duyumlarını ve düşüncelerini bu arkadaşına da ilet. Bana sorarsan, İstanbul'daki güvenilir insanlardan-ki konu ile en çok onlar ilgileniyor olmalı-duymadığım sürece, bu haberlere inanamam. Amsterdamlı Yahudiler'in neler duyduğunu ve böylesine büyük bir bildiriden, ne de olsa doğruluğu dünyada bir buhran yaratacaktır, nasıl etkilendiklerini çok merak ediyorum". Sabataycılık'ın Amsterdam'daki etkisi ve Spinoza'na bu harekete ilgisine dair bk. Steven Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, çev. Anıl Duman-Murat Başhekim, İstanbul 2008, s. 357-361.

54 "Maminim" yani "gerçek inananlar" olarak kullanılan bu kelimenin dinî temelleri için bk. Ilgaz Zorlu, "Sabetay Sevi Hareketi Üzerine Önemli Bir Kitap: Sefer Şirot ve Tişbahot Şel Şabtayim", *Bütün Yönleriyle Yahudilik (Uluslararası Sempozyum)*, 18-19 Şubat 2012, Ankara 2012, s. 551-552.

55 Sabatay Sevi'nin inananlarıyla birlikte Kudüs'e gidişi ve burada Rabbaniler'le yaşanılan gerilim hakkında bk. Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 343; Aynı yazar, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 217-228; Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 47-48; Freely, *Kayıp Mesih*, s. 79.

Sabatay Sevi Kudüs'te bulunduğu aylarda Nathan da verdiği vaazlarda Sevi'nin Mesihliğini halka tebliğ ediyordu. Ayrıca Kabalacı âlimler arasında da gün geçtikçe Sevi inananlarının sayısı artıyordu. İnananları çoğaldıkça Sabatay hakkındaki gerçekler efsanelerle gizemli bir şekle sokuluyordu. Sevi'nin reklamını kendisinden ziyade inananları yapıyor, Türk atasözüyle ifade edilirse "Şeyh uçmuyor; müritleri uçuruyor", mucize hikâyeleri kulaktan kulağa dolaşıyordu. Sevi'nin ünü Osmanlı sınırlarını aşmış, başta İtalya olmak üzere Avrupa'nın önemli Yahudi merkezlerine ulaşmıştı.

İsmi etrafında efsanelerin oluşturulduğu günlerde Sabatay Sevi de verilen ceza sebebiyle 20 Temmuz 1665'de Kudüs'ten ayrıldı ve Halep'e geldi. Yolda halk kalabalıklar hâlinde Sabatay'ın önünü kesiyor ve ayaklarına kapanıyordu.

Sabatay, Halep'e büyük bir halk kalabalığı eşliğinde ve mutantan törenlerle giriş yaptı. Sevi'nin şehirde böyle gösterişli bir şekilde karşılanmasında Nathan'ın o gelmeden önce Halep'e gönderdiği uyarı mektubu ve Sevi'ye dair dillerden düşmeyen efsaneler etkili olmuştu. Sabatay'ın Halep'e gelmesi ve burada gösterdiği "mucizeler" hakkında İstanbul'daki Yahudiler'e birçok mektup gönderildi. Bu mektuplar sayesinde Sabatay Sevi, daha İstanbul'a gelmeden Mesihliğine dair şehirde efsaneler dolaşmaya başladı. Sevi de nihayet 12 Ağustos 1665'de Halep'ten ayrıldı[56].

Sabatay Sevi'nin Halep'ten ayrılmasının ardından dünyanın dört bir yanındaki Yahudiler'e Mesih'in geldiğine dair mektuplar gönderilmeye başlandı. Sevi artık bir efsane kahramanıydı ve ismi etrafında uydurma haberler yayılıyordu, ancak haberler uzak bölgelere ulaştıklarında Sabatay'ın ismi dahi değiştirilmiş oluyordu. Özellikle Avrupa'da, Doğu'da kaybolan kayıp kabilenin geri gel-

[56] Sabatay'ın Halep'e gelişi ve buradaki gelişmelere dair bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 231-235; Freely, *Kayıp Mesih*, s. 80-91.

diği, hatta İslam'ın kutsal şehri Mekke'yi kuşattığı rivayetleri dolaşmaya başladı[57].

Rycaut, Sabatay'ın Nathan'la tanışmaları ve Sevi'nin Mesihliğini ilan etmesini şu şekilde anlatır: "Kudüs'e gelmiş olan Sabatay yasaları değiştirmeye başladı ve Tamuz orucunu (Haziran ayında tuttukları oruç) kaldırdı. Kudüs'te planlarını uygulamak için uygun bir araç olan Nathan adlı bir Yahudi'yle tanıştı. Ona durumunu, yaşadığı şartları anlattı ve kendisini Yahudiler tarafından uzun süredir beklenen ve arzulanan Mesih olarak ilân etmek istediğini söyledi. Nathan bu planı büyük bir memnuniyetle karşıladı ve bu eski kehanetlere ve yazıtlara göre bir de İlyas'ın gelmesi gerekiyordu. İlyas, Vaftizci Yahya'nın Hazreti İsa'dan önce gelmesi gibi Mesih'den önce gelecekti. Nathan, kehanetin bu kısmını uygulayacak kendisinden başka bir aday göremedi. Sabatay kendisini Mesih ilân eder etmez Nathan onun peygamberi olduğunu ilân etti. Kudüs'te Yahudiler için bütün âyinleri yasakladı ve gelin ve damadın gelmiş olarak hanelerinde mutluluk ve kutlamadan başka hiçbir şeyin yapılmaması gerektiğini beyan ettiler. Bütün Yahudi meclislerine onları aynı inanca teşvik etmek için mektuplar yazıldı. Ve artık hizip başlamıştı ve pek çok Yahudi de onların pek çok zamandır istedikleri şeye inanıyordu, Nathan kehanette bulunacak cesareti ve cüreti kendinde buldu. 27 Haziran'da Mesih padişahın karşısına çıkacak, ondan tacını alacak ve onu bir esir gibi zincirlere vurulmuş bir şekilde götürecekti. Sabatay aynı zamanda Gazze'de, Yahudiler'e tövbe etmelerini ve kendisine ve doktrinine boyun eğmelerini emretti. Zira Mesih gelmekteydi. Bu yenilik Yahudiler'i öyle etkiledi ki o yerlerin sakinleri kendilerini tamamen dualara, adaklara ve ibadete teslim ettiler. Bunun sebebi, kendilerini bu inanca daha fazla

---

[57] Mektuplara ve kayıp kabile etrafındaki efsanelere dair bk. Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 343; Aynı yazar, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 296-315; Freely, *Kayıp Mesih*, s. 92-103.

teslim edebilmekti. Bu olayların haberleri aynı zamanda yabancı bölgelerdeki kardeşlere de hızla gönderildi. Mesih dedikoduları o kadar hızlı yayıldı ve kabul gördü ki, Yahudiler Mesih'in gelişi ile kurtuldukları ve kölelik zamanları bittiği için Kudüs ve Gazze'den gelen mektuplarla tebrik edildiler. Bunlara Mesih'in kaybolduktan dokuz ay sonra Yahudiler'in dünyayı ele geçirecekleri kehanetleri de eklendi. Mesih'in kaybolduğu bu zamanlarda Yahudiler acı çekecek ve bazıları şehid olacaktı. Fakat Mesih daha sonra dizginlerinde yedi başlı bir yılan olan semavî bir aslanın üzerinde geri dönecekti. Ona Sabation Nehri'nin diğer yakasında olan Yahudi kardeşleri eşlik edecekti. Kendisi ondan sonra kâinatın tek hükümdarı olacak ve sonra da cennetten yapılmış, düzeltilmiş ve güzelleştirilmiş kutsal mabet inecekti. Orada sonsuza kadar kurbanlar vereceklerdi. Boş güç ve kraliyet raporları ve hülyalarının o kandırılmış insanları ticaretlerinden ve işlerinden alıkoyduğunda bu aldanmış insanların ne garip bir şekilde eğlendirildiğini yorumlamayı okuyucuya bırakıyorum"[58].

Rycaut, Sevi'nin Mesihliğini ilan etmesinin Yahudiler arasında nasıl akis bulduğunu da şu şekilde nakletmiştir: "Ve şimdi, Türkiye'de Yahudiler'in yaşadığı bütün şehirlerde tamamen bir Mesih beklentisi oluştu. Hiçbir ticaret veya para kazandıracak işlem yapılmadı. Herkes günlük erzakının, zenginliklerin, onurların ve yönetimin, bilinmeyen ve mucizevî bir şekilde onun üzerine ineceğine inanmaya başladı. Bunun en iyi örneği, Sabatay'dan kesin bir şekilde emin olan Selanik'teki Yahudiler'de müşahede edilebilirdi. Onların krallıklarının yeniden kurulması ve Mesih'in gelişi yakındı. Bu yüzden kendilerini ibadetlerini ikiye katlamak ve vicdanlarını bütün günahlardan ve azaplardan kurtarmakla yükümlü olarak görüyorlardı. Zira [Sabatay Sevi] insanoğlunun bütün düşüncelerini ve hayallerini görebilirdi. Bu çalışma için, bazı

[58] Rycaut, *The History of The Turkish Empire*, s. 175.

hahamlar, insanların dualarını, ibadetlerini ve oruç faaliyetlerini yönetmek üzere tayin edildi. Fakat herkes günah çıkarma işinde o kadar ileriye gitmişti ki, hahamın veya kuralların ya da önceden belirlenenlerin hükmünü beklemeyerek doğrudan oruç tutmaya başladılar. Bazıları doğaya aykırı olarak yedi gün boyunca oruç tutarak açlıktan öldü. Bazıları da kendilerini, çıplak vücutlarını toprakla örtmek suretiyle bahçeye gömdüler. Sadece kafaları dışarıda kalmıştı. Vücutları soğukla ve rutubetle sertleşinceye kadar o şekilde toprak içinde kaldılar. Bazıları da omuzları üzerine erimiş balmumu döktürmeye katlandılar. Diğerleri de kendilerini kara gömdüler ve vücutlarını yılın en soğuk mevsiminde suya attılar. Fakat en ortak işkence yöntemi ise önlerine ve arkalarına diken batırma ve sonra da kendilerine otuz dokuz kırbaç vurmaktı. Her iş bir kenara bırakıldı. Hiç kimse bir iş yapmadı veya dükkân açmadı. Sadece depolar temizleniyordu. İnsanlar evlerini bulabildikleri fiyata satmaktaydılar. Fakat aforoz, maddî cezalar veya ölüm cezası, evlerini Yahudiler'e satanlara veriliyordu. Zira onlara göre iş ve istihdam inançlarının bir sınavı olacaktı. Mesih görüldüğü zaman Yahudiler'in bütün mülklere ve kâfirlerin mallarına da sahip olacağı genel bir düşünce hâline gelmişti. O zamana kadar kendilerini sadece hayatlarını sürdürecek mallar ile tatmin etmeleri gerekiyordu. Fakat günlük iş olmadan gerekli parayı ve erzakı herkesin bulamayacağından ötürü, fakirlerin şikâyetlerini susturmak ve bu durumlar üzerine serseriliğe başlayacak ve şehirlerini terkedecek olan kişileri engellemek için bağışlar yapılması emri verildi. Bunlar da o kadar bol şekilde verildi ki, sadece Selanik'te 400 fakir zenginlerin yardımı ile kurtuldu. Onlar da Mesih'in şehri giriş için hazır bulabilmesi için kendilerini günahlardan temizlemeye ve iyi işler yapmaya adamışlardı. Böylece hiç kimse onları yasalarında, özellikle de eski üreme ve çoğalma kanunlarını ihlâl etmek ile suçlayamazdı. Onlar on yaşındaki çocuklarını evlendirmiş ve çocukların bazıları da

kaliteye, zenginliğe veya yoksulluğa bakmadan on yaşın altındakiler de evlendirilmişti. Fakat altı veya yedi yüz çift, daha iyi ve sakinleşen düşünceler ile sahte Mesih ortaya çıktığında veya onun gelişi hakkındaki beklenti soğuduğu zaman boşandılar veya birbirlerinin rızası ile ayrıldılar"[59].

Sabatay Tekrar İzmir'de (1665)

Sabatay Sevi, 1665 Eylül'ü başlarında İzmir'e geldi. Şehirde büyük bir coşku ile karşılandı[60]. Sevi, babaevinde yaklaşık dört ay kaldı ama bu süre zarfında yaptıkları sonraki gelişmeleri şekillendirdi. Buna rağmen şehre geldikten sonra Sevi iki ay pek ortalıkta gözükmedi. Daha ziyade ibadetle meşgul oldu, inzivaya çekildi ve ihtiyaç sahiplerine sadaka dağıttı. Sevi, kendini insanlardan uzaklaştırdıkça hakkında anlatılan efsaneler o kadar çoğalıyordu[61].

Münzevî Sabatay Sevi, 1655 Aralık'ının ilk haftası Yahudiler için kutsal sayılan Hanuka (Hanukkah) Bayramı'nın ilk günü sokağa kral kıyafetiyle çıktı. Bu kıyafetle sinagoga geldi, burada dualar okudu ve tekrar evine döndü. Hanuka Bayramı'nın ilerleyen günlerinde Sevi'ye Mesih olarak biatlerini sunmak için Halep'ten bir heyet geldi. İkinci olay halk arasında kulaktan kulağa dolaştı. Büyük çoğunluğu İzmir'in fakir Yahudiler'inden olan, ancak içlerinde şehrin zenginlerinin de yer aldığı yüzlerce inananı Sevi'nin etrafında toplanmaya ve onun her adımını takip etmeye başladı[62].

---

59 Rycaut, *The History of The Turkish Empire*, s. 175-176.

60 Scholem, bazı araştırmacıların iddia ettikleri üzere Sevi'nin şehre girmeyip yakın bir yerde kamp kurduğu yönündeki rivayetlerin pek inandırıcı olmadığı kanaatindedir (bk. *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 332-333).

61 Sevi'nin 1665 Eylül'ünden itibaren İzmir'deki ilk iki ayı hakkında bk. Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 343-344; Freely, *Kayıp Mesih*, s. 104-105.

62 Scholem, Sabatay'ın etrafında bazı kaynaklarının iddialarının aksine yalnızca fakir insanların değil zenginlerin ve Rabbani âlimlerinin de yer aldığını tespit etmiştir (bk. *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 347-349).

Bir Ermeni şiirinde Sabatay'ın İzmir'deki günlerine dair şu bilgiler verilmiştir: "Şan ve şöhreti her gün biraz daha artar, geçeceği yerlere kıymetli kumaşlar serilir, kendisine çok zarif dokunmuş kumaşlar hediye edilir ve şerefine sayısız ziyafetler düzenlenir. Hürmeten cübbesinin eteğinden tutulup biraz yukarı kaldırılıyor ve bu arada başı da taçlandırılıyor. Diğer yandan yığın yığın insanlar da arkasından onu takip ediyor"[63].

Sabatay'ın inananlarının gün geçtikçe artması ve Sevi'nin Yahudi inancına muhalif tavırları din adamlarını rahatsız etti. Bu sebeple Sevi'yi etkisiz hâle getirmek için biraraya geldiler. Bunu haber alan Sabatay, etrafında inananları olduğu hâlde mutantan bir tören havasında sinagoga yürüdü ve burada elinde yelpazesiyle Yahudi inancına ters davranışlarda bulunmaya devam ederek din adamlarına adeta meydan okudu.

Sevi'nin davranışları sertleştikçe taraftarları daha da saldırganlaşmaya, Sabatay'a inanmayanların evlerini ve iş yerlerini yağmalamaya başladılar. Fakat Sabatay Sevi asıl saldırgan yüzünü 1665'in son aylarında gösterdi. Sabah ayininden sonra etrafında

---

63 Abram Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", *Tarih ve Toplum*, sayı: 96 (Aralık 1991), s. 45. Bu şiirin çevirisi için ayrıca bk. Abraham Galante, *Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri*, çev. Erdoğan Ağca, İstanbul 2000, s. 113-130. Şiirin müellifi XVII. yüzyılın velüd Ermeni yazar ve entellektüellerinden Eremya Çelebi Kömürciyan'dır. Kömürciyan'ın eseri telif değildir. Eser, İbranice yazılmış sonra Rumca'ya çevrilmiş ve Kömürciyan da Rumca'dan Ermenice'ye tercüme etmiştir. Pamukciyan, Rumca tercümenin IV. Mehmed'in tercümanlarından Panayoti tarafından Osmanlı Türkçesi'ne de çevrildiğini belirtmiştir, ancak şimdiye kadar bu Türkçe çeviri tespit edilememiştir (bk. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, terc. Hrand D. Andreasyan, yay. haz. Kevork Pamukciyan, İstanbul 1988, s. XVII; Kevork Pamukciyan, "Sabetay Sevi Hakkındaki Ermenice Şiirin Müellifi Kimdir?", *Tarih ve Toplum*, sayı: 99 (Mart 1992), s. 2. Biz metin tesisinde *Tarih ve Toplum* dergisindeki tercümeyi esas aldık.

500 taraftarı olduğu hâlde Portekizli Yahudiler'in bulunduğu ve kendisine karşı en şiddetli muhalefetin yürütüldüğü yerlerden olan Portuqal Sinagogu'na doğru yürüyüşe geçti. Zira burada muhalefetin liderlerinden Hayyim Pena bulunuyordu. Sabatay, önce Portekiz Yahudileri'nden Pena'nın kendisine teslim edilmesini istedi. Bu isteğine menfi cevap verilince de sinagogun kapısını eline aldığı balta ile bizzat kırdı, kalabalık içeri saldırdı. Pena bu sırada çoktan sinagogun çatısından kaçarak uzaklaşmıştı. Pena'yı yakalayamayan Sabatay ve inananları, sinagogu işgal ve burada büyük bir ayin tertip ettiler. Sevi âyinde Mesihliğini bir kez daha ilan etti.

Sabatay Sevi, sinagog baskınından sonra Mesihliğini artık çekinmeden dile getiriyordu. Dahası özellikle kadınlarla ilgili dönemine göre reform denebilecek vaatlerde ve telkinlerde bulunuyordu. İnananların imanlarını ölçmek için muhtelif testler uyguluyor ve kendince bu sınavlarda başarısız olanların bazılarını cezalandırıyor; hayır işlerinde kullanılmak üzere inananlarından yardım topluyordu. Vaazlarında Osmanlı idaresi aleyhine de konuşmaya başlamıştı. Artık idareyi Türkler'in elinden alma zamanı gelmişti.

Taraftarlarının sayısının artması ve baskılar sonucunda Sabatay Sevi, İzmir Yahudileri'nin üzerinde bir hâkimiyet kurmayı başardı. Rabbiler ya köşelerine çekildiler ya da Sevi'nin inananları arasına katıldılar. Yalnızca İzmir'de değil Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif bölgelerinde Sabatay'a inananlar vardı ve bunlar akın akın Sevi'ye hediyelerini sunmak üzere İzmir'e geliyordu. Farklı bölgelerden taraftarlarının çoğalmasına karşılık Sevi de bu bölgelere temsilcisi olarak "krallar" tayin etti[64].

---

[64] Sabatay Sevi'nin İzmir günlerinin geniş bir anlatımı ve tahlili için bk. Rycaut, *The History of The Turkish Empire*, s. 176-178; Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 343-344; Aynı yazar, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 346-382. Ayrıca bk. Freely, *Kayıp Mesih*, s.104-118; Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 45-46.

İzmir Rabbileri, Sevi'nin gücünü kırmak için sahte mesihi şehir kadısına şikâyet ettiler. Kadı, Sevi'yi mahkemeye davet etti ve ona bazı tavsiyelerde bulundu, ancak bir ceza vermedi. Bazı kaynaklar, kadının Sevi'yi cezalandırmamak için rüşvet aldığını iddia ederler[65].

Fransız diplomat Croix'e göre kadının bu tutumu şehirdeki Müslümanlar'ı da rahatsız etti ve kadıya "Yahudilere karşı tavrınızı büyük bir üzüntüyle öğrendik. Tamahkârlığınızı biliyoruz, onları rahat bırakmanız için aldığınız parayı da öğrendik, bu sizin maddî ve manevî çöküşünüzün sebebi olacak. Allah suçunuzu cezasız bırakmayacaktır. Bize gelince, şikâyetlerimiz haklıdır ve onları geri çekemeyiz" yönünde serzenişte bulundular. Müslümanlar'ın şikâyet ve rahatsızlıklarının devam etmesi, daha da önemlisi bunu İstanbul'a bildireceklerine dair imalarda bulunmaları üzerine İzmir kadısı zor duruma düştü. Hakkındaki ithamları susturmak için önce hediyeyi şehirde sayıları fazla olan Yahudiler'in ayaklanmasını önlemek amacıyla aldığını söyledi, ancak muhataplarını ikna edemedi. Bunun üzerine baskılara daha fazla dayanamayan kadı, şehrin ileri gelen Müslümanlar'ına, şikâyetlerini anlattıkları bir mahzar kaleme almalarını, mahzara kendisinin de ismini yazacağını ve bunu İstanbul'a göndereceğini söyledi. Mahzar, veziriazama hitaben kaleme alınacaktı ve İzmir'e bir kapıcıbaşı gönderilerek Sabatay'ın tutuklanması istenecekti. Kadının istediği gibi bir mahzar hazırlandı ve Sabatay hakkındaki şikâyetler sıralanarak onun şehirden uzaklaştırılması istendi[66].

Bütün bu gürültü arasında Sabatay Sevi, 1665'in son aylarında deniz yoluyla İstanbul'a gitmek üzere, yanında birkaç kralı

---

[65] *Memoires du Sieur de la Croix*, II, Paris 1684, s. 324. Ermenice şiirde de Osmanlı görevlilerinin Yahudiler'den rüşvet aldıkları için Sabatay'ı takip etmekten vazgeçtikleri iddia edilir (bk. Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 46).

[66] *Memoires du Sieur de la Croix*, II, 326-329.

olduğu hâlde İzmir'den yelken açtı. Sevi'nin niçin İstanbul yoluna düştüğü hâlâ kesin olarak aydınlatılmış değildir. Şayet Croix'in yazdıkları doğruysa bunda İzmir Müslümanlar'ının şehir kadısına şikâyetleri en önemli etken gözükmektedir. Kadının, şehir ileri gelenleri adına kaleme aldığı ve Sevi'nin zararlı faaliyetlerini anlattığı mahzarı Bâbıâli'yi harekete geçirmiş olmalıdır, ancak bu husus hâlâ karanlıktır. Zira bunu aydınlatmak için en önemli kaynaklar olan şehir şer'iye sicilleri kayıptır. Daha da önemlisi dönemin mühimme defterlerinin eksik olmasıdır. Osmanlı arşivlerinin en önemli kayıtlarından mühimme defterlerinin 1665'den 1678'e kadar olan kısmının eksik olması, Sabatay Sevi ile ilgili Osmanlı yönetiminin aldığı kararlara ulaşmamızı engellemektedir[67]. Mühimme defterlerinin olmadığı dönemler için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki diğer fonlar taranarak[68] bu eksiklik giderilebilir[69].

---

[67] Bu eksiklikten dolayı farklı yorumlar yapılmıştır. Ancak mühimme defterlerinin eksikliği sadece bu yıllara ait değildir. Daha önceki dönemlere ait defterlerde de eksiklikler vardır. Mesela, 1560-1564, 1619-1625, 1639-1641, 1644-1645 yıllarına ait mühimme defterleri mevcut değildir.

[68] Divân-ı Hümâyûnda görüşülen meseleler ve divândan çıkan hükümlerle ilgili vesikalara özellikle Babıasafi kalemlerine ait dosyalarda rastlanılmaktadır. Ancak eksik mühimme defterlerinin parçalarına değişik tasniflerde de çıkabilmektedir. Bir mühimme parçası için bk. BOA, Babıasafi, Divan Kalemi (=A.DVN), Dosya kısmı, nr. 47/47.

[69] Nitekim bu yolla yaptığımız kısa bir araştırmada daha önce bazı vesikalara ulaşmıştık. Arşiv künyelerini vermeden muhtevasından kısaca bahsedip, analizlerini yapmadan iki vesikanın görüntülerini yayınlamıştık. Bu vesikalar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Sabatay Sevi hakkında tespit edilen ilk vesikalardı (Bk. Erhan Afyoncu, "Dönmeliğin Kurucusu Sabatay Sevi", *Hürriyet-Tarih*, 14-7-2004). Yayınladığımız vesikalardan biri yayınıma atıf yapılmadan bir kitapta kullanılmıştır. Ancak ben vesikanın görüntüsünü yayınlarken arşiv numarasını vermediğim için vesikanın künyesi zikredilememiştir (Bk. Cengiz Şişman, *Sabatay Sevi ve Sabataycılar*, s. 46, 144). Ayrıca Cengiz Şişman belgeyi kullanırken içine düştüğü tenakuzun dahi farkına varamamıştır. Zira belge 6 Kasım 1665

Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmalar sonucunda Sabatay Sevi'nin İstanbul'a geldiği günlere dair önemli bir belge tespit ettik. Sadaret'ten Gümrük Emini Mahmud Ağa'ya hitaben gönderilen 27 Rebiülâhir 1076 (6 Kasım 1665) tarihli bir buyurulduda, İzmir'den Marmara Adası'na bir Yahudi'nin gelip, bazı beyhude sözler söylediği bildirilmiş ve gümrük emininin adam göndererek bunu yakalaması emredilmiştir.[70] Vesikada, "beyhude sözler" söyleyen kişinin ismi verilmez, ancak Sabatay Sevi hareketi dikkate alındığını belgedeki Yahudi'nin Sabatay veya onun krallarından biri olması kuvvetle muhtemeldir. Zira İzmir'de kadı karşısına çıkarılan Sabatay Sevi'yle ilgili şikâyetler İstanbul'a da ulaştırılmış; şikâyetler üzerine sadaret, Sabatay'ın gümrük emininin bölgedeki adamı vasıtasıyla tutuklanarak İstanbul'a getirilmesini istemiş olmalıdır.

Sabatay Sevi'nin yakalanıp getirilmesi meselesinin gümrük eminine verilmesi ise bu görevlinin vazifesiyle ilgilidir. Gümrük emini, asker, top, barut ve suçluların naklinde kayık, firkate, şayka gibi deniz ulaşım araçlarını temin etmekle de görevliydi[71]. Bu yüzden Sabatay Sevi'nin yakalanıp getirilmesi vazifesi Gümrük Emini Mahmud Ağa'ya verilmiştir. Sabatay Sevi'nin İstanbul'a getirilmesiyle ilgili şimdilik başka bir vesikaya rastlanılmamıştır.

Tutuklanmasına dair emir çıkmadan önceki günlerde Sabatay Sevi'nin nerede olduğu hususunda hem birinci hem de ikinci kaynaklarda farklı bilgiler verilmiştir. Fransız diplomat Croix'in eserinde yazan ve bugüne kadar yapılan çalışmalarda fazla dikkat edilmeyen bir bilgi bu tartışmaya farklı bir boyut kazandırmaktadır. Croix'e göre tutuklanma emrinden önceki günlerde Sabatay Sevi, İzmir'de değil Manisa'da bulunuyordu. Bu Manisa'daki

---

tarihli olmasına rağmen yazar tarafından Aralık 1665'den sonraki gelişmelerle ilişkilendirilmiştir.

70 BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 31/113. bk. Ek 1.

71 Bu konuda bk. BOA, Babıdefterî, Başmuhasebe-İstanbul Gümrük Emini (=D.BŞM.İGE), Dosya kısmı, nr. 2/58, 98, 106, 117, 120.

Yahudi varlığı gözönünde bulundurulduğunda[72] pek de ihmal edilemeyecek bir bilgidir. Sevi'nin Manisa'da bulunduğu günlerde İzmir Rabbani Yahudiler'i onu Osmanlı makamları nezdinde suçlu duruma düşürmek için bir düzen tertip etmişlerdi. Buna göre, uyanık sekiz-on genç kendilerinden geçip gaip âleminden haber alır gibi yaparak İzmirli Yahudilere Tanrı'nın Sabatay Sevi'yi göklerde taçlandırdığını, Türk padişahının başından tacı alıp onun başına koyacağını gördüklerini söylediler. Gençlerin iddiası İzmir'de duyulduğu günlerde Sabatay, Manisa'daydı ve söylenenleri duyar duymaz gençleri Manisa'ya davet etti. Onların anlattıklarından etkilenen Sevi, mucizesini göstermek üzere İstanbul'a gitmeye karar verdi, bunun için Manisa'dan ayrıldı ve tekrar İzmir'e geldi. Daha sonra müritleri, adamları, hizmetkârları ve iki inananıyla birlikte İstanbul'a doğru yelken açtı[73].

Sabatay Sevi'nin İstanbul'a Gelişi ve Tutuklanması (1666)

Sabatay Sevi, 1665 sonlarında[74] İzmir'den yola çıktığında İstanbul'da da meraklı bir bekleyiş başladı. Daha Sevi şehre gelmeden söylentiler başını aldı yürüdü. Bu durum Osmanlı makamlarına da yansıtılmış ve devlet ricali nasıl biriyle muhatap olacaklarına dair önceden bilgi toplamıştır[75]. Ayrıca İstanbul'daki Rabbiler, Sabatay şehre gelmeden önce onun hakkında hem Osmanlı makamları nezdinde hem de kendi cemaatleri arasında aleyhte propa-

[72] Manisa'daki Yahudiler hakkında bk. Feridun M. Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri*, İstanbul 1997.

[73] *Memoires du Sieur de la Croix*, II, 338-343.

[74] Sabatay Sevi'nin 30 Aralık 1665'te İzmir'den ayrıldığı söylenir. Ancak gümrük eminine gönderilen 27 Rebiülâhir 1076 (6 Kasım 1665) emirde sözü geçen kişi Sabatay Sevi dışında bir başka Yahudi değilse, bu konudaki bütün kronolojinin değişmesi gerekir.

[75] Bunun en açık delili Sadaret'ten Gümrük Emini Mahmud Ağa'ya hitaben gönderilen 27 Rebiülâhir 1076 (6 Kasım 1665) tarihli emirdir.

ganda faaliyetlerine başlamışlardı. Osmanlı ricalini yönlendirmek için başvurulan en etkili yol da Sabatay'ın Yahudiler'i isyana teşvik ettiğiydi. Şayet bu iddialarını kabul ettirirlerse, asi liderlerine daha önce ne gibi cezalar verildiği dikkate alındığında Sabatay'ın akıbetinin de pek parlak olmayacağı ortadaydı.

Aleyhteki propagandalara rağmen Sevi'nin inananlarının heyecanlı bekleyişi gün geçtikçe arttı. İnananlar günlerce sinagoglarda beklediler, toplu dualar ettiler ve konuşmalar yaptılar. Artık kendileri için beklenen gün yakındı. Sert kış şartları sebebiyle Sabatay'ın İstanbul yolculuğu uzadıkça şehirde gerilim de arttı. Devrin veziriazamı Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, şayet Sabatay İstanbul'a normal şekilde girerse şehirde büyük olayların meydana geleceğini tahmin etmiş olacak ki, onun Gelibolu'ya ulaştığında tutuklanmasını emretti.

Sabatay Sevi, Ahmed Paşa'nın emri gereğince tutuklandı ve 8 Şubat 1666'da[76] elleri ve ayakları zincire vurularak İstanbul'a getirildi. Onu kurtarmak için gelen Yahudiler ile Osmanlı kolluk güçleri arasında küçük çaplı çatışmalar yaşandı ve bu sırada Sevi de çatışmalardan nasibini aldı.

Croix'e göre, Sevi elleri bağlı olduğu hâlde Küçükçekmece'ye kadar getirilmiş fakat buraya varıldığında İstanbul'dan yeni bir emir gelmiştir. Emirde Sevi'nin orada bir gün bekletilmesi istenmiştir. Sevi'nin bir gün Küçükçekmece'de kalacağı haberi İstanbul'daki Yahudiler arasında da duyulmuş ve bunun üzerine bölgeye karadan ve denizden insan akını başlamıştır. Zira Yahudiler "Efendilerinin muhteşem gelişini görmek istiyorlardı".

---

[76] Sabatay Sevi'nin İstanbul'a hangi gün geldiği hususunda kaynaklarda ve araştırma eserlerde telifi mümkün olmayan farklı bilgiler verilmiştir. Scholem (bk. "Shabbetai Zevi", s. 345), 8 Şubat'ta; Cengiz Şişman (bk. *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 52), 6 Şubat'ta; Freely (bk. *Kayıp Mesih*, s. 135), 7 Şubat'ta Sevi'nin Osmanlı payitahtına ulaştığını yazarlar.

Sevi'nin Küçükçekmece'ye geldiğini yalnızca Yahudiler haber almamıştı. Müslümanlar da bunu duymuş ve Sevi'yi linç etmek amacıyla Çekmece'ye akın etmiştir. Bunun üzerine Sevi, bekletilmeden İstanbul'a getirilmiş ve gümrükten şehre giriş yapmış, ancak bu durum şehir halkından gizli tutulamamıştır. Hem Müslümanlar hem de Yahudiler, Sevi'nin geçeceği sokakları önceden doldurmuştur bile. Gümrük önünde iğne atılsa yere düşmeyecek derecede bir insan kalabalığı toplanmıştır. Yahudiler ve Müslümanlar arasında bir kargaşa çıkar endişesiyle gümrük kapatılmış ve Sevi, subaşının nezaretindeki bir bölük asker muhafazasında şehir kaymakamının konağına götürülmüştür. Croix'e göre subaşı, kalabalığı önündeki askerlerin sopalarıyla yardırıp Sevi'nin yanına gelmiş ve "Kalk ayağa hain! Hainliklerinin ödülünü alma zamanı geldi" diyerek Sevi'yi kırbaçlamıştır. Daha sonra da Sevi'yi, halkın arasından güvenli bir şekilde kaymakamın sarayına götürmüştür[77].

Kömürciyan da Sevi'nin İstanbul'a getirilmesinden sonra şehirdeki teyakkuz hâlini şöyle anlatır: "Böylesine kötü bir durumda, şehir bir kavga-döğüş yerine döndü. Bütün Yahudi halkı, kapı-pencere evlerini kapadılar ve diğer milletlere mensup halkın hakaretlerine maruz kalmamak için, ne çarşıda-pazarda ve ne de dükkânlarında kalmayıp evlerine kapandılar. Emrindeki güvenlik kuvvetlerine çok sert emirler veren Yeniçeri Ağası'na, Yahudiler bir takım rüşvetler vererek, artık halkın 'O geldi mi?' sorusunu sormaktan vazgeçmelerini istediler. Fakat Türk halkı heyecandan kabına sığamaz hale gelmişti"[78].

Sabatay Sevi'nin şehre ulaştığı 8 Şubat 1666 ilâ Divân-ı Hümâyûn'da yargılandığı 11 Şubat 1666 tarihleri arasında geçen üç güne dair açıklığa kavuşturulması gereken iki önemli mesele söz konusudur. Tartışmalı hususlardan birincisi, Sevi 8 Şubat

[77] *Memoires du Sieur de la Croix*, II, 343-353.

[78] Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 46.

1666'da İstanbul'a getirildiğinde Fazıl Ahmed Paşa'nın şehirde olup olmadığıdır. Abdurrahman Abdi Paşa'nın eserindeki bilgiler bu tartışmayı sona erdirecek mahiyettedir. Zira müellife göre, IV. Mehmed, 6 Şubat 1666'da avlanmak amacıyla Çatalca'ya gitmiş ve aynı gün Kapdanıderya Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı sadaret kaymakamı[79] tayin etmiştir. Mezkûr kaynakta Fazıl Ahmed Paşa'nın padişahla ava gidip gitmediğine dair bir bilgi verilmez ama Merzifonlu'nun sadaret kaymakamı tayin edilmesi veziriazamın da IV. Mehmed ile birlikte ava gittiğinin bir göstergesidir. Nitekim Çatalca'daki avda IV. Mehmed, avladığı kazların bir kısmını Doğancıbaşı Mehmed Ağa ile Fazıl Ahmed Paşa'ya göndermiştir. Ahmed Paşa'nın Çatalca'da olduğu günlerde İstanbul'daki işleri de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa takip etmiştir[80]. Bu sebeple Scholem'in bu dönemde sadaret kaymakamlığı makamının bulunmadığı, dolayısıyla De La Croix'in verdiği bilgilerin doğru olmadığı yönündeki tespitleri yanlıştır[81].

---

79 Kaynaklarda "sadaret kaimakamı", "kaimakam-ı rikab-ı hümâyûn" veya "İstanbul kaimakamı", "Kaimakam-ı Âsitane-i saadet" şeklinde geçen sadaret kaymakamı, sadrazamın İstanbul dışında olduğu zamanlarda onun adına devlet işlerini idare ederdi.

80 "Mâh-ı Şa'bân'un gurresi Cum'airtesinde yine Çatalca'ya göç olup rikâb-ı hümâyûnlarında ka'im-makamlık hidmetiyle Kapudân Vezîr Mustafa Paşa istislâb olundu... Şâhin-i hümâyûnları bir hamlede ol iki kazlarun birini boynundan ve birini kanadından giriftâr u şikâr ve sayd u endâzlıkda olan mahâretini cevv-i havâda kemâl-i mertebe âşikâr eyledükden sonra henüz dahi rûy-ı zemîne nüzûl itmeden birini âzâd eyledükden sonra henüz dahi ber-vechi iltifât Doğancı-başı Mehmed Ağa ile Vezîr-i a'zam'a irsâl olundu..." (*Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi*, haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul 2008, s. 217). Abdülkadir Özcan, Merzifonlu'nun ilk defa 1663'de Fazıl Ahmed Paşa Uyvar seferine çıktığında sadaret kaymakamı tayin edildiğini kaydeder (bk. "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *DİA*, XXIX, 246-249).

81 De La Croix, Sabatay Sevi'nin 8 Şubat 1666'da İstanbul'a geldiğinde işleri sadaret kaymakamının takip ettiğini kaydetmiştir. Scholem ise

Bir diğer tartışma konusu ise Sabatay Sevi'nin 8-11 Şubat 1666 tarihleri arasında nerede tutulduğudur. Kaynaklarda, Sevi'nin elleri ve ayakları zincirli olduğu hâlde bir gemiyle İstanbul'a getirildiği ve karaya çıkartıldıktan sonra "şehirdeki en iğrenç ve karanlık" zindana hapsedildiği ifade edilir, ancak bunun hangi zindan olduğu belirtilmez[82]. Bu tanımlamalardan kesin bir hükme ulaşmak mümkün değildir fakat yine de bazı tahminlerde bulunulabilir. İstanbul'da bu tarife uyan birkaç zindan vardı. Bunlar Yedikule[83], Tersane ve son olarak da Rumelihisarı zindanlarıydı. Sabatay Sevi'nin, kaynakların verdiği bilgiler ve de buraya hapsedilenlerin özellikleri dikkate alındığında, Rumelihisarı Zindanı'na atılmadığı kesin gibidir[84]. Freely, Sevi'nin "Bagno" olarak adlandırılan Tersane Zindanı'na[85] hapsedildiği kanaatindedir ve bu görüş muhtemelen

---

bunun yanlış olduğunu, zira bu dönemde sadaret kaymakamı bulunmadığını, sadaret kaymakamının ancak 12 Nisan 1666'da tayin edildiğini ileri sürmüştür (bk. *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 396). Abdurrahman Abdi Paşa'nın verdiği bilgiler, Scholem'in iddialarını çürütmekte ve Türk kaynaklarının Sabatay Sevi davasında ne kadar önem arz ettiğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

82 Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 396-397; Aynı yazar, "Shabbetai Zevi", s. 345.

83 Daha çok diplomatların ve üst düzey devlet ricalinin hapsedildiği Yedikule Zindanı hakkında bk. Mehmet Zeki Pakalın, "Yedikule Zindanı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1983, s. 614.

84 İstanbul'daki zindanlar hakkında genel bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, "Zindan", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 663.

85 "Forsa" ve "sanbola" zindanı da denilen Tersane Zindanı hakkında bk. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı XVIII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 11-13. Tersane Zindanı'ndaki günlük hayata dair, uzun süre burada mahbus olan Friedrich Seidel'in hatıratında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Seidel, buraya "Bagnio del gran Turco" denildiğini kaydeder (bk. *Sultanın Zindanında Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2010, s. 42-53).

doğrudur[86]. Zira Eremya Kömürciyan tarafından nakledilen şiirde geçen, "Sabbetay, Hasköy'e getirilince, bütün Yahudiler, onun elini öpmek için, geçeceği yerlerde toplanmaya başladılar..."[87] ifadeleri Sevi'nin Hasköy'e getirildiğini ve burada hapsedildiğini ortaya koymaktadır. Hasköy'deki zindan ise Tersane Zindanı'dır. Croix'in verdiği bilgiler de Sabatay'ın hapsedildiği yer hususunda önemlidir. Çünkü müellif hatıratında Sevi'nin gümrüğe getirildiğini ve burada hapsedildiğini kaydetmiştir[88]. İstanbul'da biri Eminönü diğeri de Galata'da olmak üzere iki önemli gümrük merkezi mevcuttu[89]. Croix'in bahsettiği gümrük Galata gümrüğü olmalıdır.

Kömürciyan'ın şiiri, Tersane Zindanı'nda Sabatay ile subaşı arasında geçen olaylara dair Croix'in hatıratındaki bilgileri tamamlar mahiyettedir. Zira Kömürciyan da İstanbul halkı arasında şu sözün konuşulduğunu kaydetmiştir: "Subaşı, Sabbetay'a bir tokat atmış ve sonra da onu hapishaneye atmış"[90].

Her nerede olursa olsun Sabatay Sevi'nin 11 Şubat'a kadar hapis tutulduğu kesindir. Ancak Sevi'nin niçin şehre gelir gelmez muhakeme edilmediği hususunda kati bir şey söylemek mümkün değildir. Bunun sebebi büyük ihtimalle Fazıl Ahmed Paşa'nın Çatalca'da IV. Mehmed'le avda olmasıydı. Ahmed Paşa'nın avdan padişahtan önce döndüğü bilinmektedir[91] ama bunun gerekçe-

---

86 Freely, *Kayıp Mesih*, s. 137.

87 Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 46.

88 *Memoires du Sieur de la Croix*, II, 343-353.

89 İstanbul gümrükleri hakkında bk. Şennur Kaya, "Bazı Liman Kentlerindeki Örnekler Işığında Tanzimat Dönemi ve Sonrasında İnşa Edilen Gümrük Binalarının Mimari Özellikleri", *İÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 4 (İstanbul 2010), s. 75-81.

90 Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 46.

91 IV. Mehmed, Çatalca'da avlanmak amacıyla 6 Şubat 1666'da İstanbul'dan ayrıldı. Sultan, 19 Şubat 1666'da avdan döndü ve dönüşte onu veziriazamla şeyhülislam karşıladı (bk. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi*, s. 217-218).

sine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ahmed Paşa'nın avdan erken dönmesinde Sevi'nin görüşülecek davası etkili olmalıdır, zira 11 Şubat'taki davayı veziriazam yönetmiştir.

11 Şubat 1666'da Divân'da bizzat Veziriazam Fazıl Ahmed Paşa'nın huzurunda Sabatay Sevi sorguya çekildi. IV. Mehmed bu sırada Çatalca'da avlanmakla meşgul olduğu için bu sorguda bulunamadı[92]. Sorgunun ayrıntılarına dair birçok farklı rivayet vardır ve bunların büyük bir kısmı çelişkilerle doludur. Bu çelişkiler arasından gerçekleri çıkarıp bulmak zor olsa da sorgulamada Sabatay Sevi'ye ilk önce kim olduğunun sorulduğu kesin gibidir. Sevi de bu soruya, "Kutsal Topraklardaki fakirlere sadaka toplamak için seyahat eden Kudüslü bir âlim" olduğu cevabını verir. Sorgulamada İzmir kadısı da hazır bulunmaktaydı ve Sabatay'ın verdiği cevap üzerine kadı efendi de, "Sen kendine Mesih kral demiyor muydun ve Yahudiler senin peşinden gidip çok büyük para cezasına çarptırılmadılar mı?" diyerek onu sıkıştırmak ister. Sabatay'ın kadı efendinin sorusuna cevabı kısa ve gayet net olur: "Ben bir şey söylemedim". Sorgulamadan sonra Sabatay Sevi, tekrar zindana atıldı ama bu defa Tersane Zindanı'na gönderilmemiş, bunun yerine daha iyi durumda olan başka bir zindana götürülmüştür[93].

Sabatay Sevi, 11 Şubat 1666'dan 1666 Nisan'ına[94] kadar yeni yerinde hapis tutuldu. Bu süre zarfında inananları kaynakların ver-

---

92 Scholem, Sabatay'ın İstanbul'a getirildiği gün IV. Mehmed'in nerede olduğunu tespit edememiştir (bk. *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 395).

93 Scholem, Sevi'nin ne zaman daha rahat bir zindana nakledildiği üzerinde durmaz fakat bu yer değiştirme işlemini anlatır (bk. *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 397-398). Şişman ise John Freely'in görüşünü nakleder ve Sabatay'ın Bagno zindanına hapsedildiğini, inananlarının ricaları üzerine de Gelibolu'ya sürüldüğünü kaydeder (bk. *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 85).

94 Sevi'nin Gelibolu'ya Nisan'ın kaçında nakledildiği hususu da tartışmalıdır. Scholem, bunun 19 Nisan 1666'da yerine getirildiği kaydeder ama

diği bilgilere göre rahatça Sevi'yi ziyaret ettiler. Sevi ise Gelibolu'ya nakledilene kadar zahidâne bir hayat yaşadı, günlerce oruç tuttu ve inananlarına daha büyük olayların olacağını tebliğ etti. Tabi bu arada Sabatay'ın gösterdiği iddia edilen mucizeler de halk arasında kulaktan kulağa yayılıyordu. Bu durum 1666 Nisan'ında Sevi'nin Fazıl Ahmed Paşa'nın emri üzerine Gelibolu'ya nakledilmesine kadar devam etti.

Sabatay Sevi'nin İzmir'den İstanbul'a gelmesi, burada muhakeme edildikten sonra hapsedilmesi ve inananlarının tutuklanma karşısındaki tavırları hakkında Rycaut şunları yazar:

"...Sabatay Sevi neredeyse iki ay boyunca İstanbul'da esir olarak kaldı. İki ayın sonunda, Kandiye'ye gitmeyi planlayan vezir Sabatay'ın hâlihazırda İstanbul'da yarattığı dedikodu ve rahatsızlığı düşünerek hem padişah hem de kendisi yokken onun imparatorluk şehrinde kalmamasının uygun olduğunu düşündü. Bu yüzden onu Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasında, Seftos'un karşısında olan Abidos Kalesi'ne hapsetti. Orası Yunan duvarlarıyla ünlü bir yerdi. Sabatay'ın kötü bir hapishaneden daha iyi durumda olan bir yere gelmesi Yahudiler'in onun Mesih olduğuna daha çok ikna olmalarına sebep oldu. Zira vezir ve Türkler'in onu yok etmeye güçleri olsaydı bunu yaparlardı. Çünkü korktukları tarafı öldürerek, devletlerine gelebilecek olan bütün yıkım şüphelerini ve korkularını ortadan kaldırmak onların gelenekleriydi. Sabatay sadece kendisini İsrail kralı olarak ilân etmekle kalmamış kehanetleri ile padişah ve krallıkları için de ölümcül unsurlar yayımlamıştır.

---

yazarın da kullandığı Rabbilerden birinin 5 Nisan 1666 tarihli mektubunda Sevi'nin nakledildiği belirtilmesi Scholem'in bu hususta yazdıklarını temkinli kullanmak gerektiğini ortaya koyar (bk. Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 346; Aynı yazar *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 400-403).

Bu ve diğer düşüncelerle Yahudiler büyük oranda kalenin etrafına toplandı. Sadece civar bölgelerden değil, Lehistan, Almanya, Livorno, Venedik, Amsterdam ve Yahudiler'in yaşadığı diğer yerlerden de pek çok kişi geldi. Yaptıkları haccın çabalarının ve masrafının karşılığı olarak Sabatay onları kutsadı. Onlara ürünlerinin artacağını ve kutsal topraklardaki mülklerinin genişleyeceğini söyledi. Orada o kadar çok Yahudi vardı ki, Türkler bundan avantaj elde etmeyi gerekli gördüler. Böylece sadece erzak, konak ve diğer gerekli ürünlerin fiyatını arttırmakla kalmayıp aynı zamanda bazen 5 bazen de 10 dolar olan ücret ödenmeden Sabatay'ı kimseye göstermediler. Bu fiyatlandırmayı gelen kişinin yeteneğine ve gayretine göre yaptılar. Bu kazanç ve avantaj ile Edirne'ye Yahudiler arasındaki izdiham veya argümanlar hakkında bir şikâyet veya haber yollanmayıp bilakis onlara verilen özgürlük ve nezaketten bahsedildi. Bu da o zavallı halkın Mesihlerine olan inançlarını daha da arttırdı.

Bu sırada Sabatay'ın hapsedilmesi, onun Yahudiler için yeni bir ibadet metodu geliştirmesine ve derlemesine yol açtı... Doğumunun bayramlaştırılması için kullandığı düzen ve aşai rabbanî metodunun yanı sıra kutsal hizmet için başka kurallar da tarif etmiş ve annesinin mezarını ziyaret edecek olan herkese sanki Kudüs'te kurban kesmişler ve dua etmişler gibi ayrıcalığa nail olacakları sözünü vermiştir. Yahudiler'in bu sözde Mesih'e olan bağlılıkları günden güne artmaktaydı...Fakat bu süre içerisinde bazı Yahudiler de akıllarını korumayı başardılar. Onlar arasında hukukuna bağlı ve milletinin iyiliğini ve güvenliğini düşünen İzmir'de bir haham vardı. Kendisi Yahudiler'in Mesih konusunda ne kadar çılgınca bir tavır aldığını görüyordu. Onlar sadece ticareti ve hayatlarını sürdürmenin yollarını bırakmakla kalmamış aynı zamanda Türkler'in zulmünden kurtulacak bir krallığın ve padişahın zincire vurulacağı kehanetleri içeren raporlar da yayımlıyorlardı. Bu yaşadıkları yerde çok tehlikeli ve onlara zarar verecek

bir şeydi. Bu onların haklı bir şekilde ihanet ve isyan ile suçlanmalarına sebep olabilir ve bu onları bu türde en ufak bir şüphenin ailelerini öldürecek ve halklarından evlerini alacak bir adaleti uygulayacak olan Türkler'e maruz kalabilirlerdi. Türkler de, Yahudiler'den ziyade büyük bir memnuniyet ile onların mülklerini alır ve bütün bir milleti köle yapardı. Gerçekten de Türkler'in bu avantajı değerlendirip bu hareketi Osmanlı İmparatorluğu Yahudileri'nin paralarının tamamına el koymaları ve bütün milleti rehin almamaları, eğer birazdan bahsedeceğim olaylar yaşanmayıp bütün Yahudiler alay ve gülme konusu olmasalardı, Sabatay'ın gösterebileceğinden çok daha büyük bir mucize olurdu: Yahudiler gelecek zaman içinde boyun eğmişler, kahkaha ve aşağılama konusu olmuşlardır. Haham bu dedikoduların Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğüne halel getireceğini düşünmüştür. Bu düşüncelerle kendisini vatandaşlarının kanından ve suçundan ve kadının karşısında suça ortak olmaktan kurtarabilirdi. Bu yüzden kendisinin Sabataycı olmadığını, onun ve onunla birlikte olan herkesin düşmanı olduğunu söyledi. Hahamın bu özgür hareketi Yahudiler'i o kadar kızdırdı ki hiçbir suç ve ceza, bu adam ve hukuka ve Mesih'e küfür eden birisi için fazla sert olamazdı. Bu yüzden kadıya hediye ve para vererek onu yönetimlerinin doğasına aykırı bir şekilde suçladılar. Onun sakalını kestirttiler ve kadırgalara gönderilmesini sağladılar.

Mesih'in ortaya çıkışı ve gelişi hakkında Yahudiler'in her saat beklediği İlyas dışında hiçbir şey yoktu. Her zayıf kafa o rüya ve fantezi ile İlyas olarak görülüyordu. Kendisinin farklı şekiller ve görüntülerle zuhur ettiği iddia ediliyordu. Kendisi Mesih'in gelişinden önce bilinmeyecek veya ortaya çıkmayacaktı. Bu batıl inanç o kadar yayıldı ki aileler masalarında İlyas için de bir tabak ayırmaya başladılar. Zavallı insanları takip edip boş yere gizli bir şekilde gelecek ve tabaktaki veya bardaktaki hiçbir şey bitmeden yemeğe başlamayacak olan İlyas Peygamber'in gizli bir şekilde

geleceğine inandılar. Yahudiler arasından bir kişi, karısına bütün akşam boyunca şarap ve yemek bırakmasını söyledi. Böylece geceleyin İlyas gelecek ve tek başına yemeği yiyecekti. Sabahleyin ise İlyas sadece şarabı içerek bunu çok mütevazı bir şekilde kabul etmiş oldu. Yahudiler arasında dua akşamı bazı duaları tekrar etmek gelenekti. Bu şekilde sabbathı olağan dua günlerinden ayırırlardı. Bu duaları da bu şekilde yaparlardı. Biri şarapla dolu kadehi alarak İlyas'ın adına bütün eve dökerdi. O sırada *'İlyas peygamber, İlyas peygamber, bize Davud'un oğlu Mesih ile birlikte gel'* derlerdi. Bunun İlyas için kabul olacağından eminlerdi. Zira İlyas asla ona bu kadar bağlı bir aileyi korumaktan geri kalmazdı. Yahudiler'in İlyas ile ilgili pek çok saçma hikâyesi vardır. Bunlar amacımızla alâkasız olduğu için bahsedilmeye değmeyen konulardır. Her sünnette İlyas için de bir masa ayrılır. Ve Sabatay Sevi de akrabası olan Abraham Gature'nun ilk doğan çocuğunun sünneti için İzmir'e gittiğinde, her şey seremoni için hazırken, Sabatay emir verinceye kadar beklemeleri konusunda çocuğun ailesini uyardı. Yarım saat sonra Sabatay onlara devam etme emrini verdi ve çocuğun sünneti gerçekleşti. Ailesi aniden neşe ve tatmin ile dolmuştu. Daha sonra Sabatay'a neden töreni geciktirdiği sorulunca o da İlyas'ın henüz yerine oturmadığını söylemişti. O oturur oturmaz onlara oturmalarını emretmişti... Bizim insanlarımızın gulyabaniye ve perilere inanması gibi bir şeydir bu. İzmirli bir Solomon Cremana büyük bir ziyafet düzenleyip bütün şehirdeki önemli Yahudiler'i davet etmişti. Onlar yemeklerini yedikten ve içkilerini bolca içtikten sonra bir tanesi koltuğundan kalkarak İlyas'ı duvarda gördüğünü söyledi. Ve herkes ona [İlyas'a] saygıyla ve nezaketle itaat etti ve övgüler sundu. Benzer fantezi-ler tarafından ele geçirilen başkaları da vardı ve şarap ile gözleri gölgeleri ayıramayacak duruma geldiklerinden gördüklerinin İlyas olduğunu söylediler ve sonra onlardan hiçbiri onu görmediğini söylemedi. Bu sürpriz üzerine herkesin dili şarapla yumuşamış

olup ona konuşmalar, teşekkürler ve övgüler sundular. Âşıkların sevgililerine yaptıkları gibi İlyas'a sevgiler ve övgüler sundular.

İstanbul'lu başka bir Yahudi de sokaklarda Türk gibi giyinmiş olan İlyas ile karşılaştığını, onunla uzun uzun konuştuğunu söylemiştir... Bu İlyas görüntüsü yayımlanmış ve hemen inanılmıştır. Herkes elbiselerine püsküller yaparak buna itaat etmeye başlamışlardır. Her ne kadar başları Türk ve Doğu geleneğine göre her zaman tıraş edilmiş olsa da bu insanların sağlıkları ve kafaları için bu kadar zararlı bir şey yapmaları gelenek değildi. Fakat mümkün olduğunca eski törenleri yenilemeye başladılar. Hepsi kafasının bir köşesinde bir tutam saç biriktirdi. Bu şapkalarının altından gözükmeye başlamıştı. Bu da yakında inananlar ile onursuzlar arasında bir ayırım olmaya başlamıştı. Sabatay Mesih'e inanmayanlar Kopatim olup, inanmayan veya sapkın gibi görülüyordu..."[95].

Croix de Sevi'nin tutuklanması sonrası yaşananlara dair değerli bilgiler verir. Buna göre, bizzat kaymakamın emriyle Sevi, yanındaki birkaç inananıyla birlikte zindana atılmış; bunun üzerine İstanbul'daki Yahudiler şehirdeki Müslümanlar'ın kendilerine de zarar verebilecekleri korkusuyla evlerine kapanmışlar, ancak bazı inananlar Sevi'yi tutuklu bulunduğu zindanda ziyaret etmeye cesaret etmişlerdir. Ziyaret sırasında Sevi, inananlarını teskin etmek amacıyla Hz. Yusuf'un da zindana atıldığını belirtmiştir. Bu arada inananlar arasında Sevi'yle ilgili efsaneler de üretilmeye başlanmıştır. Bu anlamda zindanda onun hücresine nur indiği söylentisi yayılmıştır. Söylentiler arttıkça Sevi'nin ziyaretçileri de çoğalmış ve bu da en çok zindancıların işine yaramıştır. Zira zindancıbaşı gelen ziyaretçilerden kişi başına bir ecu aldığından iki ay içinden büyük servet edinmiştir. Her geçen gün ziyaretçilerin sayısının artması üzerine Sevi'nin İstanbul'da artık

95 Rycaut, *The History of The Turkish Empire*, s. 178-180.

zararlı hâle gelebileceği endişesiyle "Çanakkale Boğazı'nın Avrupa tarafındaki yeni bir kaleye" daha sıkı biçimde kapatılması emri verilmiştir[96].

Kömürciyan ise Sabatay'ın Çanakkale'ye nakledilmesi hususunda şunları söyler: "Bu günlerde herkesin işi gücü hep Yahudiler'e hakaret etmekti. Bu insanlar, nasıl olursa olsun, özür dilediklerini Vezir hazretlerine ulaştırması için, subaşını elde etmeyi başardılar. Vezire şöyle söylemesi isteniyordu: 'Yahudiler hapishaneyi bastılar, bizi ve gardiyanları çileden çıkardılar'. Vezir Sabbetay'ı hapishaneden çıkarttı ve onu sıkı bir güvenlik ve gözetim altında Çanakkale Boğazı surlarına sürgün edip, oraya kapattı"[97].

Sabatay Sevi Gelibolu'da (1666)

Sabatay Sevi, 1666 Nisan'ında Fazıl Ahmed Paşa'nın sarraflarından olup kendisinin taraftarlarından olması muhtemel Judah bin Mordecai ha-Kohen'in de[98] gayretleriyle Gelibolu'daki Boğazhisarı da denilen Kilidbahir Kalesi'ne[99] nakledildi. Sabatay'a burada

---

96 *Memoires du Sieur de la Croix*, II, 350-355.

97 Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 46.

98 Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 399.

99 Boğazhisarı Kalesi'nin neresi olduğu hususunda araştırmacılar muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir. Cengiz Şişman, Kale-i Sultaniye, Kilidbahir, Seddülbahir ve Kumkale'den herhangi birinin Boğazhisar Kalesi olabileceğini ama en kuvvetli ihtimalin Kilidbahir Kalesi olduğunu ileri sürer (bk. *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 87-88). Yazar, sonraki yazılarında ise artık tamamen Kilidbahir Kalesi'ni kabul etmiştir ("Sabatay Sevi", *DİA*, XXXV, 334). Galante, Sevi'nin Abidos'daki Kumkale'de hapsedildiğini yazar (bk. *Sabetay Sevi*, s. 48), ancak Scholem bunun kesinlikle yanlış olduğu iddia eder (bk. *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 403-405). Abdurrahman Küçük de Sevi'nin Kumkale'ye hapsedildiği görüşündedir (bk. *Dönmeler Tarihi*, s. 240). Pirî Reis'in Çanakkale bölgesini gösteren haritasında ise bugün Kilitbahir olarak bilinen kalenin bulunduğu yerin Boğazhisar olarak adlandırıldığı görülür.

masrafları için günlük 50 kuruş verildi. Konu ile ilgili olarak bir Rabbinin kaleme aldığı 1666 Mart tarihli mektupta şu önemli bilgiler verilmiştir: "Büyük Senyör'ün emriyle Konstantiniye'den 30 fersah kadar uzakta Gelibolu'daki bir kaleye nakledildi. Çünkü Büyük Senyör ve Başvezir'i Tatarlar'a karşı savaş hazırlıklarını yapmak için Edirne'ye gidiyorlardı. Niyetleri mezkûr Kral'ı onların yokluğunda gürültücü kalabalığın hareketlerinden veya suikastlarından emniyet altına almaktı. Çünkü şehir onu görüp onunla konuşmak için her taraftan koşup gelen yabancılarla o kadar doluydu ki, bu gayet gerekliydi. Ve Büyük Türk ona bu uygun dinlenme yerinde en büyük kumandanlarına verdiği maaş olan 50 kuruşu günlük olarak bağlamıştı. Ve Büyük Türk onu oraya göndermekle onun şahsının güvenliğinden ve büyük şehri Konstantiniye'nin huzurundan başka bir şey istemiyordu..."[100].

Yine bir görgü tanığının mektubunda Sabatay Sevi'nin Gelibolu'daki durumu hakkında şu önemli bilgiler verilir: "Sabatay, kalesinde kırmızılar giyinmiş olarak oturuyordu ve ellerinde tuttuğu Tora tomarı da aynı şekilde kırmızıyla kaplanmıştı... Genellikle Tora tomarı sağ yanında bulunuyordu. Oturduğu odanın duvarları altın renginde halılarla kaplıydı ve yerde altın ve güniüştün yapılmış kilimler vardı. Prenslere layık bir odaydı. O, altınla kaplanmış gümüş bir masada oturuyordu ve masanın üstündeki mürekkep hokkası altın ve mücevherlerden yapılmıştı. Sağ elinde tepesinde altın (ile işlenmiş) bir örtü olan altın bir asa vardı ve sol elinde gümüş saplı bir yelpaze vardı. Kalede Türkler'in kralının sarayında olduğu gibi birçok oda, ayrıca bir kule ve çok gü-

Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin konumları ve özellikleri hakkında bk. Yusuf Acıoğlu, *Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale 2006.

[100] Mektup için bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 400-401.

zel bir üzüm bağı vardı. Kalenin çevresinde birçok muhafız vardı ama hizmetkârı öğrenim görmüş bir Yahudi'ydi..."[101].

Sabatay Sevi, Boğazhisar Kalesi'ne geldikten sonra Gelibolu adeta insan akınına maruz kaldı. Yalnızca İstanbul'dan değil, Osmanlı İmparatorluğu kadar dünyanın dört bir yanından Sevi'nin inananları Gelibolu'ya akın ediyorlardı. Kömürciyan'ın ifadeleriyle, "Vezir Girit Savaşı için merkezden ayrılmıştı. Yahudiler, kadın erkek, kundaktaki çocuklar, evden ayrılması doğru olmayan yaştaki kızlar, kısaca hemen herkes söz konusu surların yolunu tuttular. Bizim İstanbul Şehri, Polonya'dan, Kırım'dan, Acemistan'dan, Kudüs'ten, Orta Avrupa ülkeleri ile Fransa'dan gelen insanlarla dolup taştı. Bu insanlar deniz veya kara yoluyla gelip gidiyorlardı. Kendilerine dua edip, takdis etmesi için Sabbetay'a yalvarıyorlardı. Ona bir kurtarıcı, bir halâskar gözüyle bakışları ve ona karşı takındıkları tavırlarda: 'Ne zaman gelip bizim Kralımız olacaksın?' der gibi bir hava sezilmekteydi. Bazı ileri gelen Yahudiler yakalanmamak veya tanınmamak için Ermeni kıyafetlerinde Çanakkale'ye gidiyor ve burada Sabatay'ı ziyaret ediyorlardı. Bunlar yakalandıkları takdirde ağır cezalara çarptırılıyorlardı[102].

Croix de hatıratında Sevi'nin Gelibolu günleri hakkında önemli bilgiler kaleme almıştır. Müellifin anlattıklarına göre kalede Sevi'nin karısı Meryem'in de kalmasına izin verilmiş ve buraya İstanbul'dan gemilerle akın akın Yahudiler gelmeye başlamıştır. Sevi'yi görmek için insanlar evlerini ve eşyalarını bile satmaya başlamışlardı. Bu sırada Sevi, Nathan'dan bir mektup almış ve mektupta sene sonunda "taçlanacağı" müjdelenmiştir. Bu müjde Yahudiler arasında hızla yayılmış ve ziyaretçilerin sa-

[101] Mektup için bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 548.

[102] Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 46-48; Ayrıca bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 535-536.

yısı gün geçtikçe daha da artmıştır. Bu arada meydana gelen bazı olağandışı olaylar da Sevi'nin lehine olmuştur[103].

Sabatay Sevi'nin şahsen Boğazhisar Kalesi'nde nelerle meşgul olduğuna dair fazla bilgi yoktur. Buna rağmen ismi etrafında efsaneler üretilmeye devam edildi, adına dünyanın dört bir yanındaki Yahudiler'e Mesihliğini kabul etmeleri yönünde mektuplar gönderildi.

Croix, Sevi'nin yalnızca mektuplar kaleme almadığını, özellikle İstanbul'da birtakım düzenler tertiplediğini iddia etmiştir. Yazara göre Sevi, Abraham Gamliel adlı bir temsilciyi İstanbul'a göndermiş ve onun vasıtasıyla emirlerini inananlarına bildirmiştir. Sevi'nin emirleri şehre ulaştığında İstanbul'daki inananları "Yaşasın Mesih! Onun her emrini yerine getirmeye hazırız" diye bağırarak sokaklarda dolaşmaya başlamışlardır. Sevi daha fazla taraftar kazanmak için parayla bir dervişi kiralamış ve derviş elinde bir bastonla İstanbul sokaklarında dolaşarak özellikle Türkler ve Yahudiler'e hitap ederek, "dünya işlerine dalıp, maneviyatı ihmal ettiklerini, adaletten saptıklarını, Tanrı'nın hoş gördüklerini küçümsediklerini, bunların karşılığını görecekleri zamanın yaklaştığını" anlatmıştır. Derviş ayrıca Yahudiler'i işaret ederek, "Bunlara yaptığınız haksızlıklar var, elleriniz bunların kanıyla kirli" gibi sözler söylemiş ve "Onların sevineceği, sizin kahrolacağınız gün yakında gelecek" diyerek Mesih inancını İstanbul'da yaymaya çalışmıştır. Dervişin sözleri ilerleyen günlerde Müslümanlar'ı rahatsız etmiş, Müslümanlar önce ona nasihat etmişler ancak faydası olmayınca dervişi iyice dövmüşlerdir. Derviş, sopaya rağmen sokaklarda gezerek benzeri cümleler sarfetmeye devam etmiş, bunun üzerine Müslümanlar kadı vasıtasıyla onu timarhaneye kapattırmışlardır[104].

---

[103] *Memoires du Sieur de la Croix*, II, 356-359.

[104] *Memoires du Sieur de la Croix*, II, 361-367. Kömürciyan da Sabatay'ın bütün Yahudiler'e hitaben bir tamim yayınladığını kaydetmiş ve tami-

Sabatay Sevi'nin mektupları ve diğer faaliyetleri Bâbıâli tarafından da yakından takip ediliyor ve mektupları, Divân-ı Hümâyûn tercümanı tarafından Türkçe'ye çevrilerek ilgili makamlara rapor ediliyordu[105]. Kömürciyan'ın verdiği bilgilerden Sabatay'ın Çanakkale'de sıkı bir nezaret altında tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu minvalde Sabatay'ı Osmanlı İmparatorluğu'nun ve dünyanın farklı yerlerinden ziyarete gelen Yahudiler'in önce sorguya alındığı, ancak sorgulamadan sonra Sevi'yi görmelerine izin verildiği anlaşılmaktadır. Sorguya çekilen Yahudiler, "Hapishanede okumasını bilen, bilge bir kişi var. Aramızda çok insan onun kendilerini takdis etmesini diliyor ve bu insanlar, sözü geçen bu kişiye bazı lütufta bulunulmasını niyaz ediyorlar" şeklinde ifade vermişlerdir[106].

Sorgulamaların bizzat kaymakam tarafından yakından takip edildiği ve bostancıbaşı nezâretinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kömürciyan'ın verdiği bilgilere göre, "Bostancıbaşı sürekli onları gözetlemekteydi; oraya, gemiye binerek, deniz yoluyla gelenleri, şefleriyle birlikte, sorgulamaları yapılmak üzere kaymakama gönderiyordu". Hatta bir sorgulama esnasında, Yahudiler kaledeki muhafızların kendileriyle, "Söyleyin bakalım, içerde yatan bu adamdan ne gibi bir çıkar sağlayacaksınız?" şeklinde alay etmeleri üzerine, "Neler olacağını siz de yakında gözlerinizle göreceksiniz" karşılığını vermişler ve bunun üzerine yetkililer bunu hemen kaymakama iletmiştir. Kaymakam da "bu Yahudiler'i geri çevirtip, onlara güzel bir sopa çektirmiştir"[107].

Kontrole rağmen Sabatay Sevi dünyanın farklı bölgelerinden gelen Yahudi temsilcilerini kabul etmeye devam etti. Bu

---

min metnini eserinde vermiştir (bk. Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 47).

[105] Galante, *Sabetay Sevi*, s. 49-50; Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 544-547.

[106] Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 47.

[107] Galante, s. 47.

heyetlerden biri de 1666 Ağustos'unda Lehistan'dan gelen ve başlarında Nehemiah Kohen'in bulunduğu heyetti. Lehistan heyeti Sevi tarafından büyük bir mutlulukla karşılandı ama ilerleyen günlerde Nehemiah'la arasında yaşananlar Sabataycı hareketin de kaderini değiştirdi.

Nehemiah'ın kim olduğuna ve Sabatay Sevi ile ne zamandan itibaren irtibat hâlinde bulunduğuna, onunla ilgili ne gibi görüşlere sahip olduğuna dair kati bilgiler bulunmamakla beraber onun Lehistan'da meczup biri olarak tanındığı anlaşılmaktadır. Büyük ihtimalle Lehistanlı Yahudiler'in topladıkları yardım paralarıyla Gelibolu'ya gelmişti. Zira bu dönemde Sabatay Sevi'nin adı Lehistan'da büyük bir ümit kapısı olarak görülüyordu. Bu yüzden Lehistan'dan her gün onlarca insan Gelibolu'ya akın ediyordu. Bu durum Kömürciyan'ın şiirinde şu şekilde anlatılır: "Polonya'da birçok kişi, bu duruma dayanamayarak mahvoldular; geri kalanların yarısı da, paniğe kapılarak buraya sığınmak zorunda kaldılar. Diğer ülkelerdeki Yahudiler de, darmadağın olup, sürgün edildiler. Geriye kalan, son grup ise, diğerleri gibi aynı ümitle, Sabbetay'ın etrafında toplandılar"[108].

Nehemiah'ın Sabatay Sevi ile görüşmesinde ikili arasında şiddetli tartışmalar yaşandı ve bu üç gün boyunca devam etti. Nehemiah, Sevi'yi sahtekârlıkla itham etti ve ona hain dedi. Nehemiah, tartışmadan sonra İstanbul'a gitti ve burada Fazıl Ahmed Paşa'nın huzurunda Müslümanlığa geçti. Daha da önemlisi IV. Mehmed tarafından Edirne'ye davet edildiğinde, padişahın huzurunda Sabatay Sevi'nin Yahudiler arasına nifak tohumları eken bir sahtekâr olduğunu ihbar etti[109]. Bu ifadeler Sabatay Sevi'nin de hayatının en önemli dönüm noktalarından biri olacaktır.

---

[108] Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 48; Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 348-349.

[109] Nehemiah'ın Gelibolu'ya gelmesi, Sabatay Sevi ile tartışması ve daha sonra İslâm'a geçmesi hakkında bk. Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 348-

Nehemiah ile Sabatay Sevi arasındaki tartışma ve sonrasında yaşananları Kömürciyan şöyle anlatır: "Kendi ülkesinde Yahudiler'le uzun süre mücadele etmek zorunda kalmış bir haham oraya gelerek şöyle söyledi: 'Kendisine inandığınız bu adam yalancının biridir, gidip onu göreceğim ve bu konuyla ilgili olarak onun hakkında tahkikat açacağım'. Bu haham geldi ve Sabbetay'ın yanına gidip ona şu hususları sordu 'Niçin halkın arasına karışıklık ve nifak tohumları saçıyorsun? Ve niçin, kendini bir Mesih olarak etrafa yayıp ilân ediyorsun? Doğup büyüdüğünden bu yana, hayreti mucip ne gibi mucizeler yapıp gerçekleştirdin? İşte meydanda İzmir'de yüzüstü bıraktığın kardeşlerinin hâli; işte herkesin malûmu mücevherler donatıp bezendirdiğin kadınların hâli; ve nihayet işte senin hâlin, tutuklanmış bir kişisin sen de bugün. Gökteki özel işaretlere bakarak, kitaplarımızda yazılı kanun ve tâlimat gereğince bizi kurtarmak için bu güne kadar neler yaptın?' Sabbetay'ın etrafında bulunanlar bu Polonyalı Hahamı bir hayli azarlayıp tekdir ettiler. [Bu Polonyalı, Sabbetay'ın Peygamberliğine inanmamış bir hahamdı. Sabbetay'ın taraftarları onu yok etmek istediler fakat bu adam bir fırsatını bulup oradan kaçar ve Edirne'ye gider. Ve sonra da Müslümanlığı kabul eder. Bu adam, Sabbetay'ı ihanetle suçlayarak, Kaymakam Mustafa Paşa'ya ihbar eder]. Çünki, onların ifadesine göre, ateş onu yakmıyor, suya atıp bıraksalar bile boğulmuyordu. Ne tüfek ve ne de kılıç onu yaralayamazdı; işkence veren her şeyin tesirini hemen yokederdi..."[110].

9 Ekim 1666 tarihli bir İngiliz raporunda ise Nehemiah ile Sevi arasındaki gerilim şu şekilde nakledilmiştir: "Şimdi sizi Yahudiler'in

349; Aynı yazar, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 581-591; Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 93-94.

[110] Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 49; Rycaut da bu olay hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir (*The History of The Turkish Empire*, s. 180-181).

Mesih arama çılgınlıklarının sona erdiği konusunda bilgilendireceğiz. Orada size kandırılmış Yahudiler'in bütün aileleri, kadınlar, çocuklar ve erkekler ile onun bulunduğu kaleye gittiğini, onların arasında Almanya'dan (bazılarına göre Lehistan) gelen eğitimli Yahudiler olduğunu da aktaran gerçek ve geniş bir bilgi vermekten sakınmayacağız. Bu kişiler yedi veya sekiz gün onunla birlikte kalede kaldılar ve onun iddialarının, tezlerinin ve umutlarının boş çıktığını görerek Türk camiine gittiler ve Türk [Müslüman] oldular. Sabatay Sevi'nin bir sahtekâr olduğunu ilân ettiler ve bu olmasaydı Yahudiler padişaha isyan ederlerdi"[111].

Sabatay Sevi'yi Osmanlı makamlarına şikâyet eden yalnızca Nehemiah değildi. Kömürciyan'a göre Çanakkale'de nüfûzu olan Şeyh Mahmud Efendi de Sevi'yi şikâyet etmişti. Kömürciyan gelişmeleri şöyle anlatmıştır: "Sabatay'ı Edirne'ye getirten bir diğer neden de şuydu: Mahmut adında bir şeyh Çanakkale'de bulunuyordu. Şehrin bir yargıcı sıfatıyla, şehrin önde gelen Müslüman kişileriyle birlikte Edirne'ye geldi. Şeyh onlara Yahudiler'in cüretini anlattı, hahama yaptıklarını anlattı, rüşvet vererek serdarı davalarına nasıl kazandıklarını ve Sabatay'ın kadınlarla olan ilişkilerini anlattı. Ve Şeyh devam etti: 'Ekmek bolluğu yaşarken şimdi ekmeğimiz azaldı. Bu küçük yerdeki Müslümanlar arasında kıtlık var. Alelacele onun yanında toplanan biz Yahudiler, tavuklarımızın yumurtalarının bile azaldığını gördük"[112].

Hem Nehemiah hem de Şeyh Mahmud'un şikâyetleri üzerine Osmanlı yetkilileri harekete geçti. Croix'e göre Edirne'deki

---

[111] Rapor için bk. Michael McKeon, "Sabbatai Sevi in England", *Association for Jewish Studies*, II, 155.

[112] Kömürciyan'ın şiirinin bu kısmı *Tarih ve Toplum* dergisindeki çeviride yer almaz. Bu yüzden Galante'nin kitabındaki bölüm kullanılmıştır (bk. Galante, *Sabetay Sevi*, s. 127); Sabatay Sevi'ye yönelik ithamlar ve bunlara dair değerlendirmeler için ayrıca bk. Scholem, "Shabbetai Zevi", s. 349. Ayrıca bk. Freely, *Kayıp Mesih*, s. 152-157.

Yahudiler'in tuhaf tutum ve davranışları yüzünden de Sevi, Osmanlı ricali tarafından rahatsızlık unsuru olarak görülmeye başlanmıştı. Müellife göre rahatsız olanların başında da bizzat IV. Mehmed geliyordu. Padişah, Yahudiler arasındaki Mesih söylentilerini yakından takip ediyor ve buna dair sadaret kaymakamından bilgi istiyordu[113].

Yahudiler arasındaki bazı söylentiler IV. Mehmed'in rahatsızlıklarını gün geçtikçe arttırmış gibidir. Zira Sabatay Sevi inananları, Osmanlı İmparatorluğu genelindeki ve dünyanın farklı bölgelerindeki Yahudiler'e hitaben, "Hâkimiyet günlerimiz artık yaklaşmıştır. Bizim gücümüz ve kuvvetimiz karşısında diğer milletlerin kuvvetleri artık çok sönük kalmaktadır. Bizim zayıf olan yönlerimiz de artık kuvvetlenmiştir. Olaylar bizim lehimize gelişme gösterdi, bu durumda bizim Sabbetay kral olacak ve dünyayı biz yöneteceğiz. Vahşi hayvanlarla kuzular birlikte otlayacak, "evet" kurt kuzu birlikte otlayacak" şeklinde mektuplar göndermişlerdi. Daha da önemlisi kendi aralarında artık Türk hâkimiyetinin sonunun geldiğini konuşuyorlardı[114]. Bu da tabii olarak Türk hâkimiyetini temsil eden IV. Mehmed'i rahatsız etmiş olmalıdır.

Sultanın rahatsızlığının artmasında Yahudiler arasında bazı gökyüzü olaylarına yüklenen anlamlar da etkili olmuştur. Bu noktada 2 Temmuz 1666'da meydana gelen güneş tutulması Yahudiler arasında büyük bir heyecan doğurmuştur. Kömürciyan, bu heyecanı şöyle anlatır: "Temmuz ayının ikinci günü, tam Ay'ın gözüktüğü yerde, güneş tutuldu. Yahudiler böyle bir durumu, meydana gelmesini ümit ettikleri bir olayın işaret ve delilleri olarak kabul ettikleri için, ekmeklerini ve yemeklerini hazırlamaya koyuldular"[115]. Kendilerinin muvaffak olacağına dair

[113] Croix, *Memoires du Sieur de la Croix*, II, 369-370.

[114] Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 48-49.

[115] Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 48-49.

güneş tutulmasını ilahî bir işaret olarak telakki eden Yahudiler, daha da ümitlendiler.

2 Temmuz 1666'daki güneş tutulmasının IV. Mehmed ve Osmanlı ricali tarafından nasıl karşılandığına dair Abdurrahman Abdi Paşa'nın eserinde önemli bilgiler vardır. Müellifin anlatımıyla: "Yigirmi dokuzıncı mübârek Cum'a güninde bi-emri'llâhi te'âlâ kable's-salât vasat-ı küsuf vâkı' oldı. Bu mahalde diyânetlü ve kerâmetlü Pâdişâhımuz hazretleri imâm efendi dâ'îlerin huzûr-ı hümâyûnlarına da'vet ve cümle iç-oğlanı kullarıyla salât-ı küsuf edâya mübâşeret buyurdular. Ba'de'd-du'â tâ âfitâb-ı âlem-tâb müncelî oluncaya dek cümle iç-oğlanı bendeleri bu mahalde fermân-ı hümâyûn üzre ezberden tilâvetle meşgul olmuşlar idi"[116].

Hem aleyhindeki şikâyetler hem de Yahudiler arasındaki Mesih beklentisinin bizzat IV. Mehmed'i rahatsız etmesi üzerine Sabatay Sevi'nin Edirne'ye getirilerek sorguya çekilmesi yönünde karar alındı ve Sadaret Kaymakamı Kara Mustafa Paşa[117], Sevi'yi Edirne'ye getirmek üzere bir kapıcıbaşı görevlendirildi[118].

---

[116] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi*, s. 240.

[117] Fazıl Ahmed Paşa, bu olaylar meydana geldiğinde Girit Seferi ile meşgul olduğu ve İstanbul'da bulunmadığı için gerekli işlemleri Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa yerine getirmiştir. Fazıl Ahmed Paşa'nın 1666'daki Girit seferi hakkında bk. Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004, s. 127-129.

[118] Kömürciyan, Sabatay Sevi'yi Gelibolu'dan getirmek üzere bir kapıcıbaşının görevlendirildiği açıkca yazmaktadır (Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 48). Kapıcıbaşılar hakkında bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 404-407; Aynı yazar, "Kapıcı", *İA*, VI, 201-202; Abdülkadir Özcan, "Kapıcı", *DİA*, XXIV, 345-347.

Abdurrahman Abdi Paşa *Tarihi*'ndeki bir kayda Sabatay Sevi hakkında araştırma yapanlar dikkat etmemiştir. Eserde, 4 Temmuz 1666'da IV. Mehmed'in ilginç bir hareketi kaydedilmiştir. O da sultanın belirtilen günde "Melhame" adlı bir eseri yakmasıdır. Abdi Paşa, sultanın kitap yakmasını şu şekilde aktarır: "Mâh-ı Muharrem'ün gurresinde diyânetlü Hünkârımuz hazretleri Melhame nâm kitâb-ı bâtılı ihrâk ve sâ'ir hasenât-ı aliyyelerine ilhâk buyurdular"[119]. Peki IV. Mehmed'in yakarak sevap hanesine bir yenisini daha eklediği "*Melhame*" adlı eserde neler anlatılmaktadır ve neden yakılacak kadar korkulmaktadır?

Fiten veya melâhim, gelecekte ortaya çıkacak kargaşa, iç savaş ve kıyamet alâmetlerine dair haberlerle bunlara ilişkin literatürü ifade eden bir terimdir. *Kur'an*'da genellikle "insanın isyan veya sabrını ölçmeye yönelik her tür ilâhî imtihan" anlamına gelen fitne kelimesinin "günah, fisk ve fücur, inkârcılık, savaş, yangın, zelzele, kargaşa" şeklindeki manaları zamanla daha çok yaygınlık kazanmış; özellikle hadis literatüründe bu kelime, İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan sosyal kargaşa, anarşi ve ayaklanma gibi ümmet bütünlüğünü bozan her türlü yıkıcı faaliyeti ifade etmek için kullanılmıştır. Melâhim, sözlükte "bir işi sağlam yapmak, eti kemiğinden ayırmak, birine et yedirmek" anlamındaki lahm kökünden türeyen melhame kelimesinin çoğuludur. Melhame daha çok, "ağır zayiat ve bozgunla neticelenen savaş ve fitne anında çıkan büyük karışıklık; bu olayların gerçekleştiği yer" manalarına gelmektedir. İbn Fâris ve İbnü'l-Esîr, melhamenin "şiddetli çatışma" şeklindeki anlamının savaşta çarpışan insanların birbirine girmesi, ölenlere ait cesetlerin savaş alanında bir et yığını

[119] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi*, s. 241.

oluşturması gibi hususlarla ilgili olduğunu kaydederler. Ayrıca sözlükte "karıştırma, atın koşması ve bulunduğu yeri eşeleyip karıştırması" manasındaki Habeşçe asıllı "here" kelimesi de bilhassa hadis literatüründe fiten ve melâhim manasında, özellikle de "Müslümanlar'ın birbirini öldürmesi" anlamında kullanılmıştır. Kıyametten önce yaşanacağı belirtilen "here günleri" hakkında hadis kaynaklarında oldukça ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de melâhim ve here kelimeleri geçmez ama bu kelimelerin anlamları başka kelimelerle karşılanır.

Hadis kitaplarında fiten ve melâhim terimleri müstakil bölümler hâlinde ele alınır. Ancak bütün hadis imamları bu terimlere aynı manayı vermezler. Bazı âlimler, fiteni Müslümanlar arasında çıkan savaş, kargaşa ve bozgunculuk gibi hadiseler için; melâhimi de Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında cereyan eden savaşlar için kullanmışlardır. Fiten ve melâhimle ilgili zamanın devamlı olarak kötüye gideceği, ortaya çıkan her yeni fitnenin bir öncekini unutturacak kadar kötü olacağı, karışıklık çıktıktan sonra bir daha sulh ve sükûnetin avdet etmeyeceği şeklinde de rivayetler vardır. Bazı âlimler ve özellikle Oryantalistler bu tür haberlerin Yahudi veya Hristiyan iken Müslüman olan kişiler vasıtasıyla İslâm'a geçtiği kanaatindedir.

Fiten ve melâhim konuları birçok eserin önemli bölümlerinden biriyken bu hususlara dair müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Müstakil olarak yazılanlar Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen ve *Melhame* adını taşıyan eser; Ebû Ma'-şer el-Belhî'nin *Kitâbü'l-Melâhim*'i; Hubeyş et-Tiflisî'nin Farsça *Uşûlü'l-melâhim*'i; Nuaym b. Hammâd'ın *el-Fiten ve'l-melâhim*'i; İbn Tâvûs'un *el-Melâhim ve'l-fiten fi zuhû-ri'l-ğâ'ibi'l-muntazar*'ı; Ebû Ubeyde Mahir b. Salih Âl-i Mübârek'in *er-Risale fil- fiten ve'l-melâ-him ve eşrâü's-sâca*'sı; Hasan el-Mustafavî'nin *el-Hakâ'ik fi tâ-rîhi'l-İslâm ve'l-*

fiten ve'l-ahdâş'ı; Ahmed İzzeddin el-Beyânûnî'nin *el-Fiten ve Hişâm Cuayt'ın el-Fitne*'si ilk akla gelenlerdir[120].

Numan b. Hammâd'ın (ö. 228/843) *el-Fiten ve'l-Melâhim* adlı eseri hem fiten ve melâhim literatürü hem de Türk tarihi açısından önemlidir. Zira İstanbul'un fethiyle ilgili bir bölüm vardır[121]. Eser şu bölümlerden oluşmaktadır: Birinci bölümde Hz. Peygamber'den sonra meydana gelecek fitnelerle bunların tarihleri; ikinci bölümde fitne anında yapılması gereken şeyler, bazı sahâbîlerin gördükleri fitnelerden sonra duydukları pişmanlık, halifelik ve halifeler; üçüncü bölümde Emevîler ve Abbasîler dönemindeki fitneler, Abdullah bin Zübeyr fitnesi ve bunların mücadelesi; dördüncü bölümde Şam'da meydana gelecek olaylara dair haberler; beşinci bölümde Mehdî'nin ismi, nesebi, özellikleri, ortaya çıkışı ve ömrü; altıncı bölümde İstanbul'un fethi; yedinci ve sekizinci bölümlerde deccâl, Hz. İsâ, Ye'cûc ve Me'cûc; dokuzuncu ve onuncu bölümlerde dâbbetü'l-arz ve diğer bazı kıyamet alâmetleriyle Habeşliler ve özellikle Türkler hakkındaki olumsuz rivayetler zikredilmektedir[122].

Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr de (ö. 774/1373) *el-Fiten ve'l-Melâhim* adlı eserinde benzeri konuları işlemiştir. Eserde küçük kıyamet alametleri olarak ümmetin çeşitli fırkalara bölüneceği, insanlar arasında cehaletin yayılacağı, zina, içki, akraba ziyaretini terk

---

[120] İlyas Çelebi, "Fiten ve Melâhim", *DİA*, XIII, 149-153; İslâm dünyasındaki Mehdi ve kıyamet beklentisi hakkında ayrıca bk. Avni İlhan, Mehdilik, İstanbul 1993; Ali Coşkun, *Mehdilik Fenomeni: Osmanlı Dönemi Dini Kurtuluş Hareketleri Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması*, İstanbul 2004; Asife Ünal, "Sabataycılık/Dönmelik Bağlamında Mesih Anlayışına Genel Bakış", s. 179-180.

[121] İstanbul'un fethi ve kıyamet beklentisi hakkında bk. Feridun M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet, 1453 İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları*, İstanbul 2012, s. 38-62.

[122] Ali Akyüz, "el-Fiten ve'l-Melâhim", *DİA*, XIII, 153-154.

ve savaş gibi kötü şeylerin yaygınlaşacağı, kalplerden emanet duygusunun kalkacağı, insanların bölük bölük dinden çıkacağı, bazı Müslümanlar'ın putperestliğe döneceği, fitne ve fesadın artması sebebiyle yaşayanların ölülere imreneceği vb. örnekler verilmiştir. Daha sonra ise büyük kıyamet alametleri ele alınmış ve bunlar şu şekilde sıralanmıştır: Mehdinin zuhuru, Kostantiniye'nin fethiyle sonuçlanacak olan Bizans savaşı, deccâlin ortaya çıkışı, Hz. İsâ'nın nüzulü, Ye'cüc ve Me'cûc, dâbbetü'l-arz, güneşin batıdan doğması ve duhân[123].

IV. Mehmed'in yaktığı *Melâhim* adlı eserin kime ait olduğuna dair Abdi Paşa bilgi vermez ama zaten bu tür eserlerin muhteva olarak birbirlerinden pek de farklı olmadığı aşikârdır. Burada önemli olan IV. Mehmed'in bu literatüre gösterdiği aşırı tepkidir. Sultanın eseri yakmasında kıyamet beklentisinin rolü ve buna duyduğu tepki muhakkaktır. Kıyamet beklentisi hususunda Sabatay Sevi ve inananlarının IV. Mehmed üzerinde etki ettiğine dair doğrudan bir bilgimiz bulunmamasına rağmen, Yahudiler arasındaki Mesih beklentisi ve Türk hâkimiyetine son verileceğine dair ümidin, sultanı rahatsız ettiğini söylemek muhtemelen yanlış olmamalıdır. Ayrıca IV. Mehmed bu tür söylentileri ve Sevi'nin iddialarını merak ediyor olmalıdır. Bunun en önemli göstergesi de Sabatay Sevi Edirne'de sorguya çekilirken sultanın pencere arkasından gizlice bunu izlemesidir.

Başta Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki Yahudiler olmak üzere dünyanın dört bir yanındaki Yahudiler arasında artan Mesih beklentisi ve kurtuluş gününün yaklaştığı söylentileri IV. Mehmed'in de kıyamete dair merakını arttırmış gibidir. Bu yüzden de *Melâhim* adlı eseri tetkik etmiş olmalıdır. Croix de hatıratında padişahın mesih, mehdi ve kıyamet konularında meraklı olduğunu, merakının Yahudiler arasındaki söylentiler sebebiyle

[123] Ali Akyüz, "aynı madde", s. 153-154.

daha da arttığını kaydetmiştir. Yazara göre Yahudiler arasındaki hareketlilik IV. Mehmed'in dikkatini çekmiş ve neler olduğuna dair Kaymakam Mustafa Paşa'dan bilgi istemiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Yahudiler arasındaki hareketliliğin mesihin geldiğine inanmaları dolayısıyla meydana geldiğini söylediğinde ise sultan, "tacına mâl olabilecek böylesi önemli bir olay karşısında sessiz kaldığı" gerekçesiyle Mustafa Paşa'yı ağır bir şekilde azarlamıştır. Padişah, paşaya, "Benim devletimin korunmasına dikkat etmen gerekirken, bu şehirde ve İstanbul'da Yahudiler arasında olup bitenlerden habersizsin, Yahudiler Mesih'in geldiğini her yere yayarlarken onları rahat bırakıyorsun" demiş, kaymakamdan gelişmeleri yakından takip etmesini ve kendisine bilgi vermesini istemiştir[124].

IV. Mehmed'in geleceğe dair merakını, yalnızca Sabatay Sevi olayına bağlamak aşırı bir iddiadır. Zira sultanın merakının arkasında başka saiklerin de etkili olduğuna dair önemli verilerimiz vardır. Bu minvalde sultan, 26 Mart 1665'de Müneccimbaşı Müneccimek'i huzuruna davet etmiş ve ona geleceğe dair bazı sorular yöneltmiştir. Müneccimbaşı huzurundan ayrıldıktan sonra ise, "Acabâ, huzurumuza geleceğin ve altun alacağını delâ'il-i nücûmiyye hasebiyle istihrâc eyledi mi ola?" diyerek yanındakilerle şakalaşmıştır. IV. Mehmed, 11 Nisan 1665'de de müneccimbaşıya bazı sorular sormuştur[125].

---

[124] Croix, *Memoires du Sieur de la Croix*, II, 369-370.

[125] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi*, s. 182-184. IV. Mehmed'in müneccimbaşıyla biraraya gelmeleri hakkında Abdi Paşa, daha başka kayıtlar da vermektedir (bk. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi*, s. 161-162, 284.

Sabatay Sevi, Aziz Mehmed Efendi Oluyor (1666)

Sabatay Sevi'yi Edirne'ye getirmek üzere bir kapıcıbaşı[126] görevlendirildi. Kapıcıbaşı, 1666 Eylül'ü başlarında Boğazhisar'a geldi ve taraftarlarının gözleri önünde Sabatay Sevi'yi zincire vurarak Gelibolu üzerinden yola koyuldu. Kapıcıbaşı nezaretindeki Sevi, 15 Eylül 1666'da[127] Edirne'ye geldi[128]. Bir gün sonra Yahudi Mesihi'nin sorguya çekileceği haberi Edirne sokaklarında halk arasında kulaktan kulağa yayıldı.

O yıllarda diğer bölgelerde olduğu gibi Edirne'deki Yahudiler de mesihlerinin gelip, kendilerini iktidara taşıyacağına inanıyor ve mesihlerini bekliyorlardı. Fransız elçilik heyetinde görevli Papaz Robert de Dreux, Edirne'ye geldiğinde durumu şöyle tasvir eder: "Edirne'ye vardığımızda bize bir Musevi'nin evini tahsis ettiler. Bu ev şehrin en güzel evlerinden biriydi ve Yahudi aile

---

[126] Rycaut, Sevi'yi getirmek üzere bir çavuşun görevlendirildiğini yazar. "Bu haber öğrenilir öğrenmez Sabatay Sevi'yi Edirne'ye getirmek için bir haberci gönderildi. Çavuş, Türkler'in aceleciliğiyle görevini yaparak birkaç gün içerisinde Sabatay'ı Edirne'ye getirdi. Daha fazla bir bahane ve bir tören olmadan ona, takipçilerine ve hayranlarına veda etme fırsatı vermeden götürdüler" (bk. Rycaut, *The History of The Turkish Empire*, s. 181). Kömürciyan ise Sevi'yi kapıcıbaşının getirdiğini kaydetmiştir (bk. Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 48-49).

[127] Sabatay Sevi'nin Edirne'ye Eylül'ün kaçında getirildiği konusunda ihtilaf vardır. Bu konuda bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 595; Aynı yazar, "Shabbetai Zevi", s. 349; Cengiz Şişman, Sabatay'ın 14 Eylül'de Edirne'ye geldiğini yazar (bk. *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 94), ancak Scholem onun atıf yaptığı De la Croix'un bu hususta verdiği bilginin güvenilir olmadığı kanaatindedir. Freely de, Sevi'nin 15 Eylül'de Edirne'ye getirildiğini görüşünü benimser (*Kayıp Mesih*, s. 158).

[128] Kömürciyan, Sevi'nin önce asılması yönünde emir çıktığını ama daha sonra Yahudiler arasında kargaşaya sebep olacağından bundan vazgeçildiğini belirtilir (bk. Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 48-49).

bize terketmek zorunda kalmıştı. Bu yüzden sefirimiz, Yahudi'nin, karısı, çocukları ve üç köle kız ile birlikte evin bir dairesinde kalmalarına izin verdi.

Bu ev sinagoga çok yakındı. Bu sayede birçok defa sinagoga giderek Museviler'in nasıl ibadet ettiklerini gözlemledim. Bu sinagog aşağı yukarı Kalvinistlerin ibadethanelerine benziyordu. Sadece farklı olarak Museviler Sinagog'da sürekli yanan bir lamba bulunduruyordu.

Museviler ibadet ederken hep birlikte ayağa kalkıyor, bazı yerlerde ilahi söylüyor, ayaklarını yerden kesmeden seker gibi vücutlarını hareket ettiriyorlar. Bazen kıvrılmış bir şekilde oturup, sadece başlarını sallıyorlar. Kadınlar erkeklerden ayrı yerde, kafes arkasında bulunuyorlar.

Allah'ın ve insanların lanetlediği bu millet, Edirne'de bulunduğumuz dönemde, alçakça kandırılmıştı ve bir fitne ortamının içine düşmüş bulunuyordu. Bu duruma birkaç defa şahit oldum. Bazı günler çok sayıda insanın sokakta yürürken çıkardıkları gürültü kulağıma geliyordu. Merak edip baktığımda, çapa, bel, kürek ve diğer toprağı kazma aletleri taşıyan çok sayıda insan gördüm. Nereye gittiklerini sorduğumda, bana, Mesih'in geleceği yolu düzeltmeye gittiklerini söylediler. Onlarla alay etmeye başladığımda, ikamet ettiğim evin büyük oğlu, gülmemem gerektiğini söyledi. Yakın bir gelecekte Mesih'in gücü sayesinde hepimizin onların kölesi haline geleceğini ifade etti. Mesih olduğunu iddia eden bu kişi bir dalavereci olup Filistin'den gelmişti. Museviler'in körlüğünden ve cehaletinden faydalanıp diğer milletler üzerinde etki yapmak istiyordu.

Museviler Mesih'in mucizeler gerçekleştirdiği, mesela su üzerinde birebir yürüyebildiği konusunda garanti veriyorlardı. Şöhreti Museviler arasında o kadar çok yayılmıştı ki her sinagogdan ona hediyeler gidiyordu.

Mesih'i bir süre İstanbul'da hapseden sadrazam, ne yapacağını görmek üzere onu Edirne'ye getirtti. Mesih, tam da bu zavallı kör toplumun yolunu düzeltmek için yollara döküldüğü gün Edirne'ye vardı"[129].

16 Eylül'de ise Sabatay Sevi'nin sorgulanacağı yerin etrafı ve sokaklar insan kaynıyordu[130]. Hatta bazı kaynaklarda inananlarının Sabatay Sevi'nin geçeceği yollara kırmızı halılar serdikleri ve artık bekledikleri kurtuluş gününün geldiğine inandıkları ileri sürülür[131]. Kömürciyan ise Sabatay'ın geçeceği yolun kenarına okçuların sıralandığını, yolun sonunda ise Sevi'nin iddialarını test etmek için ateşin yakıldığını ve darağacının kurulduğunu belirtir[132].

16 Eylül 1666[133] Perşembe günü Edirne'de Yeniköşk'te meclis toplandı. Toplantıya Sadaret Kaymakamı Kara Mustafa Paşa, Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi, Vanî Efendi ve bazı üst düzey Osmanlı devlet ricali katıldı. IV. Mehmed ise toplantıyı bir pencere arkasından gizlice takip etti[134]. Bir süre

---

[129] *Voyage en Turquie et en Grece du R. P. Robert de Dreux*, Paris 1925, s. 40-42.

[130] Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 48-49.

[131] Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 596.

[132] Galante, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", s. 49.

[133] Bazı kaynaklarda Sevi'nin 17 Eylül'de sorgulandığı ileri sürülür (bk. Cengiz Şişman, "Sabatay Sevi", *DİA*, XXXV, 334).

[134] Bazı kaynaklarda sorguya bizzat padişahın da katıldığı ve Sabatay Sevi'ye sorular yönelttiği ileri sürülmüştür, ancak bu bilgiler doğru değildir. Bu tür yanlış bilgi veren bir örnek için bk. Rycaut, *The History of The Turkish Empire*, s. 181; IV. Mehmed, Sabatay Sevi'nin sorgusundan iki gün önce ağır bir hastalık geçirmiştir. Bu vesile ile Vanî Mehmed Efendi, padişaha şifa bulması için dua etmiş (bk. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi*, s. 246); Vanî'nin IV. Mehmed'e ettiği duanın metni için bk. Hamza Konuk, *Vânî Mehmet Efendi'nin Münşe'âtı (Transkripsiyon Tahlil ve Değerlendirme)*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2001, s. 72).

konuşulduktan[135] sonra Sabatay Sevi kendisi hakkında söylenenleri, yani mesih iddialarını inkâr etti[136]. Bunun üzerine hahama

[135] Muhakeme esnasında Sabatay Türkçe bilmediği için heyettekiler ile Sevi arasındaki irtibatı IV. Mehmed'in hekimlerinden Hayatîzâde Mustafa Efendi'nin sağladığı ileri sürülmüştür, ancak Türk kaynaklarında buna dair bir bilgi mevcut değildir. Hayatîzâde Mustafa Feyzi Efendi, Yahudi dönmesidir. Hayatının ilk yıllarına dair fazla bilgi yoktur. Müslüman olmadan önceki adının Moche Ben Raphael Abravanel olduğu tahmin edilmektedir. Babası Hayâtî ve diğer Yahudi hekimlerinden tıp eğitimi gördüğünü ama tıp ilmine dair bir okula devam etmediği bilinmektedir. Eserlerine bakılırsa iyi derecede Latince bilmekteydi. 31 Ağustos 1669'da hekimbaşı oldu ve bu görevinde 23 Haziran 1691'e kadar kaldı. Bu tarihte bazı tabiplerin ve ilmiye mensuplarının Yahudiliğinde devam ettiği yönündeki şikâyetleri sebebiyle azledildi. Haziran 1692'de ise öldü ve Edirnekapı Mezarlığı'na defnedildi (Nuray Yıldız, "Hayatîzâde Mustafa Feyzi", *DİA*, XVII, 16-17; Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 101-112; Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 597-599; Freely, *Kayıp Mesih*, s. 164-165). Şişman, Sevi'nin Türkçe'yi bildiği kanaatindedir (*Sabatay Sevi ve Sabataycılık*, s. 50-51); Geoffrey L. Lewis ve Cecil Rotlı'un birlikte kaleme aldıkları bir makalede Sevi'nin Müslüman olmasıyla ilgili olarak yeni bilgilere ulaşılmıştır. Bu çalışmaya göre Sevi'nin İslâm'a geçişinde Cerrah Kasım Paşa'nın da önemli bir rolü olmuştur. Kasım Paşa, Eğri, Yanova ve Tımışvar valiliklerinden sonra Nisan 1666'dan Mayıs 1667'ye kadar Budin beylerbeyliği yapmıştır. Budin'den Erzurum'a ve oradan da 1670'de Kastamonu'ya gitmiştir. 1671-1672'de kendisi İstanbul kaymakamı oldu ve daha sonra Yanova, Tımışvar sancakbeyliğini yaptıktan sonra tekrar 1675'de Budin beylerbeyi oldu ve 1676'daki ölümüne kadar orada kaldı. Aralık 1666'da da sultanın kız kardeşiyle evlendi ("New Light on the Apostasy of Sabbatai Zevi", *The Jewish Quarterly Review*, LIII/3 (1963), s. 221-222).

[136] "...Fakat huzura çıkarıldığında farklı bir dil kullandı. Sadrazama, bütün yaptıklarının, dünyanın en alçak ve rezil toplumu olan Museviler'i yanıltmak, onların ellerindeki mal varlıklarını almak için olduğunu söyledi. İlave olarak, aslında kendi toplumunun en bilgilisi olduğunu, onların yanlışlığını görünce Müslümanlığı kabul ettiğini, Müslümanlık hakkında

Müslüman olması teklif edilip, "Bu meclisten sonra kurtuluş imkânın yoktur. Ya imana gelirsin, ya hemen şimdi katlolunursun. Nihayet Müslüman olursan, padişahımızdan senin için şefaat isteyelim" denildi. Sabatay Sevi İslâm'ı kabul edince kendisine IV. Mehmed tarafından 150 akçe ile kapu ortası tekaüdü verildi. Ardından da içoğlanlar hamamına götürülüp, yeni elbiseler ve bir kürk giydirildi. Bir kese de para verildi. Kendisiyle birlikte gelip, Müslüman olan arkadaşına da çavuşluktan maaş bağlandı[137]. Sabatay Sevi'nin adı da Aziz Mehmed Efendi[138] olarak değiştirildi[139].

Sabatay Sevi'nin Müslüman olması muhtemelen hadisenin bizzat şahidi olan Abdurrahman Abdi Paşa tarafından şu şekilde anlatılır: "Bundan akdem İzmir'den bir haham zuhûr idüp tâ'ife-i Yehûd ziyâde meyl-i rağbet itmeleriyle def'-i fitne için Boğaz Hisârı'na sürülmiş idi. Ol cânibe dahi Yahûdiler tecemmu'

bilgi sahibi olmak dışında başka düşüncesi olmadığını söyledi. Bu ifadeleri sadrazamı son derece memnun etti. Ona İslamiyet konusunda bilgi verilmesini emretti ve kapıcılık görevine tayin etti. Bu durum Museviler'i büyük üzüntüye sevketti..." Bk. *Voyage en Turquie et en Grece du R. P. Robert de Dreux*, s. 41-42.

137 *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâmesi, s. 247.*

138 Ilgaz Zorlu'ya göre Sevi'nin Müslüman olduğunda Aziz Mehmed adını alması bir tesadüf değildi. Müellife göre Sevi, bu ismi alarak düşmanlarını nihai olarak yendiğini belirtmek istemiştir. Ilgaz'ın bu yorumu, Sabatayist geleneğin izlerini taşımaktadır (bk. "Sabetay Sevi Hareketi Üzerine Önemli Bir Kitap: Sefer Şirot ve Tişbahot Şel Şabtayim", s. 555).

139 Sabatay Sevi, 1666'da Müslüman olduğunda Avrupa'da basılan bazı elyazısı ilan ve gazetelerde onun öldürüldüğü yönünde sipekülatif haberler duyurulmuştur. Hatta bu haberlerin bazılarında Sevi'nin dilinin kesildiği, derisinin yüzüldüğü ve baş aşağı asılarak idam edildiği yönünde haberler yapılmıştır (bk. Ingrid Maier, "1665-1672 Dönemi Leh, Ukrayna, Rus Kaynaklarında Sabetay Sevi", *Toplumsal Tarih*, sayı: 136 (2005), s. 56-59).

idüp i'tikad-ı bâtılları üzre: "Bu bizüm peygamberimüzdür" deyü bâ'is-i fesâd ü ihtilâl olacak mertebe ahvâlleri şayi' olmağla haham-ı mezbûr emr-i Pâdişâhi ile Edirne'ye ihzâr olunmuş idi.

On altıncı Penc-şenbih güninde Yeniköşk'de nazargâh-ı hümâyûnda akd-i meclis olunup Ka'im-makam Paşa ile Şeyhü'l-İslâm Efendi ve Vânî Efendi, haham-ı mezbûrı söyletdiler. Şevketlü Pâdişâhımuz hazretleri pencereden mahfî seyr ü istimâ buyururlar idi. Ba'de külli kelâm mezbûr haham ol kendi hakkında söylenen türrehâtı inkâr eyledi. Amma teklîf-i İslâm olunup: "Bu meclisden sonra halâsa mecâl yokdur; ya îmâna gelürsün, ya hemân şimdi katl olunursun. Nihayet Müslimân olursan; inâyetlü Pâdişâhımuzdan seni şefâ'at idelüm" deyü kat'-ı kelâm eyledüklerinde[140] haham-ı mezbûr bir tevfiki'llâhi'l-Meliki'l-'l-Gafûr ol sâ'at mazhar-ı hidâyet olup nûr-ı îmân ile müşerref ve bir mü'mîn-i mükellef oldu. İnâyet-i aliyye-i husrevânîden mezbûra yüz elli akça kapu-ortası teka'üdi erzânî buyurulup ve ol hinde iç-oğlan hammâmına konılup tecdîd-i libâs itdürülüp bir kürk ve üzerine hil'at-ı fâhire giydürülüp ve bir kîse nakd ihsan olundu. Ve bu mahalde kendiyle bile İslâma gelen refikına dahi atıyye-i aliyye ile çavuşluk sadaka buyuruldu"[141].

---

[140] Rycaut'ta bu sahne oldukça farklı anlatılır. "Fakat padişah bir mucize olmadan vazgeçmeyecekti ve bu mucizeyi kendisi seçecekti. Kendisi Sabatay'ın çıplak olarak asılmasını ve yetenekli okçuları için hedef seçilmesini istedi. Eğer oklar onun vücudunu geçmez, vücudu ve derisi bir zırh gibi olursa o zaman onun iddia ettiği üzere Mesih ve Tanrı'nın bu topraklar için planladığı şahıs olduğuna inanacaklardı... İhaneti ve suçu bir Muhammedî mühtedi olmadan affedilemezdi. Eğer bunu yapmayı reddederse sarayın kapısında bir kazık, onu oturtmak için hazır bekliyordu..." (*The History of The Turkish Empire*, s. 181).

[141] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâmesi*, s. 247; *Silahdar Tarihi*'nde hemen hemen aynen, *Raşid Tarihi*'nde ise özet olarak geçen bilgiler de *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi*'namesi kaynaklıdır (bk. Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695), Tahlil ve Metin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 453-454;

Sabatay Sevi'nin sorgulanması esnasında tercümanlığını Yahudi iken Müslüman olmuş Hekim Hayatizâde Mustafa Fevzi'nin yaptığı ve Sevi'nin Hayatizâde Mustafa'nın kurtuluş yolu olarak tavsiyesi üzerine Müslüman olduğu yönündeki bilgiler de Abdi Paşa tarafından zikredilmez.

Sabatay Sevi'nin Müslüman olduktan sonraki durumu şimdiye kadar Osmanlı vesikalarından takip edilmediği için yanlış yorumlanmıştır. Sabatay Sevi, Müslüman olduktan bir hafta sonra kardeşine yazdığı mektupta kendisini "kapıcıbaşı oturak", yani emekli kapıcıbaşı olarak zikretmiştir[142]. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı kaynaklarında Sevi'ye kapıcıbaşılık veya payesinin verildiğine dair bir malumat yoktur. Ayrıca aşağıda zikredeceğimiz Sabatay Sevi'nin maaş kayıtlarında sadece ismi "Mehmed" olarak zikredilmiş, herhangi bir unvan kullanılmamıştır. Hâlbuki maaş aldığı aynı zümrenin içindeki birçok kişi eski görev ve unvanlarıyla kayıtlıdır. Sabatay Sevi'nin kendisini kapıcıbaşı olarak zikretmesi bir yanlış anlamadan mı, yoksa bilinçli bir tavırla mı yaptığını bilemiyoruz.

Sabatay Sevi'nin Müslüman olması sırasında maaş bağlanması meselesi Osmanlı devlet teşkilatının fazla bilinmediği için araştırmacılar tarafından yanlış ele alınmıştır. Sabatay'ın Müslüman olması üzerine kapu ortasından tekaüd maaşı bağlanması hemen hemen bütün araştırmalarda "kapıcıbaşılık verildi" şeklinde yorumlanmıştır[143].

Târih-i Raşid, I, İstanbul 1282, s. 133); Freely (bk. *Kayıp Mesih*, s. 166), her ne kadar Abdi Paşa'ya atıf yaparak Sabatay Sevi'ye kurtulmak için Müslüman olması gerektiğini Hayatizâde'nin telkin ettiği yazsa da, Türk kaynaklarında böyle bir bilgi yer almaz.

142 Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 126.

143 Gershom Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 603; Abdurrahman Küçük, *Dönmeler Tarihi*, s. 340; Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court, Sabbatai Sevi*, s. 126-128; Aynı müellif, *Sabatay Sevi ve Sabataycılar* s. 51; İbrahim Alaeddin Gövsa, *Sabetay Sevi*, s. 50-51; John Freely, *Kayıp Mesih: Sabetay Sevi'nin İzini Sürerken*, s. 166.

Kapıcıbaşılık meselesi hem o dönemde hem de günümüzde çok farklı açılardan ele alınmıştır. Kendisine saraydaki önemli bir görevin veya ünvanın sultan tarafından verilmesi Sevi'nin Müslüman olmasının onurlandırılmasından mı, yoksa önemsiz bir sebepten mi verildiği araştırmacılar tarafından üzerinde durulan bir mesele olmuştur[144].

Sabatay Sevi'nin takipçileri de mesihlerinin kapıcıbaşı olmasının sembolik bir anlamı olduğunu düşünmüşlerdir. Kapının mistik olarak çok kuvvetli bir manası vardı. Taraftarlarına göre sarayın kendisi cennetin bir teşbihi idi. Kapıya da genellikle Bâbüssaade, yani saadet kapısı denirdi. Kapıcılar da cennetin girişini bekleyen meleklere benzetilebilirdi. Orası seçilmişlerin geçebileceği ve "onunla" karşılaşabileceği bir kapıydı. Orası Tanrı'nın kapısıydı[145]. Sabatay Sevi'nin kapıcıbaşı olarak zikredilmesi günümüzde de çok ilginç yorumlara sebep olmuştur[146].

Kapu ortası tekaüdü Osmanlı devlet teşkilatına ait bir terimdir. Teberdar, çukadar, büyük oda, küçük oda, kilerli, hasoda, ser güğüm, bâbüssaade ve dârüssaade ağaları gibi Enderûn görevlilerine emekli maaşı bu isim altında verilirdi[147]. Küçük ruznâmçe

---

144 Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court, Sabbatai Sevi*, s. 126.

145 Cengiz Şişman, *Aynı tez*, s. 127.

146 Bu konuda yapılmış çok ilginç yorumlara da rastlanır: "Üstelik Sabetay Sevi'ye yılda 150 akçe (altın sikke) maaş verilmiştir. Saraya "kapıcıbaşı" yapılmıştır. Yani, Saray kapılarında görevli olanların amiri olmuştur. Saray kapısını korumakta, ayrıca iş takipçilerinin Divanı Hümayun'a silahsız girmelerine kılavuzluk yapmaktadır" (Soner Yalçın, *Efendi*, İstanbul 2004, s. 417). Akçenin altın değil, gümüş para olduğu bir tarafa, Sabatay Sevi'ye yıllık değil, günlük 150 akçe maaş verilmişti. Yazar, daha önceki literatürün etkisiyle Sabatay Sevi'yi saray kapılarının amiri zannetmiştir. Sabatay Sevi'nin kapıcılıkla alakası yoktur sadece kapu ortası denilen yerden maaş bağlanmıştır.

147 BOA, Cevdet-Saray, nr. 3709, 4563, 5207.

kaleminden verilen kapu ortası tekaüdü alanlar ise ruznâmçe defterinde "Ağayân-ı Müteka'idîn-i Enderûn" başlığı altında zikredilirdi[148]. Ağayân-ı Müteka'idîn-i Enderûn'un maaşı ise küçük ruznâmçe (ruznâmçe-i sânî) kalemi tarafından ödenirdi[149].

Bu analizi yaptıktan sonra, Sabatay Sevi'nin Müslüman olmasından sonraki durumunu Osmanlı vesikalarından rahatlıkla takip edilebiliriz. XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait küçük ruznâmçe defterlerinde "Ağayân-ı Müteka'idîn-i Enderûn" zümresini taradığımızda Sabatay Sevi, yeni adıyla Mehmed'i çok rahatça bulduk. "Mehmed" olarak bulduğumuz kişinin Sabatay Sevi olduğunu şunlardan anlıyoruz;

1. Sabatay Sevi'nin Müslüman olduğu tarihte küçük ruznâmçe defterine kaydedilen ve yeni Müslüman olmuş Mehmed isimli bir kişi vardır. Nev-Müslim Mehmed padişahın huzurunda Müslüman olmuştur ve ona günlük 150 akçe maaş tahsis edilmiştir. Nitekim Abdurrahman Abdi Paşa da Sabatay Sevi'ye Müslüman olmasından sonra 150 akçe maaş bağlandığını yazar. Bu bilgiler örtüşmektedir.

2. 1666'dan itibaren "Ağayân-ı Müteka'idîn-i Enderûn" zümresine dahil edilen Mehmed, 1676'da Sabatay Sevi'nin öldüğü tarihe kadar kapu ortasından maaş almayı sürdürmüştür. 1676'daki kaydının üzerinde ise müteveffa notu düşülmüştür. Ayrıca son kayıtta ölüm haberinin Sabatay Sevi'nin ömrünün son yıllarını geçirdiği Ülgün Kalesi Dizdarı tarafından bildirildiği belirtilmiştir[150].

---

[148] *Silahdar Tarihi*'nde kapu ortasından maaş bağlanarak emekli edildiği zikredilen devlet görevlilerinin isimleri küçük ruznâmçe defterlerinde aynen geçmektedir. Ayrıca vesikalarda da ikisinin aynı olduğu görülmektedir. Bk. BOA, Cevdet-Saray, nr. 3573.

[149] Bu kalemle ilgili bk. Erhan Afyoncu, "Ruznâmçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, 277.

[150] Kapıcıbaşılık meselesi yüzünden Sabatay Sevi'yle karıştırılacak bir vesikayı burada zikretmeden geçemeyeceğiz. 12 Safer 1077 (14 Ağustos

Yeni tespit ettiğimiz arşiv vesikalarına göre Sabatay Sevi, Müslüman olduğunda, aynı gün (16 Rebiülevvel 1077/16 Eylül 1666) kapu ortasından maaş bağlanıp, küçük ruznâmçe kaleminden "Ağayân-ı Müteka'idîn-i Enderûn" zümresinden maaş almaya başlamıştır. Küçük ruznâmçe defterine ibtidâ kaydı yapılırken padişahın huzurunda Müslüman olduğu ve padişahın hatt-ı hümâyûnuyla günlük 150 akçe maaş bağlandığı kaydedilmiştir[151].

Sabatay Sevi'ye Enderun ağalarıyla aynı yerden ve günlük 150 akçe gibi yüksek bir miktarda emekli maaşı bağlanması Osmanlı yönetiminin ona bir önem verdiğini de göstermektedir. IV. Mehmed ve devlet yönetiminin Müslümanlar'ın sayısını artırma düşüncesinde olduklarına dair iddialar bu duruma uymaktadır[152].

Yeni ismiyle Mehmed Ağa, "Ağayân-ı Müteka'idîn-i Enderûn" zümresinden maaş alan 84 kişiden biri olmuştur. Bu grup içerisinde en yüksek maaşı Çukadar-ı Şehriyarî İsmail Ağa, Hasodabaşı Mehmed Ağa, Babüssaade Ağası Ali Ağa ve Hasodalı Ali Ağa 250 akçe ile almaktaydı. Topkapı Sarayı ağalarından bir diğer Ali Ağa ise 200 akçe günlük tasarruf etmekteydi. Sabatay Sevi'nin maaşı bu grup içerisinde altıncı sıradaydı. Sabatay Sevi ve beş ağa

1666) tarihli bir vesikada yeni Müslüman olarak Mehmed ismini alan bir "Nev-Müslim'e" 10 akçe ile kapıcılık verilmiştir (BK. BOA, A. RSK, Dosya kısmı, nr. 30/62.) Yeni Müslüman olan kişinin hem Mehmed ismini taşıması, hem kapıcılık verilmesi, hem de Müslüman olduğu tarihin Sabatay Sevi'yle çok yakın bir tarihe rastlaması yüzünden karıştırılma ihtimali yüksektir. Vesika analiz edildiğinde Mehmed ismini alan ve kapıcılık ihsan edilen kişinin hem bağlanan maaş miktarı, hem de kapu ortasından emekli maaşı bağlanmadığı için Sabatay Sevi olmadığı anlaşılmaktadır.

[151] BOA, Kâmil Kepeci (=KK), nr. 3411, s. 62. Bk. Ek 2.

[152] Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court, Sabbatai Sevi*, s. 81.

150 akçe günlük emekli maaşı almaktaydı. Aynı maaşı alan diğer beş ağa ise Hasodabaşı, Kiler-i Enderûn kethüdası, Hazine-i Enderûn kethüdası, Kiler-i Has kethüdası, Kiler-i Enderûn ve ne iş yaptığı kaydedilmemiş Mustafa isimli bir kişiydi. Mütekaid Enderun ağalarının çoğu günlük 60 akçe ve altında bir maaş tasarruf etmekteydiler[153]. Bütün bunlar değerlendirildiğinde Sabatay Sevi'nin Müslüman olmasının Osmanlı yönetiminde nasıl bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Sabatay Sevi'ye Masar mevâcibinin sonu olmasına rağmen küsurat ödenmiş, ondan sonra da Recec-Reşen ve Lezez mevâcibleri verilmiştir. Mevâcib, Sabatay Sevi veya bir adamı tarafından değil Mehmed Efendi'ye verilmek üzere defterdarlık tarafından alınmıştır. Hicri 1078 yılı ulufeleri ise divân tarafından teslim alınmıştır. 1080 yılı ulufeleri ise defterdarlık tarafına ödenmiştir. Sabatay Sevi'nin maaşı muhtemelen devlet kurumları tarafından alındıktan sonra bir yolla kendisine gönderilmiş olmalıdır.

Sabatay Sevi ölümüne kadar küçük ruznâmçe kaleminden maaş almayı sürdürmüştür. Hicri 1078[154], 1079[155], 1080[156], 1081[157], 1082[158], 1083[159], 1084[160] ve 1086[161] yılı küçük ruznâmçe kayıtlarında ismi görülmektedir.

---

153 BOA, KK, nr. 3412, vr. 27-28b.

154 BOA, *MAD*, nr. 3772, s. 59.

155 BOA, *MAD*, nr. 1083, s. 64.

156 BOA, KK, nr. 3412, vr. 28a.

157 BOA, KK, nr. 3413, vr. 28a.

158 BOA, KK, nr. 3414, s. 56.

159 BOA, KK, nr. 3415, s. 59.

160 BOA, *MAD*, nr. 6010, s. 49. Hicri 1085 yılı küçük ruznâmçe defterindeki eksiklikler yüzünden bu tarihteki maaş kaydına rastlayamadık (Bk. KK, nr. 3416).

161 BOA, KK, nr. 3417, vr. 26b.

Sabatay'la Birlikte Müslüman Olan Arkadaşı

Sabatay Sevi ile birlikte gelip padişahın huzurunda Sevi'yle birlikte Müslüman olan bir Yahudi'yi de vesikalarda tespit edebiliyoruz. Vesikalarda Ahmed ismini alan ve "çavuşluk"tan 21 Rebiülevvel 1077'de (21 Eylül 1666) emekli maaşı bağlanan bir Yahudi'den bahsedilmektedir[162].

Tarihçi Abdurrahman Abdi Paşa, eserinde Sabatay Sevi'nin arkadaşının da Müslüman olduğu ve ona çavuşluk verildiğini yazar[163]. Nitekim Osmanlı Arşivi'ndeki bir belge Sabatay Sevi'nin Müslüman olan bu arkadaşına dair önemli bilgiler ihtiva eder. Zira Ahmed isimli, padişahın huzurunda Müslüman olan Sabatay'ın arkadaşı (21 Rebiülevvel 1077/21 Eylül 1666) tarihli arzuhalinde kendisine çavuşluk verilmesini istemektedir. Ancak bu tarih onun Müslüman olma değil kendisine çavuşluk verilmesiyle ilgili resmî muamelatın yapıldığı tarihtir[164]. Ahmed isimli çavuşun maaşının Vanî Efendi'nin adamı Hacı Mahmud tarafından alınması, Vanî Efendi'nin bu hadisedeki konumu gözönünde bulundurulduğunda, bu şahsın Sabatay Sevi'nin arkadaşı olduğunu açıkca ortaya koymaktadır[165].

Sabatay'ın Müslüman Olmasından Sonra Yahudiler'in Müslümanlaşması Meselesi

Sabatay Sevi, Aziz Mehmed Efendi adını alıp Müslüman olduktan sonra başta Osmanlı Yahudileri olmak üzere dünyadaki

---

[162] BOA, KK, nr. 3411, s. 91.

[163] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâmesi*, s. 247.

[164] BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 30/67. Bk. Ek 3. Bu vesika daha önce kullanılmış ama belgenin analizi yapılmadığı için Sabatay Sevi'nin arkadaşı olduğu anlaşılamamıştır (Bk. Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 122).

[165] BOA, KK, nr. 3411, s. 91. Bk. Ek 4.

Yahudiler arasında ilk başta bir şok dalgası yayıldı. Mucizeler gösterip Mesih olduğunu ilan eden Sevi, nasıl ve niçin Müslüman olmuştu sorusu günlerce ve hatta aylarca cevap bulamadı. Cevap aranan bir diğer soru da bundan sonra Sevi inananlarının ne yapacakları ve Osmanlı idaresinin onlara karşı nasıl bir tavır takınacağıydı[166].

Rycaut, Yahudiler'in bu dönemdeki haletiruhiyesini şu şekilde anlatır: "Sabatay'ın Türk ve Mesih'in Muhammedî olduğu haberleri hızlı bir şekilde Türkiye'nin her tarafına yayıldı. Garip bir şekilde Yahudiler buna şaşırdılar ve kolay ikna oldukları argümanlara inanmalarından ve kendi ailelerinde ihtida hareketi olmasından dolayı utandılar. Yaşadıkları kasabalarda ise onlarla alay edildi. Çocuklar onlarla dalga geçtiler. İzmir'de Yahudi gören herkes onları parmakla gösterip küçümsüyor ve aşağılıyordu. Böylece bu kandırılmış millet uzun bir süre, kargaşa, sessizlik ve üzüntülü bir ruh hâlinde kaldı. Fakat pek çoğu Sabatay'ın Türk olmadığından emindi. Onun sadece gölgesi dünyada kalmıştı. Beyaz bir kafa ve Muhammedî şeklinde yürümekteydi. Fakat onun vücudu ve ruhu cennete alınmıştı. Orada mucizeleri tamamlamak için belirlenen zaman gelinceye kadar kalacaktı. Bu görüşler sanki o insanlar hiç kandırılmamış gibi kabul görmeye başladı. Muhammedî Mesihleri tarafından tarif edilen ibadet kurallarını ve biçimlerini uygulamaya başladılar. O kadar ki İstanbul'un hahamları, bu imparatorun da gizli hareketler yapabileceğinden ve öncekine eşit olabileceğinden korkarak, Sabatay'ın Mesih olmasının lanetli olduğunu ilân ettiler ve onları Tanrı'ya eskiden yaptıkları usullerle hizmet etmeleri konusunda uyardılar. Aksi hâlde aforoz edileceklerdi"[167].

---

[166] Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 608-622.

[167] Rycaut, *The History of The Turkish Empire*, s. 182.

Sabatay Sevi'nin Müslüman olması hiç kuşkusuz Rabbiler'in elini güçlendirdi. Rabbiler'in imparatorlukta yaşayan bütün Yahudiler'e hitaben gönderdikleri 30 Ocak 1667 tarihli bir yazıda Sevi'nin yasa ve uygulamalarından vazgeçmeleri, IV. Mehmed'e dua etmeleri, aksi takdirde cezalandırılacakları ifade edilmiştir[168]. Rabbiler, bu tür mektuplar göndermeye devam etmelerine rağmen Sevi inananlarını takibata alıp, aşırı baskıcı bir politika takip etmekten de o denli çekinmişlerdir. Zira böyle bir tavır, inananları, Mesihleri Sevi gibi Müslüman olmaya zorlamaktan başka bir işe yaramayacaktı. Bu sebeple itidalli ve gittikçe yeraltına inen Sevi inananlarına belli oranda müsamaha gösterildi[169].

Sabatay Sevi'den sonra ihtidaların devam edip etmediği ve Osmanlı yönetiminin bu konuda Yahudiler'e karşı tavrının ne olduğu konusunda Osmanlı kaynaklarında fazla bir malumat yoktur. Sabatay Sevi hareketiyle ilgili olma ihtimali bulunan bir tarih kaydı da şimdiye kadar dikkatten kaçmıştır. IV. Mehmed dönemine ait bir günlükte 29 Safer 1094'te (27 Şubat 1683) 15 seneden beri Müslüman olan bir Yahudi'nin oğullarının Müslüman olmadığı duyulmuş, bunun üzerine Müslüman olmazlarsa idam edilecekleri bildirilince üç oğlan da Müslüman olmuş ve müteferrika zümresine dâhil edilmişlerdir[170]. Müslüman olan Yahudi-

[168] Mektup için bk. Rycaut, *The History of The Turkish Empire*, s. 182. Ayrıca bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 631-632.

[169] Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 624-634.

[170] "Yevm-i mezbûrda [29 Safer 1094] vezîr-i mükerrem kā'immakām paşa hazretleri, Hıdırlık? bağçesinde şevketlü pâdişâhımız hazretlerine ziyâfet ittiler ve bundan akdem İslâm'a gelüp, on beş seneden berü Müslümân olan bir Yahûdinin üç nefer oğlu sabî olmağla onların dahi İslâmları şer'ân babalarına tebe'an vâcib iken, kendüsi oğullarına müsâmaha idüp, bu vâkı'a şuyû' buldukda muhakkak böyle idügi müstehak? olmağın nice su'âl ve cevâbdan sonra "Ya İslâm'a gelürler yâhud salb olsunlar" diyü fermân olundukda üçü dahi İslâm'a gelüp, üçüne dahi elbise-i cedîde ihsân ve zûmre-yi müteferrikagâna ilhâk olundu (Mehtap Yılmaz, *Veka'yinâme*

ler hakkında fazla teferruat olmasa da hadisenin 15 sene önceye gidiyor olmasından dolayı bu çocukların Sabatay Sevi'nin cemaatine mensup olma ihtimali fazladır.

Dönemin şer'iyye sicillerinde de Yahudiler arasında Sevi'nin Müslüman olmasından sonra İslâm'a geçenlere dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlardaki şahısların bazılarının Sevi'nin inananlarından olması kuvvetle muhtemeldir. Buna dair Bâlat Mahkemesi'ndeki 1666 tarihli bir dava kaydı şu şekildedir: "Mahmiye-i İstanbul'da Abdi Subaşı mahallesinde sâkin Süleyman bin Abdullah nâm mühtedî meclis-i şer'-i şerîfde Yahud tâifesinin Karaferye cemâ'atinden bâ'isü's-sifr Menahem veledi Yasef nâm Yahudi mahzarı üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip bundan akdem hâl-i küfrümde zevcem olan Harsandi nâm nasrâniye zevcem iken eşyâ-i memlûkesinden yüz otuz beş dâne Hürmüz inci ve dokuz bin akçe kıymetli bir hâtem ve doksan dirhem sîmden masnû' bir buhurdân ve beş guruş kıymetli bir serâser çintiyân ve on guruş kıymetli bir serâser ma'sûm kerekesi ve yedi miskal altından masnû' bir kutu ve beş guruş kıymetli bir çift incili altın küpe ve yirmi guruş kıymetli on zirâ' sarı atlas medîne-i Ebî Eyyûb'da vakfı mütevellisi iken vefât eden Ahmed Ağa'dan hayâtında ikrâz ve kabz ettiği yüz kırk esedî guruş mukabelesinde rehin verdikde eşyâ-i mezbûreyi mezbûr Harsandi'nin emri ile mezbûr Ahmed Ağa'ya ben teslîm ettiğimden sonra mezbûr Ahmed Ağa dahi fuzûlen mezbûr Menahem'e verip ol dahi kabz ve istihlâk eylemeğin suâl olunup eşyâ-i mezbûreyi merkum Ahmed Ağa'ya vech-i mübeyyen üzre bize teslîm etmekle eşyâ-i mezbûrun misli olanın misli, kıymetli olan kıymetini bana teslîm etmekle eşyâ-i mezbûrun misli olanın misli, kıymeti olan kıymetini bana teslîme mezbûr Menahem'e tenbîh olunmak matlûbumdur dedikde müdde'î-i mezbûrun da'vâ-yı meşrûhası mesmû'â olmayıp

---

(Vekayi-i Bec) (Metin-Değerlendirme), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 12).

mezbûr Menahem'e su'âl dahi teveccüh etmemeğin müdde'î-i mezbûr vech-i muharrer üzre mu'ârazadan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu"[171].

Nevmüslim Aziz Mehmed Efendi

Müslüman olduktan sonra Mehmed Efendi adını alan Sabatay Sevi'nin Edirne'deki ilk günlerine dair açık malumat yoktur. Sabatay, yeni durumunu kabullenmiş gibidir. Vanî Efendi'yle yakın ilişki kurmuş ve ondan İslâm dinine dair bilgiler almıştır. Rycaut, Mehmed Efendi'nin ilk günlerini şu şekilde anlatır: "Sabatay günlerini Türk sarayında Musa'nın bir süre Mısırlılar'ındakinde yaptığı gibi geçirdi ve belki onu taklit ederek yaşadığı sürece kurtarıcı olduğunu açıkca bildirmeye devam ettiği ama Türkler'e dedikodu fırsatı vermemek için özen ve önlemle onların kavmi kendisi gibi olmadıkça, yani gölgeleri ve Musa'nın Yasası'nın Muhammed'inkine bağlılıkla ve akilliğini ileri süreceği başka eklerle tamamlanacak olan mükemmel olmayan unsurları reddetmedikçe ve kendisinin esinlenmiş akilliği hiçbir zaman onlar için Tanrı'ya razı edemeyeceğini veya onları atalarının kutsal ülkesine götüremeyeceğini beyan ederek kardeşlerinin dertlerine sık sık nazar attı. Bu yüzden bazıları Babil, Kudüs gibi uzaklardan ve başka uzak yerlerden olmak üzere birçok Yahudi koşup geldiler ve Büyük Efendi'nin huzurunda takkelerini yere çalıp gönüllü olarak Muhammed'e olan imanlarını ikrar ettiler. Bu dönmeler sayesinde Türkler'in gözünde saygınlığı artan Sabatay'ın kendisine, çocuklarını Musa'nın emirleri gereğince sekizinci günde sünnet ettirdiği, birçoğunun inancını ve kendisinin Mesih olduğunu teyit eden yeni doktrinlerini vaaz ettiği ve hepsini coşkunluğun bu yeni usullerinin ne getirebileceği

[171] İstanbul Kadı Sicilleri, *Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/M. 1666-1667)*, haz. Rıfat Günalan, kontrol ed. Mustafa Oğuz, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2011, s. 394-395, hk. 459.

beklentisiyle şaşkına çevirdiği kardeşlerini serbestçe ziyaret etmek ayrıcalığı bağışlanmıştı; fakat hiç kimse Türkler'i ve Yahudiler'i kızdırmamak ve birinden cemaatten ihraç, diğerinden darağacı tehlikesine maruz kalmamak için onu alenen kabul ve tasdik etmeye cesaret edemiyordu"[172].

Rycaut'un iddia ettiği gibi Sabatay Sevi'nin sarayda kalması çok zayıf bir ihtimaldir. Belki Vanî Efendi'nin himayesinde bir konakta kalmış olabilir. Sabatay Sevi, bu dönemde ziyaretçilerini kabul ediyor ve onları İslâm'a davet ediyordu. Davet sayesinde Edirne'de rahat bir hayat sürdüğü dahi söylenebilir. Bazı rivayetlere göre burada iki, üç ay içinde yaklaşık üç yüz Yahudi'nin Müslüman olmasını sağladı[173].

Sabatay Sevi'nin 1667'de bir oğlu dünyaya geldi ve bu çocuğa İsmail Mordecai adı verildi[174]. Sevi, Müslüman olduktan sonra ilerleyen aylarda rahatça İstanbul'a birçok defa ziyarette bulundu. Hatta bazı rivayetlere göre Sevi, İstanbul ziyaretlerinde buradaki tarikatlarla da temasa geçti ve bunlardan biri de Bektaşîler idi. Sevi'nin Niyazî Mısrî ile de temas kurduğu ileri sürülür[175]. Aziz Mehmed Efendi'nin temas kurması için İstanbul'a

---

[172] Rycaut, *The History of The Turkish Empire*, s. 219.

[173] Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 728.

[174] Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 154-155. "Birkaç gün sonra karısı Meryem geldi ve kocasının uyarısıyla o da Müslüman oldu. Kadın hamileydi ve bir erkek çocuk doğurunca Sevi, tarikatının ileri gelenlerine ziyafet verdi. Oğluna İsmail Mardochée adını verdi. Türkler, İsmail'i Peygamberin atası kabul ediyorlardı. Mardochée ise Asur sarayında kalmasına rağmen kalbi doğru inançla çarpıyordu ve halkının aşağılanmasına sabır gösteriyordu", bk. *Memoires du Sieur de la Croix*, II, 377.

[175] Paul B. Fenton, "Shabbatay Sebi and his Muslim Contemporary Muhammad an-Niyazi", *Approaches to Judaism in Medieval Times*, III, ed. David R. Blumenthal, Atlanta 1988, s. 81-88; Scholem, *Sabetay* Sevi *Mistik Mesih*, s. 738; Freely, *Kayıp Mesih*, s. 216-217; Bazı araştırmalarda

gitmesi de gerekmiyordu. Zira bu dönemde Edirne, imparatorluğun birçok farklı bölgesinden önde gelen âlimlerin toplandığı bir yerdi. Mesela İstanbul'daki önemli Halvetî şeyhlerinden Ümmî Sinanzâde Hasan Efendi (ö. 1677), bizzat IV. Mehmed'in isteği üzerine Edirne'ye davet edilmişti[176].

Aziz Mehmed Efendi, Vanî'nin yanında Osmanlı ulemasının yaptığı toplantılara da katılmış ve İslâm'a dair bilgisini artırmış olmalıdır. Bu açıdan Edirne zengin bir ortam sunmuştur. Zira Vanî Mehmed Efendi, ulemayı biraraya toplayıp ilmî müzakereler yapmakta ve bu toplantılara zaman zaman bizzat IV. Mehmed de katılmaktaydı. 12 Eylül 1670'teki böyle bir toplantıya dair Abdurrahman Abdi Paşa, şu bilgileri kaydeder: "Yigirmi altıncı Penc-şenbih güninde Hass-oda'da uzun-yenli ağalardan Gürci Mehmed Ağa İspir sancağı'yle ber-murâd oldu. Yevm-i mezbûrda Anadoh Kâdîaskerî Hafız Efendi ziyafet tarikiyle Şeyhü'l-İslâm Efendi'yi da'vet ve şehre karîb Karaca-köy nâm mesirede akd-i meclis-i ilm-i şerif içün cem'iyyet üzreler iken kerametlü ve şevketlü Pâdişâhımuz hazretleri ol etrafı geşt ü güzâr esnâsında zikr olunan müzâkere-i aliyyeden haberdâr oluncak, tevcîh-i inân-ı azimet ve ol encümeni teşrîf-i hümâyûnlarıyla bâg-ı cennet idüp asrdan vakt-i ışâya dek ol mahalde meks ü karâr ve Şeyhü'l-İslâm Yahya Efendi dâ'îleri takririnden *Tefsîr-i Beyzâvî* dekâyıkını istimâ'la istîfâ-yı hazz-ı bisyâr buyurdular. Hatta ol mahalde karîha-i hümâyûndan kavâ'id-i ilmiyeye mutabık ba'zı âyât-ı kerîmemin tefsîr-i şerifine müte'allik sâdır olan su'âlât-ı müşkileye Şeyhü'l-İslâm Efendi dâ'ileri cevâbda muvaffak olmağla mezîd-i inâyet-i husrevânîden bir fâhir semmûr

ise olaylar ve bilgiler tamamen birbirine karıştırılmış ve yanlış yorumlar yapılmıştır. Mesela, Nassi, bir makalesinde Niyazî Mısrî'nin Bektaşî olduğunu yazmıştır (Gad Nassi, "Sabetaycılık ve Osmanlı Mistik Geleneği", *Tarih ve Toplum*, sayı: 75 (Mart 1990), s. 16-18).

[176] Hamza Konuk, *Vânî Mehmet Efendi'nin Münşe'âtı*, s. 134.

kürk ilbâs buyurulup sâhib-i ziyafet Hafız Efendi ile hâzır olan talebe dahi atiyye-i aliyyelere mazhar olmuşlar idi"[177].

İlmi meclisleri bazen de bizzat IV. Mehmed toplar ve huzurunda bazı mevzuların tartışılmasını isterdi. Bu minvalde 12 Haziran 1669'daki toplantıyı aktaran Abdi Paşa, sultanın ilmî meclislere devam açısından ecdadı Fatih Sultan Mehmed'e benzediğini kaydeder; "Diyânetlü ve kerâmetlü pâdişâh-ı zıllullah hazretlerinün icra buyurdukları âdet-i hasene ve kâ'ide-i müstahseneleri üzre huzûr-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnlarında haftada birkaç defa *Tefsîr-i Beyzâvî*'den müzâkere ve mübâhese olunup bizzat istimâ' ve dakâyık-ı ma'ânî-i şerîfelerine ıttıla' buyurduklarından hazz-ı mülûkâneleri mukarrer olmağın mâh-ı mezbûrun on ikinci Sah gülünde vakt-ı asrda Şeyhü'l-İslâm Efendi dâ'îlerini şeref-i da'vet-i aliyyeleriyle müşerref buyurup, "bu gice huzurumuzda ifâde-i derse hâzır olsunlar" deyü fermân-ı hümâyûnları sâdır oldukda ve, "der'akab gelsünler" deyü buyuruldukda ol sâ'at huzûr-ı hümâyûnlarında akd-i meclis-i ilm olunup molla-yı müşârun-ileyh emr-i hümâyûnlarına imtisâlen tâ vakt-i ışâya dek mütâla'a-i dakika ve mülâhaza-i enîkalan üzre tahkîk-i muktezâ-yı fazl u kemâl eyledüklerinde şevketlü Pâdişâhımuzun tab'-ı pâk ve zihn-i vakarlarına hazz-ı vâfir hâsıl olup hattâ kemâl-i safâlarından dahi ibtidâ-yı ifâde bizzat mübarek kendi vücûd-ı şerîfleriyle müşerref olan bir a'lâ sof-ı behcet-mevsûf ile dâ'î-i mûmâ-ileyhlerün teşrîf ve tâ mahall-i tevdî'a dek esnâ-yı dersde mahall-i kelâm oldukça envâ'-ı iltifat ve letâyif ile taltîf buyurdular. Ol meclis-i hâssü'l-hâs'da Tefsîr-i şerifi fermân-ı hümâyûn üzre bu fakîr bendeleri kıra'at ve huzûr-ı pâdişâhîde kemâl-i şevkle tahsîl-i kemâle bezl-i dikkat iderdim. Havâss-ı huddâmdan bir bendelerini bu üslûb-ı mergûb üzre huzûr-ı hümâyûnlarında okutdurup ulûm-ı âliyeye rağbet-i kâmile göstermek ecdâd-ı izâm-ı cennet-makâmlarından

[177] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâmesi*, s. 344.

İstanbul fâtihi Ebü'l-feth Sultân Mehmed Hân *aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufran* zamânında vâki' olup bir dahi şevketlü ve kerâmetlü Pâdişâhımuz hazretlerinün asr-ı hümâyûnlarında kemâl mertebe şöhret bulduğu kütüb-i tevârîh tetebbu' idenlere hafî değildür.

Safer'ün gurre-i garrâsı Pazar güninde Doğan-köyi'nden Kartal-kayası nâm yaylağa çıkılup ordu-yı hümâyûnla istikrar buyuruldu. Çünki bu muharrir-i vekâyi' kâtibü's-srr bendeleri huzûr-ı hümâyûnda me'mûren gâh Şeyhü'l-İslâm Efendi'den ve gâh Vânî Efendi'den *Tefsîr-i Beyzâvî* okuyup inâyet-i âliye-i pâdişâhî ile tahsîl-i kemâle sa'y iderdüm.

Dördinci Çihâr-şenbih güninde Vâ'iz-i Sultanî Vânî Efendi haftada iki defa bu hakire ifâde içün ta'yîn buyurulup şöyle ferman olundu ki, otak-ı hümâyûnun perdesi verâsında üç hayme kurulup Pazar-irtesi ve Penc-şenbih günlerinde Vânî Efendi talebesiyle geldükde mahsûsça ol haymelerde nüzul ve tedrîs idüp yevm-i mezbûrda Matbah-ı âmire'den mükemmel iki sofra ta'âm it'âm olunalar"[178].

Aziz Mehmed Efendi, Yahudiler'in önde gelenleriyle de dinî müzakerelere giriyordu. Rabbiler'i Edirne'ye davet ve bizzat Osmanlı ulemasının da katıldığı meclislerde İslâm ile Yahudiliği mukayese ediyor, Yahudi din adamlarını Müslüman olmaya teşvik ediyordu. Böyle bir meclis 1671 Nisan'ında biraraya geldi ve Vanî Mehmed Efendi'yle Rabbiler Arapça olarak karşılıklı konuşma fırsatı buldu. Daha sonra Rabbiler ile Aziz Mehmed şiddetli bir tartışmaya tutuştular. IV. Mehmed de bu tartışmaları perde arkasından takip etti. Aziz Mehmed, Rabbiler'den yalnızca iki kişiyi Müslüman olmaya razı edebildi. Aziz Efendi, ilerleyen aylarda da Yahudi temsilcilerini Edirne'ye çağırarak onları İslâm'a davete devam etti[179].

---

[178] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâmesi*, s. 324-325.

[179] Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 748-749; Ayrıca bk. Freely, *Kayıp Mesih*, s. 219-221.

Aziz Mehmed Efendi, bir taraftan ilmî tartışmalarda bulunurken diğer taraftan da özel hayatında birtakım değişikliklere gitti. Bu minvalde 6 Mart 1671'de karısı Sarah'ı boşadı[180]. Sarah, oğlu İsmail'den ayrılmak istemedi, ancak Sevi onu sünnet ettireceği bahanesiyle oğlunu yanına aldı. Sevi, sözünde durdu ve üç yaşına gelen İsmail, Nisan 1671'de Osmanlı ricalinin de davetli bulunduğu bir düğünde sünnet edildi[181].

Mehmed Efendi, 1671'den itibaren farklı bir ruh hâline bürünmeye, "yeni aydınlanmalar yaşamaya" başladı. Hâlâ Yahudiler'i İslâm'a davete ve Müslüman olanlara sarık giydirmeye devam ediyordu. Ancak Yahudi ibadetlerini artan bir şekilde tekrar yerine getirmeye, Yahudi bayramlarını sinagoglarda kutlamaya ve halka vaazlar vermeye başladı. Türk idarecilerin Aziz Mehmed'in sinagoglara devam etmesine ses çıkarmıyorlardı. Hatta Aziz Mehmed Efendi'ye ulufesi verilmeye devam etti[182]. Sabatay Sevi ölümüne kadar küçük ruznâmçe kaleminden maaş almayı sürdürmüştür. 1078(1667-1668)[183], 1079 (1668-1669)[184], 1080 (1669-1670)[185], 1081 (1670-1671)[186], 1082 (1671-1672)[187], 1083 (1671-1672)[188],

---

[180] Natah'ın bir mektubunda Sevi'nin karısı Sarah'dan boşanma sebebi olarak onu zehirlemek istemesi gösterilmiştir (bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 750).

[181] Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 748.

[182] Bazı kaynaklarda Aziz Mehmed Efendi'nin Müslüman olduktan bir müddet sonra gözden düştüğü ve maaşının dahi kesildiği ileri sürülmüştür (aktaran Scholem, *Sabetay* Sevi Mistik Mesih, s. 769-770), ancak yukarıda verdiğimiz ruznâmçe kayıtları bu iddianın doğru olmadığını gösterir.

[183] BOA, *MAD*, nr. 3772, s. 59.

[184] BOA, *MAD*, nr. 1083, s. 64.

[185] BOA, KK, nr. 3412, vr. 28a.

[186] BOA, KK, nr. 3413, vr. 28a.

[187] BOA, KK, nr. 3414, s. 56.

[188] BOA, KK, nr. 3415, s. 59.

1084 (1672-1673)[189] ve 1086 (1674-1675)[190] yılı küçük ruznâmçe kayıtlarında ismi görülmektedir.

Mehmed Efendi, dini törenlerden sonra Yahudiler'i İslâm'a davet ediyordu ve bu davet çoğu zaman birkaç kişinin Müslüman olmasını da sağlıyordu. Mehmed Efendi, asıl ruh dünyasında büyük değişimler yaşıyordu[191].

Sevi'nin peygamberi Nathan'ın Edirne'ye gelmesi ve kendisiyle görüşmesi inananlar arasında yeni bir umudun doğmasını sağladı. Buna göre Mesih 1673 veya 1674'te tekrar geri gelecekti ve bu tarih kendilerinin kurtuluşu olacaktı[192].

Yahudiler arasında tekrar Mesih beklentisinin arttığı günlerde Aziz Mehmed Efendi, 23 Ağustos 1672'den birkaç gün önce İstanbul'a geldi. Mehmed Efendi ve etrafındakiler daha önce birçok defa geldikleri Osmanlı payitahtında önemli kişiler gibi karşılandılar. İstanbul'a geldikten bir müddet sonra Aziz Efendi, sinagogları dolaşarak vaazlar vermeye ve Yahudiler'i İslâmâ davet etmeye başladı, ancak bu defa hiç beklemediği bir tepki ile karşılandı. Mehmed Efendi'nin İstanbul'a geldiği günlerde Antoine Galland da şehirdeydi ve günlüğünde Sevi'nin gelişini şu şekilde kaydetmiştir: "Sabbatay Sevi yahut Aziz Mehmed Efendi'nin İstanbul'a geldiğinden Ekselansı haberdar etti. Kendisi İstanbul'a gelince, oturduğu mahallenin çorbacısından Yahudiler'in gelip ziyaretleriyle kendisini rahatsız etmelerine mâni olmasını rica ederek çorbacı da bu ricayı kabul etmiş. Yahudiliği terkettirerek

---

[189] BOA, *MAD*, nr. 6010, s. 49. Hicri 1085 yılı küçük ruznâmçe defterindeki eksiklikler yüzünden bu tarihteki maaş kaydına rastlayamadık (Bk. KK, nr. 3416).

[190] BOA, KK, nr. 3417, vr. 26b.

[191] Scholem, *Sabetay* Sevi Mistik Mesih, s. 748-750.

[192] 1673-1674'ün Mesih'in geleceği yıl olduğuna dair Yahudiler arasında uyanan ümide dair bk. Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 173-178.

sarık sardıklarından 30 Türk'ün sokaklarda refakatinde yürüdükleri görülmekte olup bunların yarısı önünden yarısı arkasından yürüyorlarmış; bu vaziyette kendisine tesadüf eden tekmil Türkler de ona büyük hürmet gösteriyorlarmış. Kendisi birçok kimselere ve Galata, Üsküdar ve Balat sinagoglarına ziyaretleriyle rahatsız olmayı istemediğini yazmış imiş. Aziz Mehmed Efendi'nin dualarını maiyetiyle birlikte ilk önce İbranice, sonra Türkçe söylediği ve Türkler'in bunun pek iyi bilmekle beraber ehemmiyet verip mâni olmadıkları da ilâve olundu"[193].

Aziz Mehmed Efendi, İstanbul'a iyi bir şekilde karşılanmasına rağmen, ilerleyen günlerde aleyhinde bazı şikâyetlerde bulunan insanlar ortaya çıktı. Şikâyet konuları Mehmed Efendi'nin sinagoglara gitmesi, orada sapkın hareketler ve dine küfür içeren beyanatlarda bulunmasıydı. Şikâyetler üzerine Aziz Efendi ve yanındakiler 12 Eylül 1672'de Bostancıbaşı Osman Hersek Ağa[194] tarafından tutuklanarak, zincire vurulduktan sonra Edirne'ye gönderildiler[195].

Antoine Galland, Sabatay'ın tutuklanmasını şu şekilde anlatır: "Sabathai Sevi, hizbine mensup bâzı Müslümanlar'la birlikte

---

[193] Antoine Galland, Aziz Mehmed Efendi'nin şehre geldiğinden günlüğündeki 23 Ağustos 1672 tarihli kayıtta bahseder (*İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, I, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara 1987, s. 171).

[194] Aziz Mehmed Efendi'nin İstanbul'a geldiği ve tutuklandığı günlerde bostancıbaşılık görevinde Boşnak Osman Ağa bulunuyordu. Osman Ağa, bu göreve 5 Nisan 1672'de Kethüda Mustafa Ağa'nın İstanbul kaymakamı tayin edildikten sonra getirilmiştir. Osman Ağa, bostancıbaşılık görevini 5 Aralık 1675'e kadar sürdürmüş ve bu tarihte İstanbul kaymakamı tayin edilmiştir (bk. Murat Yıldız, *Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, İstanbul 2012, s. 249, 255).

[195] Aziz Mehmed Efendi'nin İstanbul'daki faaliyetleri ve tutuklanarak Edirne'ye gönderilmesine dair geniş bilgi için bk. Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 192-197; Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 769-771.

Yahudiler'in sinagoguna girmekle Yahudiler gibi dua etmiş. Keyfiyetten haberdar edilen yeniçeri ağası da, yanında bulunmakta olup Yahudiliğe sokmuş olduğu birkaç Müslümanla birlikte kendisini yakalatmış, bağlatmış ve Edirne'ye göndermiştir"[196].

Croix de hatıratında Mehmed Efendi'nin İstanbul'da tutuklanarak Edirne'ye getirilmesini anlatmıştır. Müellife göre, "Mehmed Efendi, Edirne'deki Yahudiler'i Müslümanlaştırmak için bir müddet uğraştıktan sonra IV. Mehmed'in kendisine olan ilgi ve teveccühünün azaldığını müşahede etmiştir. Mehmed Efendi bu düşüncelerinde de haksız değilmiş, zira bir müddet sonra bizzat padişah tarafından maaşı kesilmiştir. Bunun üzerine Mehmed Efendi de İstanbul'a gitmiş ve burada büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Mehmed Efendi ve yanındaki Yahudiler Boğaziçi'ndeki bir köşkte toplu halde ilahiler söylerken bostancıbaşı tarafından basılmışlar ve bostancıbaşı Mehmed Efendi'yi dinsizlikle itham ederek, onu azarlamıştır"[197]. Croix'in anlattıklarında bazı ciddi hatalar ve eksiklikler vardır. Bunlardan en önemlisi de Mehmed Efendi'nin padişahın ilgisini kaybettiği ve maaşının kesildiği yönündeki iddialarıdır. Zira Mehmed Efendi'nin maaşı Osmanlı arşiv kayıtlarına göre kesilmemiştir.

Aziz Mehmed Efendi, Edirne'ye büyük ihtimalle 16 veya 17 Eylül'de ulaştı[198]. Şehre gelir gelmez de Ortakapı denilen bir yere hapsedildi. Mehmed Efendi, Edirne'de mahpus tutulduğu günlerde masum olduğunu ve kendisine iftira atıldığını iddia ettiği bir arzuhali Kamaniçe Seferi'nde[199] bulunan Veziriazam Fazıl Ahmed

---

[196] Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar*, I, 183. Galland'ın verdiği bilgilerin analizi için bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 770.

[197] *Memoires du Sieur de la Croix*, II, 384.

[198] Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 202.

[199] Kamaniçe Seferi hakkında bk. Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul 2004.

Paşa'ya göndermiştir. Ahmed Paşa da bu dilekçe üzerine Bostancıbaşı Osman Ağa'ya bir buyuruldu göndererek konunun tetkik edilmesini ve Aziz Efendi aleyhinde şahitlik edenlerin Edirne'ye gönderilmesini istemiştir. Ahmed Paşa'nın konu ile ilgili buyuruldusu şu şekildedir: "Benim ruhum Bostancıbaşı ağa hazretleri. Yahudi'den müste'ar olub libâs-ı İslâm elbâs olunan cehud ki hâlâ Edirne'de mahbûsdur mukaddema gelen mektûbunızda bî-garaz müslimînden birkaç kimesne kendi ağzından nice elfâz-ı küfür istima' edip şehâdet iktizâ ederse billâhi şehâdet ederiz ve lâzım gelürse Edirne'ye dahi gideriz dediklerin iglâm eylemiş idiniz. Hâlâ mahbûs merdûd tarafından mazlûm ve mağdurum dimek üzere ordu-yı hümâyûna tazallüm olunur. Lîsânından mûceb-i izâlesi olur elfâzı istimâ' eyleyen müslimîn kim ise Edirne'ye gönderesiz. Gelsünler... şehâdet hakkı edâ eylesünler ki mûceb-i şer'iyyesi icrâ oluna"[200].

9 Aralık 1672'de sultan ve veziriazam Edirne'ye geri döndüklerinde[201] kendilerini Aziz Mehmed Efendi meselesi bekliyordu. Fazıl Ahmed Paşa'nın buyuruldusuna uygun olarak Bostancıbaşı Osman Ağa İstanbul'daki şahitleri de göndermiş olmalıdır. Galland'ın günlüğündeki "Bu ithamlar hasebiyle, Sabbathai Sevi o tarihten itibaren Edirne'de mahpus bulunuyormuş ve kendisini itham edenlerle karşılaştırılacakmış. Sabbathai Sevi'yi Yahudi takkeli tephillineler refakatinde ve daha birçok seflerle birlikle olarak

[200] Ahmed Paşa'nın buyuruldusu için bk. Uriel Heyd, "Sabbatay Sevi ile İlgili Bir Osmanlı Belgesi", *Tarih ve Toplum*, (Temmuz 2002), s. 8-12. Buyurulduda bir tarih bulunmamakla birlikte Cengiz Şişman, yazının 6 Şaban 1083/26 Kasım 1672'de kaleme alındığı kanaatindedir (bk. *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 198; Ayrıca bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 770-771). Buyuruldunun Osmanlı ordusu 9 Aralık 1672'de Edirne'ye dönmeden önce kaleme alınması gerekir, zira Ahmed Paşa, mahbusun orduya mektup gönderdiğini kaydetmiştir.

[201] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâmesi*, s. 406.

kadınlarla şarap içerken görmüş olduklarını bu üç adam iddia ediyorlarmış. Biraderinin Sabbathai'ın kurtulması için Pâdişaha bir istida takdim ettiğini, bu istida üzerine şahitleri Edirne'ye götürmek emrinin geldiğini, Vanî Efendi'nin bu işte çok dahli"[202] olduğu yönündeki ifadeler Fazıl Ahmed Paşa'nın buyuruldusunun neden ve nasıl kaleme alındığını ortaya koyar.

Aziz Mehmed Efendi, 1672 Aralık'ında mahkemeye çıkartıldı. Sorgulamaya dair elimizde bir Osmanlı kaydı yoktur. Bu sebeple kimler huzurunda sorguya çekildiği, IV. Mehmed'in bizzat bulunup bulunmadığına dair kati bir şey söylemek mümkün değildir[203]. Kesin olan, Mehmed Efendi aleyhinde ifade veren üç şahidin dinlendiği ve bu ifadeler üzerine Mehmed Efendi'nin suçlu bulunup, Ortakapı'ya hapsedildiğidir. Mahkemeye dair en önemli kaynak Galland'ın günlüğüdür. Günlükteki 4 Ocak 1673 tarihli kayıtta Mehmed Efendi'nin sorgulaması hakkında şu bilgiler yazılmıştır: "Duyduğuma göre, Sabbathai Sevi şahitlerinin Edirne'de dinlenmelerinden ve bu şehir Yahudileri tarafından dört bin kuruşluk bir masrafta bulunulmasından sonra Orta Kapı denilen ve oraya hapsedilenlerin daima ölüme mahkûm sayıldıkları bir hapishaneye atılmış ve Türkler Ramazan ayı içinde kan dökmemeye itina ettikleri için hakkında verilecek hüküm Ramazan'dan sonraya bırakılmış"[204].

---

[202] Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar*, I, 210-211. Ayrıca bk. Firdevs Çetin, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler (1553-1673)*, İstanbul 2012, s. 371-372.

[203] Cengiz Şişman, Aziz Mehmed'in davasının sultanın, vezirlerin, Vanî Efendi'nin ve büyük ihtimalle Kaymakam Mustafa ve yeni Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin huzurunda gerçekleştiğini ileri sürer, ancak buna dair devrin kaynaklarında bir bilgi bulunmaz (bk. *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 203).

[204] Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar*, II, 3.

Galland'ın günlüğünde Aziz Mehmed'in Ortakapı'ya hapsedilmesinden sonra görülen ilginç bir kayıt dikkat çekmektedir. O da Mehmed Efendi'nin tutuklu bulunmasına rağmen verilen resmî izinle hamama gidebilmiş olmasıdır[205]. Sabatay'a Aralık 1762'deki sorguda nasıl bir ceza verildiği de kaynaklarda net olarak belirtilmez. Verilen bilgiler daha sonraki sürgün kararıyla karıştırılmış gibidir. Zira Aralık 1672'de sürgün kararı verildiyse neden 1673 Ocak'ının sonuna kadar bu karar hayata geçirilmemiştir. Bu hususta en önemli kaynak olan Galland'ın günlüğündeki ifadeler de karışık gibidir. Galland'ın günlüğünden anlaşıldığına göre Aralık 1672'de öldürülmek üzere Ortakapı'ya hapsedilmesine dair bir karara varılmış, bu kararda Fazıl Ahmed Paşa'nın ağırlığı etkili olmuş, ancak bu karar Ramazan ayının başlaması hasebiyle tehir edilmiş[206] ve daha sonra IV. Mehmed'in isteği üzerine idam kararı sürgüne tebdil edilmiş olmalıdır. Bazı Yahudi kaynaklarında karar değişikliğinde Vanî Mehmed Efendi'yle IV. Mehmed'in validesi Turhan Sultan'ın önemli etkisi olmuştur[207].

Turhan Sultan, Aziz Mehmed Efendi'nin Edirne'de sorguya çekildiği günlerde İstanbul'daydı. Valide Sultan, Edirne'ye 7 Ocak 1673'de geldi. Turhan Sultan'ın şehre girdiği gün onu Fazıl Ahmed Paşa, Şeyhülislam İsmail Efendi ve yeniçeri ağası karşıladı[208].

---

[205] "Fakat, bu vaziyete rağmen, Sabbathai Türk kanunu mucibince temiz ve saf olmak üzere hamama gitmek müsaadesini elde etmiş" (bk. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar*, II, 3).

[206] Ramazan, 21 Aralık 1672'de başlamış ve 19 Ocak 1673'de sona ermiştir. Abdi Paşa, 1083 yılı Ramazan ayına dair çok az girdi kaydettiğinden bu ayda IV. Mehmed'in nelerle meşgul olduğunu dahi tespit etmek mümkün değildir. Müellif Hicri 1083 (1672-1673) yılı kayıtlarını sene sonuna doğru atlayarak verdiğinden eserinde Sabatay Sevi'nin mahkeme edilmesine dair de bir kayıt bulma imkânı yoktur.

[207] Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 772-773.

[208] Turhan Sultan'ın Edirne'ye getirilmesi ve burada karşılanması hakkında bk. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'nâmesi*, s. 407.

Turhan Sultan'ın Aziz Mehmed Efendi'nin idam kararının sürgüne tahvil edilmesindeki rolü hususunda Türk kaynaklarında bilgi bulunmaz, ancak bu ihtimal gözardı da edilmemelidir.

Ramazan ayı boyunca Aziz Mehmed Efendi de Ortakapı'da mahpus tutuldu. Ramazan'dan sonra Sabatay'ın cezası sürgüne tahvil edildi ve gizlice Ülgün'e (Dulcigno/Ulqin/Ulcinj) gönderildi[209]. Mehmed Efendi, Scholem'in de belirttiği üzere Ülgün'de bir mahkûm değil, sürgündü[210]. Zira sürgünden bir müddet sonra ziyaretçi kabul edebilmişti. Onun mahkûm değil, sürgün olduğunun en önemli göstergelerinden biri de önceki kısımlarda bahsettiğimiz üzere devletten ulûfe almaya devam etmiş olmasıdır.

Mehmed Efendi'nin sürüldüğü Ülgün nasıl bir yerdi? Buna dair Evliyâ Çelebi, ayrıntılı ve zengin bilgiler verir. Seyyâh-ı âlem, Ülgün ve çevresini şu şekilde anlatır: "... Mehemmed Hân bu kal'ayı gereği gibi amâr edüp İskenderiyye sancağı beği hâssı tahrîr edüp hâlâ voyvadalıkdır ve yüz elli akçe kazâdır. Kal'ası Venedik körfezi kenârında (---) (—) üzre şekl-i müseddes seng-tırâş berâ-yı savaş-ı perhâş bir kal'a-i hâzır-bâşdır. Burc [u] bârûları ve dendân-ı bedenleri ve metîn dervezeleri ve mazgal delikleri ve handakları ve cemî'i mühimmât [u] levâzımâtları ile mamûr u müzeyyen kal'a-i zîbâdır. Ve derûn-ı hisârda Mehemmed Hân câmi'i ve cümle (---) aded neferât evleri serâpâ (---) (---) mestûr hâneciklerdir. Zahâ'ir anbârları ve cebehâne hazâ'inleri ve su sarnıçları var ve gâyet

---

[209] Sabatay'ın sürgün yeri hususunda kaynaklarda muhtelif bilgiler verilmiştir. Buna dair tartışmalar için bk. Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 206-210; Scholem, *Sabetay* Sevi Mistik Mesih, s. 777; Scholem, "Heyhan Met Şabtay Tsivi [Sabatay Sevi Nerede Öldü?]" *Tsion* 17 (1952), s. 79-80; Gövsa, Sabatay'ın Berat'a sürüldüğünü buranın havasının ağır olması sebebiyle Sevi'nin inananlarının gayretleri sonucu ölmeden önce Ülgün'e getirilmiş olmasının muhtemel olduğunu ileri sürer (bk. *Sabetay Sevi*, s.52-53).

[210] Scholem, *Sabetay* Sevi Mistik Mesih, s. 777.

mefret balyemez ve kâfire amân vermez topları var. Kal'a kapusu önünde dizdâr ağa lonca yerinde oturup yedi yüz aded Arnavud gâzîleri kal'a neferâtlarıyla muhâfaza beklerler. Bunun dahi yarar u bahâdır şecî' [ü] dilâver yiğitleri var. Ekseriyyâ şehbâzları firkatecilerdir. Bu kal'a leb-i deryâda vâkı' olmak ile yigirmi aded firkateleri kal'a limanında mevcûddur. Sâ'ir kasabalardan dahi şehbâz Arnavud yiğitleri gelüp firkatelere girüp kâfiristân yakaların yaka yıka harâb u yebâb ede bî-hisâb mâl-ı firâvânlar ve esîr-i mümtâzânlar alup mansûr [u] muzaffer Ülgün'e gelirler ve mîr-i livâya öşür verirler. Hattâ bu hakîr bu kal'ayı temâşâsında iken yedi aded firkate Pulya kâfiristânında[n] mâl-ı ganâ'imle gelüp yedi firkateden Yûsuf Beğoğlu'na yigirmi bir bin guruş öşr-i sultânî ve on yedi esîr düşüp ol dahi Melek Ahmed Paşa deynine bu gazâ mâlından verdi"[211].

Aziz Mehmed Efendi, Ülgün'de daha sakin bir hayat sürmeye başladı. Kısa bir süre sonra karısı Sarah da Ülgün'e geldi. Mehmed Efendi, sürgündeyken de inananlarına "Sabatay Mehmed Efendi" adıyla mektuplar yazmaya devam etti, ancak mektuplarında tekrar Yahudiliğe döndüğüne dair bir ifade yer almaz. 1674'te Sarah öldü ve bunun üzerine Mehmed Efendi, 1671'de nişanlandığı ama daha önce ölen Sofyalı Aaron Majar'ı dirileceğini ve onunla evleneceğini ilan etti. Buna rağmen bu iddia hayata geçirilemedi. Bunun yerine 1675'te Selanik'in en önde gelen Yahudi âlimlerinden Filosoff'un kızıyla evlendi.

---

[211] Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VI, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2002, s. 60. Ülgün Kalesi, 1697'de Venedik donanması tarafından kuşatıldı, ancak kale ağır hasar görmesine rağmen az sayıdaki muhafızın üstün gayretleri sonucu Venedikliler'in eline düşmedi (bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 597-599).

1676'ya gelindiğinde Sabatay Mehmed Efendi, garip ve tepkiyle karşılanan davranışlarda bulundu. Etrafında inananlar olduğu halde tören havasında Ülgün'ün şehir merkezinde bir yürüyüş tertip etti ve ilahiler eşliğinde şehir kulesine tırmandı. Ayrıca inananlarına yazdığı mektuplarına artık "Sabatay Mehmed Efendi" değil "Sabatay Sevi" imzasını atıyordu. Sabatay Sevi, yeni hareketinin sonuçlarını göremeyecekti, zira 50 yaşını tamamladıktan bir ay sonra 17 Eylül 1676'da Ülgün'de öldü[212]. Bazı araştırmacılar ölüm yerinin Berat mı, Ülgün mü olduğunu tartışmışlardır. 19 Şaban 1087'de (27 Ekim 1676) küçük ruznâmçe defterine Osmanlı kayıtlarında Mehmed olarak geçen Sabatay Sevi'nin vefat ettiği kaydı düşülmüştür. Öldüğüne dair bilgi Ülgün dizdarının merkeze gönderdiği arzından anlaşılmıştır[213]. Bu kayıt Sabatay Sevi'nin ölüm yerinin Sabataycı rivayetlerde olduğu gibi Ülgün olduğunu da açıkca göstermektedir. Sabatay Sevi'nin ölene kadar devlet kayıtlarında yer alması, maaş ödenmesi ve ölümü üzerine "müteveffa" kaydının düşülmesi Osmanlı yönetimi tarafından onun Müslüman olarak görüldüğünü göstermektedir.

Sabatay Sevi, öldükten sonra Ülgün'e gömüldü ve zamanla mezarı bir ziyaret yeri oldu. Bir türbe görünümü arzeden ve bugün hâlâ "Mehmed Dadaş" adıyla bilinen mezar ziyaret edilmektedir[214].

---

[212] Sabatay Sevi'nin Ülgün'deki sürgün yılları ve ölümü hakkında bk. Scholem, *Sabetay Sevi Mistik Mesih*, s. 778-817; Scholem, "Heyhan Met Şabtay Tsivi", s. 79-83; Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court*, s. 206-217; Gövsa, Sabatay'ın 30 Eylül 1675'de öldüğünü kaydeder, ancak bu doğru değildir (bk. *Sabetay Sevi*, s. 53).

[213] BOA, KK, nr. 3418, s. 51. Bk. Ek 3.

[214] Cengiz Şişman, "Cortijo de Sevi: Kültür Mirası Sabatay Sevi'nin Evi'nin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", s. 6; Aynı yazar, "Sabatay Sevi", *DİA*, XXXV, 335.

Sabatay'dan Sonra Dönmelik ve Dönmeler

Sabatay Sevi, Eylül 1675'de Ülgün'de öldü. Müslüman olalı 10 yıl olmuştu. Ölümünden önce hayallerle yaşıyordu. Taraftarları mesihlerinin ölümünden sonra da efendilerine bağlı kalmaya devam ettiler. Dönmelere göre Sabatay ölmemiş, dünyadan çekilmişti. Mesihin ruhu Hazreti Adem'den bu yana 18 defa kalıp değiştirmişti. Yeni bedenlerde tekrar doğacaktı. Bir kısım taraftarları, Sevi'nin ruhunun kayınbiraderi Yakup'a geçtiğine inandı. Taraftarları mesihlerinin ölümünden sonra 1689'da ikiye, 1720'de de Karakaşlar, Kapanîler ve Yakubîler olmak üzere üçe bölündüler. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarına kadar Ülgün'e hacca gidip, mesihlerinin mezarını ziyaret ettiler. Dönme diye adlandırılan bu grup, uzun süre toplum içerisinde Müslüman görünürken, kendi içlerinde inançlarını muhafaza ettiler[215]. Ancak bir kısmı zamanla tamamen eski inançlarından koparak Müslümanlaştı. Bir kısmı da Sabatay Sevi'nin bıraktığı mirası hâlâ devam ettiriyor.

---

[215] Bu konuda bk. Abdurrahman Küçük, *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*, Ankara 2010, s. 213.

Sonuç

Osmanlı tarihinde mesihlik iddiasıyla tanınan Sabatay Sevi hakkında birçok araştırma yapılmış ama Uriel Heyd'in dikkat çektiği bir vesika[1] dışında Osmanlı arşivlerine ait başka herhangi bir vesika bulunamamıştır[2]. Heyd'in Sabatay Sevi ile ilgili yayınladığı vesika ise Osmanlı Arşivi'nde değil Almanya'daki "Bosnalı Osman Paşa Arşivi" diye adlandırılan belge koleksiyonunda yeralmaktaydı ve bu belgeleri yayınlayan Franz Babinger, bir vesikanın Sabatay Sevi ile ilgili olduğunu anlamamıştı[3].

Osmanlı arşivlerinin en önemli kayıtlarından mühimme defterlerinin 1665'den 1678'e kadar olan kısmının eksik olması, Sabatay Sevi ile ilgili Osmanlı yönetiminin aldığı kararlara ulaşmamızı engellemekteydi. Bu eksiklikten dolayı farklı yorumlar yapılmıştır. Ancak mühimme defterlerinin eksikliği sadece bu yıllara ait de-

---

1 Uriel Heyd, "Sebetay Sevi ile İlgili Bir Osmanlı Belgesi", *Tarih ve Toplum*, sayı: 223 (İstanbul 2002), s. 7-9.

2 Bu yüzden vesikaların saklandığı ve yokedildiği iddiaları da ortaya atılmıştır (Bk. Mehmet Şevket Eygi, "Belgeleri Kim Yoketti?", *Milli Gazete*, 17 Nisan 1999).

3 Franz Babinger, *Das Archiv des Bosnaikan Osman Pascha*, Berlin 1931, VII numaralı vesika.

ğildir. Daha önceki dönemlere ait defterlerde de eksiklikler vardır. Mesela, 1560-1564, 1619-1625, 1639-1641, 1644-1645 yıllarına ait mühimme defterleri mevcut değildir. Mühimme defterlerinin olmadığı dönemler için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki diğer fonlar taranarak bu eksiklik giderilebilirdi. Nitekim uzun yıllar süren araştırmamızda bu metotla hareket edilerek Sabatay Sevi hakkında birçok belgeye ulaşılmıştır.

Sabatay Sevi'nin İstanbul'a gelmeden Marmara Denizi'nde, Gelibolu yakınlarında veya geldiğinde limanda tutuklandığı anlatılır. Ancak bulduğumuz bir yakalama emrinden Sevi'nin yoldaki faaliyetlerinin İstanbul'a gelmeden yönetimi rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Sevi'nin Marmara Adası'ndaki propaganda faaliyetlerini haber alması üzerine Osmanlı yönetimi Sevi'nin tutuklanması için ilgililere emir göndermiştir. 27 Rebiülahir 1076'da (6 Kasım 1665) Sadaret'ten Gümrük Emini Mahmud Ağa'ya hitaben bir emir yazılarak, İzmir'den Marmara Adası'na bir Yahudi'nin gelip, bazı beyhude sözler söylediği ve gümrük emininin adam göndererek Yahudi'yi yakalaması emredilmiştir[4]. Vesikada Sabatay Sevi'nin faaliyetlerinin isminin zikredilmeden "beyhude sözler" olarak nitelendirilmesi Osmanlı yönetiminin meseleye bakış açısını da ortaya koymaktadır.

Sabatay Sevi'nin Müslüman olduktan sonraki durumu da şimdiye kadar Osmanlı vesikalarından takip edilmediği için yanlış yorumlanmıştır. Sabatay Sevi, Müslümanlığı kabul ettikten sonra kapıcıbaşı olarak gösterilir, ancak bu yanlıştır. Osmanlı kaynaklarında Sevi'ye kapıcıbaşılık veya payesinin verildiğine dair bir malumat yoktur.

Sabatay Sevi'nin Müslüman olması sırasında maaş bağlanması meselesi Osmanlı devlet teşkilatının fazla bilinmediği için araştırmacılar tarafından yanlış ele alınmıştır. Sabatay'ın Müslüman

4 Bk. Ek 1.

olması üzerine kapu ortasından tekaüd maaşı bağlanması hemen hemen bütün araştırmalarda "kapıcıbaşılık verildi" şeklinde yorumlanmıştır.

Sabatay Sevi'nin takipçileri de mesihlerinin kapıcıbaşı olmasının sembolik bir anlamı olduğunu düşünmüşlerdir. Kapının mistik olarak çok kuvvetli bir manası vardı. Müritlerine göre sarayın kendisi cennetin bir teşbihi idi. Kapıya da genellikle Bâbüssaade, yani saadet kapısı denirdi. Kapıcılar da cennetin girişini bekleyen meleklere benzetilebilirdi. Orası seçilmişlerin geçebileceği ve "onunla" karşılaşabileceği bir kapıydı. Orası Tanrı'nın kapısıydı[5]. Sabatay Sevi'nin kapıcıbaşı olarak zikredilmesi günümüzde de çok ilginç yorumlara sebep olmuştur[6].

Kapu ortası tekaüdü Osmanlı devlet teşkilatına ait bir terimdir. Enderûn görevlilerine emekli maaşı bu isim altında küçük ruznâmçe kaleminden verilirdi. Sabatay Sevi ölümüne kadar küçük ruznâmçe kaleminden maaş almayı sürdürmüştür.

Sabatay Sevi, 17 Eylül 1676'da Ülgün'de (Dulcigno) sürgünde ölmüştür. Bazı araştırmacılar ölüm yerinin Berat mı, yoksa Ülgün mü olduğunu tartışmışlardır. Osmanlı vesikaları bu durumu açıkca ortaya çıkarmış ve Sevi'nin Ülgün'de öldüğünü ortaya koymuştur.

---

5 Cengiz Şişman, *Aynı tez*, s. 127.

6 Bu konuda yapılmış çok ilginç yorumlara da rastlanır: "Üstelik Sabetay Sevi'ye yılda 150 akçe (altın sikke) maaş verilmiştir. Saraya "kapıcıbaşı" yapılmıştır. Yani, Saray kapılarında görevli olanların amiri olmuştur. Saray kapısını korumakta, ayrıca iş takipçilerinin Divanı Hümayun'a silahsız girmelerine kılavuzluk yapmaktadır" (Soner Yalçın, *Efendi*, İstanbul 2004, s. 417). Akçenin altın değil, gümüş para olduğu bir tarafa, Sabatay Sevi'ye yıllık değil, günlük 150 akçe maaş verilmişti. Yazar, daha önceki literatürün etkisiyle Sabatay Sevi'yi saray kapılarının amiri zannetmiştir. Sabatay Sevi'nin kapıcılıkla alakası yoktur sadece kapu ortası denilen yerden maaş bağlanmıştır.

Bibliyografya

ARŞİV VESİKALARI

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVLERİ

Bâb-ı Asafi Divân Kalemi (A.DVN), Dosya kısmı, nr. 47.

Bâb-ı Asafi Ruus Kalemi (A.RSK), Dosya kısmı, nr. 30, 31.

Babıdefterî, Başmuhasebe-İstanbul Gümrük Emini (D.BŞM.İGE), Dosya kısmı, nr. 2, 98, 106, 117, 120.

Bâb-ı Defterî Küçük Ruznâmçe Kalemi (D. KRZ), nr. 33118, nr. 33120, 33182, nr. 33190, 33293, 33399.

Cevdet Adliye (=C.ADL), Nr. 570.

Cevdet-Saray (=C.SM), Nr. 3573, 3709, 4563, 5207.

İbnülemin-Tevcihat, nr. 455

Kâmil Kepeci Tasnifi (KK), nr. 3398, 3399, 3400, 3401, 3402, 3403, 3404, 3405, 3406, 3407, 3408, 3409, 3410, 3411, 3412, 3413, 3414, 3415, 3416, 3417, 3418, 3419, 3420, 3421, 3422, 3423, 3424, 3425, 3426, 3427, 3428, 3430, 3431, 3432, 3433, 3435, 3436, 3437, 3438, 3439, 3440, 3441, 3442, 3443, 3444, 3445, 3446, 3447, 3448, 3449, 3450, 3451, 3452, 3453, 3454, 3455, 3456, 3457, 3458, 3459, 3460, 3461, 3462, 3463, 3464, 3465, 3467, 3469, 3472, 3473, 3474, 3475, 3476, 3478, 3479, 3480,

3481, 3483, 3484, 3486, 3487, 3488, 3490, 3491, 3494, 3495, 3496, 3498, 3500, 3502, 3503, 3504, 3505, 3506, 3507.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), nr. 364, 416, 559, 677, 998, 1083, 1442, 1448, 3626, 3772, 5526, 5697, 6010, 6248, 5526, 5586, 5510, 5520, 5589, 5682, 5965, 5966, 5967, 6008, 6010, 6012, 6082, 6192, 6248, 6261, 6977, 7118, 7184, 7205,

Mühimme Defteri (*MD*), nr. XLI.

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ (TSMA)

nr. D. 771, D. 6146, D. 7843.

İnamat Defteri, Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. O.71.

II. KAYNAK ESERLER

ABDURRAHMAN ABDİ PAŞA VEKÂYİ'NÂMESİ, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 2008.

BERNARDO, Lorenzo, *Relazione* (1592), *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneziani Al Senato durante il Secolo decimosesto*, Seri III, Cilt II, haz. Eugenio Alberie, Frenze (Floransa)1844, s. 359-360.

Calendar of State Papers and Manuscripts, Relating to English Affairs in the Archives of Venice (1592-1603), IX, ed. Horatio F. Brown, London 1897.

CHESNEAU, Jean, *D'Aramon Seyahatnamesi, Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu-Mezopotamya*, çev. Işıl Erverdi, İstanbul 2012.

CONTARINI, Paolo, *Relazione* (1583), *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneziani Al Senato durante il Secolo decimosesto*, Seri III, Cilt III, haz. Eugenio Alberie, Frenze (Floransa) 1855.

CORRARO, Giovanni, *Relazione* (1578), *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato, tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente*, XIV, Costantinopoli: relazioni inedite: 1512-1789, a cura di Maria Pia Pedani-Fabris, Padova 1996.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara 1987.

Dokumenti Bogdana Hemilnitskoho 1648 – 1657, Nşr. F. P. Şevçenko – Uporyadn I. Krip'yakeviç, Kiev 1961. Nu:1. – S. 625-626.

EVLİYÂ ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZILLÎ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VI, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2002.

---, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IX, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff, İstanbul 2005.

GALLAND, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, I, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara 1987.

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü (1573-1578)*, I-II, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2007.

HASANBEYZÂDE AHMED PAŞA, *Tarih*, III, Haz. Şevket Nezihi Aykut, Ankara 2004.

'Îsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlîl), haz. Ziya Yılmazer, İstanbul 1996.

İstanbul Kadı Sicilleri, Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/M. 1666-1667), haz. Rıfat Günalan, kontrol ed. Mustafa Oğuz, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2011.

Memoires du Sieur de la Croix, II, Paris 1684.

MOROSINI, Gianfrancesco, *Relazione* (1585), *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneziani Al Senato durante il Secolo decimosesto*, Seri III, Cilt III, haz. Eugenio Alberie, Frenze (Floransa)1855.

Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589, I-II, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2012.

RYCAUT, Paul, *History of the Turkish Empire from 1623 to 1677*, London 1680.

SCHWEIGGER, Saloman, *Sultanlar Kentine Yolculuk, 1578-1581*, çev. Turkis Noyan, İstanbul 2004.

SEIDEL, Friedrich, *Sultanın Zindanında Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2010.

SELÂNİKÎ, *Tarih-i Selanikî*, I-II, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999.

SEYYİD LOKMAN, *Zübdetü't-Tevârîh*, Türk İslâm Eserleri Müzesi Kütüphanesi, nr. 1973.

SORANZO, Giacomo, *Relazione* (1576), *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato, tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente*, XIV, Costantinopoli: relazioni inedite: 1512-1789, a cura di Maria Pia Pedani-Fabris, Padova 1996.

---, *Relazione* (1584), *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato, tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente*, XIV, Costantinopoli: relazioni inedite: 1512-1789, a cura di Maria Pia Pedani-Fabris, Padova 1996.

TÂRİH-İ RAŞİD, I, İstanbul 1282.

TÜRKAL, Nazire Karaçay, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695), Tahlil ve Metin*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

Voyage en Turquie et en Grece du R. P. Robert de Dreux, Paris 1925.

VENIER, Maffeo, *Relazione* (1586), *Relazioni Degli Ambasciatori Veneziani Al Senato durante il Secolo decimosesto*, Seri III, Cilt II, haz. Eugenio Alberie, Frenze (Floransa)1844.

VRATISLAV, V., *Baron Vratislav'ın Anıları: XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, çev. M. Süreyya Dilmen, İstanbul 1988.

YILMAZ, Mehtap, *Veka'yinâme (Vekayi-i Bec) (Metin-Değerlendirme)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

ZANE, Matheo, *Relazione* (1594), *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneziani Al Senato durante il Secolo decimosesto*, Seri III, Cilt III, haz. Eugenio Alberie, Frenze (Floransa) 1855.

III. ARAŞTIRMA ESERLER

ACIOĞLU, Yusuf, *Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2006.

AFYONCU, Erhan, "Dönmeliğin Kurucusu Sabatay Sevi", *Hürriyet-Tarih*, 14-7-2004.

---, "Ruznâmçe", *DİA*, XXXV, 276-278.

AKYÜZ, Ali, "el-Fiten ve'l-Melâhim", *DİA*, XIII, 153-154.

ANDREASYAN, H.D., "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 27 (Mart 1973), s. 70-73.

ARI, Bülent, "İlk Osmanlı-Hollanda Münasebetleri", *Osmanlı*, I, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 493-501.

ARIKAN, Zeki, "Rycaut, Paul", *DİA*, XXXV, 314-415.

ARSLANTAŞ, Nuh, *Türkler ve Yahudiler (Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali'nin (1483-1555) Tarih Kitabı Seder Eliyahu Zuta Bağlamında Bir İnceleme)*, İstanbul 2013.

AYDIN, Mahir, "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar", *Belleten*, sayı: 243 (2001 Ağustos), s. 623-635.

Babıâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası, çev. Orhan Burian, Ankara 1952.

BABINGER, Franz, *Das Archiv des Bosnaikan Osman Pascha*, Berlin 1931, VII numaralı vesika.

---, "Venedikliler'in Fâtih'i Zehirleme Teşebbüsleri", çev. M. Şevket Yazman, *Hayat-Tarih*, sayı: 4 (İstanbul 1969), s. 16-20.

BAER, Marc David, *IV. Mehmed Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2010.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı Mali Sayımları Üzerine Araştırma", çev. Mehtap Özdeğer, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, sayı: 51 (İstanbul 2001), s. 13-24.

BEN, Yaron -NAEH, *Sultanlar Diyarında Yahudiler*, çev. Nita Özkatalan, İstanbul 2009.

BIRNBAUM, Eliezer, *Gracia Mendes, Bir Sefaradın Uzun Yolculuğu*, çev. Mercan Uluengin, İstanbul 2007.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı XVIII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992.

BROOKS, Andree Aelion, *The Woman Who Defied Kings: The Life and Times of Dona Gracia Nasi*, 2003.

COHEN, Amon, "Ritual Murder Accusations Against the Jews during The Days of Suleiman the Magnificent", *Journal of Turkish Studies*, X (1986).

COŞKUN, Ali, *Mehdilik Fenomeni: Osmanlı Dönemi Dini Kurtuluş Hareketleri Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması*, İstanbul 2004.

ÇELEBİ, İlyas, "Fiten ve Melâhim", *DİA*, XIII, 149-153.

ÇETİN, Firdevs, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler (1553-1673)*, İstanbul 2012.

DANİŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1972.

DARLING, L., "Ottoman Salary Registers as a Source For Economic and Social History", *Turkish Studies Association Bulletin*, XIV/1, (Indiana 1990), s. 13-33.

DEMİRCİ, Kürşad, "Sabatayizmin Avrupa Yahudiliğine Etkileri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/II (2012), s. 625-629.

DERVİŞ, A. Haluk, "Sabbetay Sevi Olayı ve Dönmeler", *Tarih ve Toplum*, V/30 (Haziran 1986), s. 9-14.

DÜNDAR, Recep, "Kıbrıs'ın Fethi", *Türkler, IX*, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s. 667-678.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Yakın Tarihimizde Dönmelik ve Dönmeler*, İstanbul 2012.

EMECEN, Feridun M., *Fetih ve Kıyamet 1453 İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları*, İstanbul 2012.

---, *Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri*, İstanbul 1997.

EPSTEİN, Mark Alan, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg 1980.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001.

EROĞLU, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Ankara 2000.

EYGİ, Mehmet Şevket, "Belgeleri Kim Yoketti?", *Milli Gazete*, 17 Nisan 1999.

FAROQHI, Süraiya, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, ter. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995.

FENTON, Paul B., "Shabbatay Sebi and his Muslim Contemporary Muhammad an-Niyazi", *Approaches to Judaism in Medieval Times*, III, ed. David R. Blumenthal, Atlanta 1988, s. 81-88.

FODOR, Pal, "An anti-Semite Grand Vizier? The crisis in Ottoman-Jewish Relations in 1589-91 and its Consequences", *In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, İstanbul 2000.

FREELY, John, *Kayıp Mesih: Sabetay Sevi'nin İzini Sürerken*, çev. Ayşegül Çetin Tekçe, İstanbul 2002.

FRIEDMAN, Isaiah, "Ottoman Empire", *Encylopedia Judaica*², XV, 521-524.

GALANTİ, Avram, "Sabbetay Sevi Hakkında Ermenice Bir Şiir", çev. Pars Tuğlacı, *Tarih ve Toplum*, XVI/96 (Aralık 1991), s. 44-49.

GERBER, Haim, "Jewis Tax-farmers in the Ottoman Empire in the 16th and 17th Centuries", *Journal of Turkish Studies*, X (1986), s. 143-154.

---, "Jews and Money-Lending in the Ottoman Empire", *The Jewish Quarterly Review*, New Series, LXXII/2 (1981), s. 100-118.

GOFFMAN, Daniel, *İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650*, çev. Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, yay. haz. Ayşen Anadol, İstanbul 1995.

GÖVSA, İbrahim Alaeddin, *Sabetay Sevi*, İstanbul 1949.

GÜLSOY, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004.

HAMMER, J. V., *Büyük Osmanlı Tarihi*, IV, çev. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul 1990.

HATHAWAY, Jane, "The Grand Vizier and the False Messiah: The Sabbatai Sevi Controversy and the Ottoman Reform in Egypt", *Journal of the American Oriental Society*, CVII/4 (1997), s. 665-671.

---, "The Sabbatai Sevi Movement and the Expulsion of Yemen's Jews in 1679", *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyum bildirileri*, yay. haz. Tuncer Baykara, Ankara 2004, s. 285-303.

HEYD, Uriel, "Moses Hamon, Kanuni Sultan Süleyman'ın Yahudi Başhekimi", çev. Feridun Nafiz Uzluk, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, XXIII/312 (Ankara 1970), s. 306-307.

---, "Sebetay Sevi ile İlgili Bir Osmanlı Belgesi", çev. Cengiz Şişman, *Tarih ve Toplum*, sayı: 223 (İstanbul 2002), s. 7-12.

İLHAN, Avni, *Mehdilik*, İstanbul 1993.

İNALCIK, Halil, "Jews in the Ottoman Economy and Finances, 1450-1500", *The Islamic World from Classical to Modern Times, Essays in Honour of Bernard Lewis*, ed. C. E. Bosworth, Chales Issawi, Roger Savory and Abraham L. Udovitch, Princeton 1994, s. 513-550.

---, "Sephardic Jews in the Ottoman Empire", *From Empire to Rebuplic*, İstanbul 1995, s. 105-114.

İNBAŞI, Mehmet, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul 2004.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.

KÂMİL CEMÎL EL-ASELÎ, "Kudüs", *DİA*, XXVI, 334-337.

KASTEIN, Joseph, *İzmirli Mesih Sabetay Sevi*, çev. Orhan Düz, İstanbul 2011.

KOHUT, Zenon E., "The Khlelnytsky Uprising, the Imaga of Jews, and the Shaping of Ukrainian Historical Memory", *Jewish History*, XVII, No. 2, Gezeirot T'h: Jews, Cossacks, Poles and Peasants in 1648 Ukraine (2003), s. 141-163.

KOLÇAK, Özgür, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

KONUK, Hamza, *Vânî Mehmet Efendi'nin Münşe'âtı (Transkripsiyon Tahlil ve Değerlendirme)*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2001.

KÜÇÜK, Abdurrahman, "Dönme", *DİA*, IX, 518-520.

---, *Dönmeler Tarihi*, Ankara 1990.

---, *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*, Ankara 2010.

LEWIS, Geoffrey L. – ROTH, Cecil, "New Light on the Apostasy of Sabbatai Zevi", *The Jewish Quarterly Review*, LIII/3 (1963), s. 221-222.

LEWIS, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara 1996.

---, "The Privilige Granted by Mehmed II to his Physician ", *Bulletin School of Oriental and Asiian Studies,* XIV (1952), s. 550-563.

MAIER, Ingrid, "1665-1672 Dönemi Leh, Ukrayna, Rus Kaynaklarında Sabetay Sevi", *Toplumsal Tarih,* sayı: 136 (2005), s. 56-59.

MCKEON, Michael, "Sabbatai Sevi in England", *Association for Jewish Studies,* II (1977), s. 135-139.

MURPHEY, Rhoads, "Jewish Contributions to Otoman Medicine, 1450-1800", *Jews, Turks, Ottomans, A Shared History Fifteenth Through the Twentieth Century,* ed. Avigador Levy, New York 2002, s. 63.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Kapıcı", *DİA,* XXIV, 345-347.

---, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *DİA,* XXIX, 246-249.

---, "İstanbul'un Eminönü Semti 17. Yüzyılda mı İslâmlaştırıldı?", *Osmanlı Araştırmaları,* XXXVII (İstanbul 2011), s. 206-213.

PAKALIN, Mehmet Zeki, "Yedikule Zindanı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* III, İstanbul 1983, s. 614.

PAMUKÇİYAN, Kevork, "Sabetay Sevi Hakkındaki Ermenice Şiirin Müellifi Kimdir?", *Tarih ve Toplum,* XVII/99 (Mart 1992), s. 2.

ROSENBLATT, Norman, *Yosef Nasi, Court Favorite of Selim II,* Doktora Tezi, University of Pennsylvania, 1987.

ROTH, Cecil- BORNSTEİN, Leah –MAKOVETSKY, "Solomon Ashkenazi", *Encylopedia Judaica²,* II, 577.

ROTH, Cecil, "Gracia Nasi", *Encylopedia Judaica²,* XIV, 785.

---, "Kiera", *Encylopedia Judaica²,* XII, s. 147-148.

---, *The House of Nasi, Dona Gracia,* Philadelphia 1947.

---, *The House of Nasi, The Duke of Naxos,* Philadelphia 1948.

ROZEN, Minna, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566),* çev. Serpil Çağlayan, İstanbul 2010.

RUDERMAN, David B., *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi,* çev. Lizet Deadato, İstanbul 2010.

SAFVET, "Yasef Nasi", *TOEM,* XVI (1328), s. 982-993.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Yeniçeri Çuhası ve II. Bâyezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2-3 (İstanbul 1974), s. 416-466.

SCHOLEM, Gershom, "Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönmeleri", çev. Abdurrahman Küçük, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXX (Ankara 1988), s. 217-244.

---, "Heyhan Met Şabtay Tsivi", [Sabatay Sevi Nerede Öldü?] *Tsion* 17 (1952), s. 79-80.

---, *Sabetay Sevi Mistik Mesih 1626-1676*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2011.

---, "Shabbetai Zevi", *Encyclopedia Judaica*, 2. Baskı, XVII, 340-341.

SETTON, Kenneth, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, IV, Philadelphia 1984.

SEVGEN, Necibe, "Nasıl Sömürüldük?", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 17 (Ankara, Şubat 1969), s. 62-66.

SHAW, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, çev. Meriç Sobutay, İstanbul 2008.

---, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Milleti", *Osmanlı*, IV, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 307-321.

SONYEL, Salâhi, "Osmanlı İmparatorluğu'na Yapılan İlk Musevi Göçlerinin Beşyüzüncü Yıldönümü", *Belleten*, sayı: 215 (Ankara 1992), s. 201.

STAMPFER, Shaul, "What Actually Happened to the Jews of Ukraine in 1648 ?", Jewish History, Vol. 17, No. 2, Gezeirot Ta'h: Jews, Cossacks, Poles and Peasants in 1648, Ukraine (2003), s. 223.

ŞİŞMAN, Cengiz, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court, Sabbatai Sevi and the Emergence of A Judeo-Islamic Community (1666-1720)*, Doktora Tezi, Harvard University 2004.

---, "Cortijo de Sevi: Kültür Mirası Sabatay Sevi'nin Evi'nin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", *Toplumsal Tarih*, sayı: 196 (Nisan 2010), s. 14-25.

---, "Sabetay Sevi" *DİA*, XXXV, 334-335.

---, *Sabatay Sevi ve Sabataycılar, Mitler ve Gerçekler*, Ankara 2007.

---, *Sabatay Sevi ve Sabataycılar, Mitler ve Gerçekler*, Ankara 2008.

TANYU, Hikmet, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, II, İstanbul 1976.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Kapıcı", *İA*, VI, 201-202.

---, *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988.

ÜNAL, Asife, "Sabataycılık/Dönmelik Bağlamında Mesih Anlayışına Genel Bakış", *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar*, Ankara 2004, s. 177-179.

YALÇIN, Soner, *Efendi*, İstanbul 2004.

YILDIZ, Kenan, *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

YILDIZ, Murat, *Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, İstanbul 2012.

YILDIZ, Nuray, "Hayatîzâde Mustafa Feyzi", *DİA*, XVII, 16-17.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011.

ZORLU, Ilgaz, "Sabatay Sevi Hareketi Üzerine Önemli Bir Kitap: Sefer Şirot ve Tişbahot Şel Şabtayim", *Bütün Yönleriyle Yahudilik (Uluslararası Sempozyum) 18-19 Şubat 2012*, Ankara 2012, s. 551-552.

Dizin

A
Abbasîler 138
Abdurrahman Abdi Paşa 94, 116, 118, 135, 139, 145-147, 149, 152, 158, 159, 167
Abdullah bin Zübeyr 138
Abdülkerim Efendi 47, 48
Abidos Kalesi 121
Abraham Gature 124
Abraham Nathan (Gazzeli Nathan) 100-102, 104, 105, 128, 162
Acemistan 128
Afyon 19
Agostinho Miques (Samuel Micas) 59
Agustin Manuel 68
Ahmed, I. 26, 58, 74
Akkirman 19
Alexander Lapuşneanu 62
Amasya 19
Amatus Lusitanus 25
Amsterdam 65, 66, 102, 103, 122
Amsterdam Yahudileri 80
Anabolu 19
Anadolu 16, 18, 22, 55, 61
Ankara 16-19, 22, 24, 25, 27, 33, 39, 47, 49, 61, 64, 65, 67, 75, 83, 93, 96, 103, 118, 135, 163, 169, 171
Ankona 36, 37, 60, 63
Ankona Yahudileri 37
Antalya 19
Antep 19
Antonio Tiepolo 71
Antwerp 25
Anvers 33, 34, 59, 60, 65
Aragon Hanedanı 34
Arnavutluk 36
Aşkenazi 19
Atmeydanı 53, 55
Avlonya 18-21
Avlonyalı 20
Avrupa 15-17, 19-22, 35, 36, 61-63, 67, 68, 76, 81, 83, 88, 89, 91, 104, 105, 121, 126, 128, 145

[*] "Sabatay Sevi" ve "Yahudi" kelimeleri metinde çok sayıda geçtiğinden dizine dahil edilmemiştir.

Avrupalılar 16
Avrupa Yahudileri 16
Avusturya 48
Avusturyalı/Avusturyalılar 18, 72
Ayasofya 46
Ayazmakapısı 94
Aziz Mehmed Efendi (Sabatay Sevi) 141, 145, 153, 156, 158, 160-169

B

Bâbıâli 95, 112, 130
Badracık 19
Bağdat 19
Balıkesir 19
Balyabadra 19
Giovanni Corraro 40
bankerler 21
Baron Vratislav 46
Basevi Ailesi 69
Batı Avrupa 21, 76
Bâyezid, II. 20, 24
Beatrice de Luna (Beatrix de Luna) 34
Belgrad 19, 48, 50
Ben Yahya Ailesi 25
Benveniste, hekim 50
Berat 19, 168, 170, 175
Bet Midraş (Midraş Okulu) 38
Bilbis 20
Bizans 16, 139
Boğaz 68, 146
Boğazhisarı 126, 141
Boğazhisar Kalesi 126, 128, 129
boyahane 75
Budin 19, 144
Bursa 19, 37
Büyük Layoş, Macar Kralı 15

C-Ç

Ca'fer es-Sâdık 137
Cendere 75
Charles IX., Fransa Kralı 62, 66
Chiarazza (Kira) 41, 43
Chiera (Kira) 39
Christoph, Safiye Sultan'ın Königsbergli kuyumcu 41
Clara, Sabatay Sevi'nin annesi 84
Converso (dönme) 33
Coronello (Francesco Coronel) 64
Cumhuriyet 74, 83
Çanakkale Boğazı 121, 126, 127
çaşnigirler 23
çavuşluk 145, 146, 152, 201, 215
Çekmece 116
Çıfıt Kapı 16
Çuha 20

D

Daniel de Fonseca 59
David Passi 74-78
David Ungnad 40, 72
Dimetoka 19
Dimyat 20
Diogo 33, 34
divân 120, 151
Divân-ı Hümâyûn 71, 72, 76, 112, 116, 148, 175
Divân-ı Hümâyûn tercümanı 130
Diyarbekir 19
Doğancı Mehmed Paşa, Rumeli Beylerbeyi 76
Dominus Johannes Micas 59
Don Antonio, Portekiz Kralı 76
Don Fernando 34

dönme (converso) 11, 33, 37
Draç 19

E

Edirne 18-20, 65, 122, 127, 131-136, 139, 141-143, 146, 156-158, 160-167
Eğriboz 19, 23
el-Halil 101
Elias Handali 39
Elias, Sabatay Sevi'nin ağabeyi 84
Eliyahu Kapsali 17-19
Elizabeth I., İngiltere Kraliçesi 45
Emevîler 138
Eminönü 119
emtia 33
engizisyon 17, 33-37, 63, 69
Erfurt 15
Ermeni 109, 128
Esperanzo Malchi 45-53, 55, 57
Ester Kira (Ester Handali) 39-45
etibba-i hassa 27, 32
etibba-i Yahudiyan 27

F

Fas 79
Fatma Hatun (Kiera Stronilah) 39, 45
Felibe II., İspanya Kralı 66, 69, 71, 72
Ferhad Ağa, Bostancıbaşı 55
Ferhad Paşa, Veziriazam 73, 74, 78
Feridun Bey 72
Ferrara 35, 60, 61, 70
Filibe 19
Florina 19
Francisco Coronel (Coronello) 64
Francesco Mendes 33
Fransa 42, 66, 128
Fransesco Barencollo 23
Fransız/Fransızlar 42, 60, 62, 66, 76, 111, 113, 141
Fransuva II., Fransa Kralı 62
Frenk Mehmed Ağa 48, 51

G

Gaetalı Maestro Iacopo 22
Galata 33, 36, 56, 61, 64, 119, 163
Galile 80
Gazanfer Ağa, Kapıağası 55
Gazze 19, 96, 97, 100-102, 105, 106
Gazzeli Nathan (Abraham Nathan) 100
Gazzeli Peygamber (Gazzeli Nathan) 100
Gelibolu 19, 115, 120, 121, 126-128, 131, 135, 141, 174
Gershom Scholem 12, 82, 147
Giacomo Soranzo 40, 41, 71, 75
Gianfrancesco Morosini 42, 43, 75
Giovanni Corraro 40, 71
Giovanni Moro 43
Girit 64, 128, 135
Girit Savaşı 83, 128
Gördüs 19
Gracia de Luna/Mendes 33-38, 59-63, 65, 67, 69, 71
Gracia la Chica 35, 60, 61
Granada 24

Grandchamp, Fransız elçisi 66
gümrük 21, 36, 57, 68-70, 95, 113, 114, 116, 119, 174
Gümülcine 19, 21

H

Habibî 25
Habsburg/Habsburglar 34, 46, 59, 65, 71
Habsburg diplomasisi 72
Habsburg elçiliği 46
Hacı Murad, Osmanlı elçisi 62
Hafsa Sultan, Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi 39
hahambaşı 16
haham/hahamlar 66, 85, 92, 95, 107, 122, 123, 132, 133, 144-146, 153
Halep 20, 102, 104, 108
Haliç 94
Halil Paşa, Sadaret Kaymakamı 51-53, 57
Hamedan 18
Hammer 40, 42, 43, 45, 67, 71
Hamursuz Bayramı 37, 51
Hans Dernschwam 18
Hanya 19
Hasanbeyzâde 50, 52, 53, 55
hassa hekimleri 24, 25, 26, 27
Haviv 25
Davud, [Hz.], 88
İsa, [Hz.], 105
Hebron 101
Heinrich Graetz 26
Henri II., Fransa Kralı 62
Hersek 19, 163
Hısnıkeyf 19
Hit 20
Hocazâde Mehmed Efendi, Rumeli Kadıaskeri 54
Hollanda 65, 79
Holumiç 19
Hristiyan/Hristiyanlar 16, 17, 20, 27, 28, 33, 34, 37, 56, 58, 59, 77, 83, 137
Yusuf, [Hz.], 125

I-İ

Isaac di Alba 85
Isaac Luria Ashkenazi (Safed Arslanı) 80
Isreal Sarug 81
İber 18
İbrahim Paşa, Veziriazam 48-50
İbrahim Paşa, Makbul, Veziriazam 61
İlyas [Hz.] 105, 123, 124, 125, 138
İnebahtı 19, 64, 67
İngiliz/İngilizler 45, 48, 49, 51, 57, 58, 73, 76, 83, 86, 133
ipekçilik 38
İran 79
İsak Akriş 40
İskenderiye 20, 66, 95
İsmail Mordecai, Sabatay Sevi'nin oğlu 83, 84, 86, 127, 157
İspanya 17-20, 25, 33, 38, 42, 59, 65, 68, 69, 71-73, 76, 77, 80, 85, 97
İsrail Çelebi 50
İstanbul 15-17, 19, 21-23, 35-37, 40-43, 45-49, 52, 60-64, 66, 68-70, 72, 75-77, 79, 80, 83, 93, 94, 103, 104, 109, 111-119, 121, 125, 126, 128, 129, 131, 135, 138, 140, 143,

153, 155, 157, 158, 160, 162-165, 167, 174
İstanbul gümrüğü 44
İstanbul kaymakamı 144, 163
İstanbul Sarayı (Topkapı Sarayı) 39
İstanbul sokakları 129
İstanbul Yahudisi 50
İstife 19
İsveç 59, 91
İştib 19
İtalya 17, 18, 20, 25, 35, 69, 79, 104
İzak Sarfati 16
İzdin 19
İzmir 83-88, 91, 92, 94-96, 102, 103, 108-114, 120-122, 124, 132, 145, 153, 174
İznik 19

J

Jean Chesneau 60, 61
Jehan Micquez (Yasef Nasi) 60
João Miques (Yasef Nasi) 36, 59-69
Joao Rodrigues de Castelo Branco 25
Julius III., Papa 25

K

Kahire 20, 95, 100, 101
Kalavrita 19
Kalvinist 66
Kandiye 19, 121
kapıcıbaşı 111, 135, 141, 147, 174, 175
kapıcıbaşılık 147-149, 174, 175
Kapsali 16-19
Karaferye 19, 155
Karahisar-ı Sahib 19
Karamanî Mehmed Paşa, Veziriazam 24
Kara Menteş (Mordecia Sevi), Sabatay Sevi'nin babası 83
Kara Mustafa Paşa, Veziriazam 117, 135, 136, 140, 143
Karasu 21
Kara Üveys Paşa, Defterdar 68
Karay 39
Karitena 19
Kastoria 19
Katerina di Medici 42
Katolik 60, 90
Kavala 19
kazasker 55
Kefe 19, 39
Kerkük 20
Kesterye 19
Kıbrıs 43, 66, 67, 70, 78
Kırım 19, 39, 128
Kiera Strongilah (Fatma Hatun) 39
Kilidbahir Kalesi 126, 127
kira (kiera/kyra/chiera) 39, 40, 43-45, 49, 54, 59
kira kadın/kadınlar 38-42, 45-47, 49, 50, 52, 53, 55, 57, 58
Kirmanşah 18
Koca Sinan Paşa, Veziriazam 73, 76-78
Konstantinopolis 36
Konya 19
Korfu 19, 44
Koron 19
Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Veziriazam 115-117, 119-121, 126, 131, 135, 164-168

Köstendil 19
Krakov 69
Kratova 19
Kuçeyna 19
Kudüs 19, 20, 36, 82, 94-106, 122, 128, 156
Kuzey İtalya 69
Küçükçekmece 115, 116
Kütahya 19, 63
kyra (kira) 39

L

Lala Mustafa Paşa, Veziriazam 67
Lando Degli 23
Latince 26, 144
Lehistan 35, 62, 65, 69, 70, 72, 77, 79, 80, 88, 89, 90, 91, 97, 122, 131, 133
Lello, İngiliz Elçisi 48-50, 52, 53, 55, 56, 58
Leuven Üniversitesi 59
liman/limanlar 16, 21, 80, 174
Limni 19
Livadiya 19
Livorno 80, 122
Lizbon 33, 59
Lizbon Üniversitesi 59
Locadello, Rum zengini 59
Lorenzo Bernardo 43
Luriacı Kabalacılık 80, 81, 88, 91, 92, 97

M

Macaristan 35, 59
Maestro Iacopo 22
Maffeo Venier 44
Magosa 19
Mahmud Ağa, Gümrük Emini 113, 114, 174
Malta 36
Manastır 19
Manisa 19, 39, 40, 114
Maranos 17
Marcantonio Barbaro 69
Mardin 19
Marmara Adası 113, 174
Mehmed, II. 22, 159
Mehmed, III. 45, 46, 49-55, 58
mehterhâne 57
Melek Ahmed Paşa, Veziriazam 169
Mengup 19
Mesih 11, 12, 18, 19, 80-83, 85, 87, 88, 91-93, 96, 97, 99-108, 110, 115, 118, 119-130, 132-135, 138-144, 146-148, 153, 154, 157, 160-165, 167, 168, 170, 171, 175
Mesihci Kabalacı 81
Mesihlik 11, 85, 92, 101, 102, 104-106, 110, 129, 173
Mesihlik acıları 91
Mezistre 19
Mısır 19, 42, 95, 96, 100, 102
Midilli 19
Midraş okulu (Bet Midraş) 38
Minkârizâde Yahya Efendi, Şeyhülislam 143
Modon 19
Monsieur de Lansac 60
Moses Hamon 22, 24, 25, 35
Murad, II. 22
Murad, III. 40, 42-46, 67, 68, 71, 75-78
Musa, [Hz.] 82, 101, 156

Mustafa Paşa 67, 117, 132, 135, 136, 140, 143
Musul 19
mültezim 21
Müneccimek, Müneccimbaşı 140
Müslüman/Müslümanlar 11, 15, 20, 22, 25, 27, 28, 39, 53, 63, 64, 79, 83, 111, 112, 116, 125, 129, 130, 133, 137, 139, 144, 145, 147-157, 160-162, 164, 170, 171, 174, 175
müteferrika 63, 64, 155

N

Nagid/Nagidler 95
Nagidlik 96
Nakşa 19, 38, 64, 68, 75
Narda 19
Nathan Aşkenazi, Solomon Aşkenazi'nin babası 74
Nathan Benjamin Levi 96
Nathan Shapira 81
Niğbolu 19
Novoberda 19
Nurbanu Sultan, III. Murad'ın validesi 40, 42

O-Ö

Ohri 19
Orta Avrupa 16, 128
oruç 86, 96, 102, 105, 107, 121
Osman, II. 59
Osmanlı devlet teşkilatı 147, 148, 175
Osmanlı donanması 42, 69
Osmanlı elçisi 62, 70
Osmanlı hâkimiyeti 18, 95
Osmanlı hükümeti 44, 62, 65, 70
Osmanlı idaresi/yönetimi 23, 35, 37, 46, 57, 64-66, 112, 150, 151, 153, 154, 170, 173, 174
Osmanlı İmparatorluğu 12, 15, 17, 21, 22, 25, 33, 37, 44-46, 62, 65, 75, 88, 89, 102, 110, 118, 123, 128, 130, 134, 139, 171
Osmanlı kaynakları 12, 69, 94, 147, 154, 174
Osmanlı kolluk güçleri 115
Osmanlılar 15, 16, 22, 36, 67, 71, 72, 73, 96, 97, 164
Osmanlı levendleri 64
Osmanlı makamları 114, 133
Osmanlı maliyesi 21
Osmanlı ordusu 165
Osmanlı parası 49
Osmanlı payitahtı 36, 43, 60, 83, 93, 115, 162
Osmanlı ricali 115, 134, 161
Osmanlı sarayı 22, 38, 61
Osmanlı sınırları 104, 139
Osmanlı sultanları 18, 19
Osmanlı tâbiyeti 74
Osmanlı tebaası 18
Osmanlı tehlikesi 23
Osmanlı Türkçesi 109
Osmanlı toprakları 15-19, 36, 61
Osmanlı uleması 158, 160
Osmanlı ülkesi 18
Osmanlı vesikaları 147, 149, 174, 175
Osmanlı Yahudileri 123, 152
Osmanlı yöneticileri 11
Ottoviano Bon 58
Ömer Ağa 51-53

P

padişah 56, 58, 64, 67, 73, 121, 122, 146, 164
Padova 40, 41, 69, 71, 75
Paolo Contarini 41, 42
Papa 25, 36, 37, 63
Para (Paros) 38
Patras 19, 83
Paul IV., Papa 25, 36, 63
Pazarcık 19
Plevne 19
Polonyalı 132
Portekiz 17, 18, 20, 25, 110
Portekiz Yahudileri 110
Portuqal Sinagogu 110
Prens Maksimilyan (Kutsal Roma İmparatoru Maksimilyan) 59
Prevadi 19
Preyner, Habsburg Elçisi 71

R

Rabbi Pir Hamnuma 101
Ragusa 35, 74
Ragusalılar 35
Rahba 20
Rahova 19
Raphael Josef Çelebi 95, 96, 100
Reşid 20
Reyna 34, 35, 61
R. Isaac Akrish 44
Rodos 19, 66, 75, 78, 95
Roma 16, 59, 60
Romanyot (Yahudiler) 16
Rudnik 19
Rumca 39, 109
Rumeli 16, 21, 47, 54, 76, 77, 118
Rumelihisarı 77
Rumelihisarı Zindanı 118
Rusya 19, 59, 92
Rüstem Paşa, Veziriazam 38

S-Ş

Saatçi Hasan Paşa, Rumeli Beylerbeyi 77
Sabataycı/Sabataycılar 102, 123
Sabataycı hareket 79, 80, 82, 87, 131
Sabataycı rivayetler 170
Sabataycılık 12, 79, 80, 83, 96, 103, 138, 144
Sabation Nehri 106
Sacunta, Hekim 50
Safed 19, 38, 63, 80, 97-99
Safed Arslanı (Isaac Luria) 80
Safiye Sultan, III. Mehmed'in validesi 40-47, 49, 50, 52, 57
Saint Pierre Hanı 61
Sakız 19, 84
Salomon Usque 40
Salona 19
Samakov 19
Samuel Micas (Agostinho Miques) 59
Samuel Sullam, Hekim 44
Santorini Beyi 38
Santorini Limanı 38
Saraybosna 19
Sardanapalus 26
Sefarad (Sefardim) 18, 40
Seftos 121
Selanik 18-20, 26, 36, 38, 80, 92, 93, 106, 107, 170
Selânikî Mustafa Efendi 46-48, 50-57, 69, 73
Selim I. 17, 18
Selim II. 64-68

Semavî Ad 92
Semendire 19
Serez 19, 40
Serezli 40
Serez Yahudileri 40
Serfice 19
Seyyid Abdülkerim Efendi, Süleymaniye Camii Vaizi 47
Sidrekapısı 19
Sigismund August II., Lehistan Kralı 65, 69, 70
Silistre 19
Simsariye 75
Sinan Çavuş 35
Sincar 20
sipahiler 48, 49, 51-54, 57
Sivas 19
Sofya 19
Sokollu Mehmed Paşa, Veziriazam 65, 67, 69, 70, 72
Solomon Ashkenazi 44, 69-74
Stefano Ferrari 76
Stephan Gerlach 40, 41, 71
Strasburg 15
Sudak 19
Sunullah Efendi, Şeyhülislam 51, 53
Suriye 19
Süleyman I. 18, 20, 24, 35, 37-39, 61-63, 68
Şabbat 85
Şam 19, 138
Şarlken, Kutsal RomaCermen İmparatoru 34, 59
Şehrizol 20
Şehzâde Mehmed (Mehmed III.) 41
Şehzâde Selim (Selim II.) 60, 63, 64
Şeyh Mahmud Efendi 133, 134

T

Taberiye 38, 63
Tatarlar 127
Tebriz 18
tekâlif-i örfiye 39
Tekirdağ 19
Tırhala 19
Tire 19
Tokat 19
Torquemada, Engizisyon Yargıcı 17
Toskana 73
Trablusşam 20, 95
Türk/Türkler 12, 18, 26, 50, 52, 55, 56, 62, 66, 83, 110, 114, 116, 118, 121-123, 125, 127, 129, 133, 138, 139, 141, 144, 147, 153, 156, 161, 163, 167, 168
Türk atasözü 104
Türkçe 12, 39, 109, 130, 144, 163
Türk hâkimiyeti 134, 139
Türkiye 11, 13, 16-19, 34, 41, 62, 64, 67, 68, 70, 106, 149, 153
Türk Seyyidî Küçük 21
Türk Yahudileri 26

U-Ü

Udine 69
Üsküp 19

V

Vaftizci Yahya 105
Vanî Mehmed Efendi 143, 152, 156, 157

Venedik 16, 20, 23, 24, 34-36, 40, 41, 43-45, 57-60, 64, 67, 69-71, 73, 74, 76, 77, 83, 122, 168, 169
Venedikli/Venedikliler 16, 23, 41, 60, 169
Venedik Yahudileri 16
Ventot 42
vezirler 48-50, 58, 76, 166
Vidin 19
Volos 19

Y

Yahudi Altina 21
Yahudi cemaati 37, 84, 92, 93, 103
Yahudi hahamlığı 16
Yahudi hanesi 16
Yahudi hekimler 13, 22, 24-26, 32, 144
Yahudi mültezimler 21
Yahudi nüfusu 18, 20, 21, 90, 97
Yahudi tabipler 22
Yakup Paşa 22, 23
Yanbolu 19
Yanya 19
Yasef Hamon 24
Yasef Nasi 36, 59-69
Yaş 73
Ye'cûc ve Me'cûc 138
Yemen 79, 96
Yenice-i Vardar 19
yeniçeri ağası 44, 51, 116, 167
yeniçeri/yeniçeriler 47, 56, 60, 68, 164
yeniçeri kâtipliği 73
yeniçeri serdârı 98
Yeniköşk 143, 146
Yeni Saray 58
Yenişehir 19
Yosef, Sabatay Sevi'nin ağabeyi 84, 85
Yosef Eskapha, Sabatay Sevi'nin hocalarından 85

Z

Zacuto Kroniği 39
Zindan Kapı 16

EKLER

-1-

Gümrük Emini Mahmud Ağa,

İzmir cânibinden Marmara Cezîresi'ne bir Yahudi gelüp, ba'zı beyhûde söz söylermiş. Âdem gönderüp, mezbûr Yahudi her nerede ise getürdesin [deyü] buyuruldu

Altı bin akçe tezkiresi verile.

Tezkire dâde fî 27 R [10]76.

Arka tarafı: Yahudi içün getürile olan buyuruldu

(BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 31/113)

- 2-

Ağayân-ı Mütekā'idîn-i Enderûn

İbtidâ mevâcib-i Mehmed ki be-cema'ât-ı ağayân-ı mütekā'idîn-i enderûn ilhâk şuden fermûde. Bâ-hatt-ı hümâyûn-ı sa'adet-makrûn. Ez-ân sebeb ki der-huzûr-ı hümâyûn bâ-şeref-i İslâm müşerref bûde. Ber-mûceb-i ruûs-ı hümâyûn-ı Hüseyin Efendi, kā'immakām-ı reisülküttâb-ı divân-ı âlî. El-vâki' fî 16 Ra sene 1077.

Fî yevm: 150

Yalnız yüz elli akçe ile sadaka buyurulmuşdur.

ÜSTTE: Kusûr-ı Masar sene 77, an-cânib-i defterdâr.

Recec-Reşen sene 77, an-cânib-i defterdâr.

Lezez sene 77. Mezbûr.

(BOA, KK, nr. 3411, s. 62).

- 3-

Ağayân-ı Mütekā'idîn-i Enderûn

Mehmed

Yevm 150

İsmin üstünde: Recec-Reşen sene 87,

Müteveffâ bâ-arz-ı Mahmud, dizdâr-ı kal'a-i Ülgün ve bâ-fermân-ı âlî el-vâki fî 19 Ş sene 87.

(BOA, KK, nr. 3418, s. 51).

-4-

Hakk Sübhânehu ve Te'âlâ hazretleri ve şevketlü, mehâbetlü pâdişâhımın vücûd-ı şerîflerini hatâlardan hıfz idüp serîr-i saltanatında kemâl-ı pîr eyleye âmin. Arzıhâl-i bende budur ki, benim inâyetlü ve kerâmetlü pâdişâhım bu bendeleri şeca'âtlü pâdişâhımın huzûr-ı hümâyûnlarında dîn-i mübîn ile müşerref olmağın mezîd-i inâyetlerinden çavuşluk ulûfesiyle behremend buyurula. Bâki emr ü fermân ve lütf u ihsân kerâmetlü pâdişâhımdır.

Bende Ahmed

21 Ra 1077

Üstte IV. Mehmed'in hatt-ı hümâyûnu: On akçe çavuşluk verdim.

(BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 30/67)

Cema'ât-ı Çavuşân-ı Dergâh-ı Âli el-Mütekā'id

"İbtidâ mevâcib-i Ahmed, nev-müslîm ki be-cema'ât-ı çavuşân-ı dergâh-ı âlî, ilhâk şuden fermûde. Bâ-hatt-ı hümâyûn-ı sa'adet-makrûn. Ez-ân sebeb ki der-huzûr-ı hümâyûn arz-ı hâl dâde ve bâ-şeref-i İslâm müşerref bûde ve inâyet ve çâkerde. Ber-mûceb-i ruûs-ı hümâyûn Hüseyin Efendi, kā'immakām-ı reisülküttâb-ı divân-ı âlî, el-vâki fî 21 Ra sene 1077.

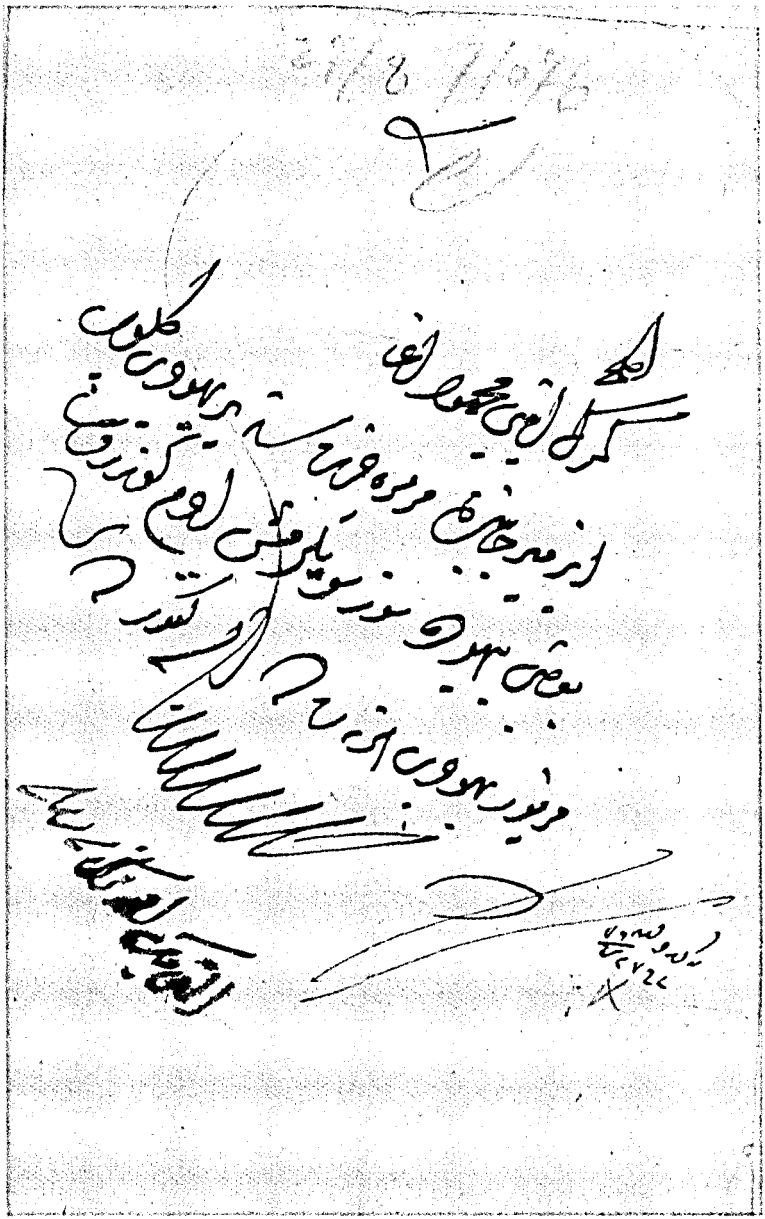
Fî yevm: 10

Yalnız 10 akçe ile sadaka buyurulmuşdur.

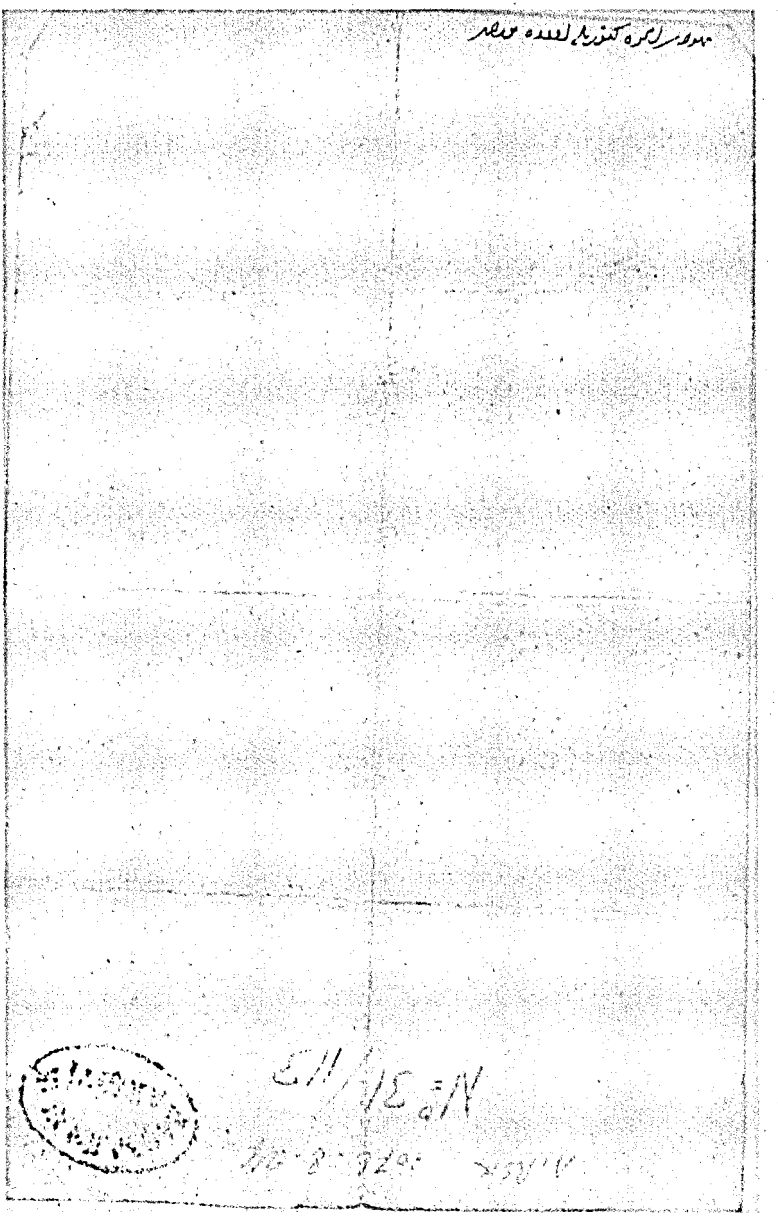
ÜSTTE: Recec-Reşen sene 1077. Be-dest-i Hacı Mahmud tâbi-i Hazret-i Vânî Efendi.

Lezez sene 1077. Be-Ser-Çavuşân".

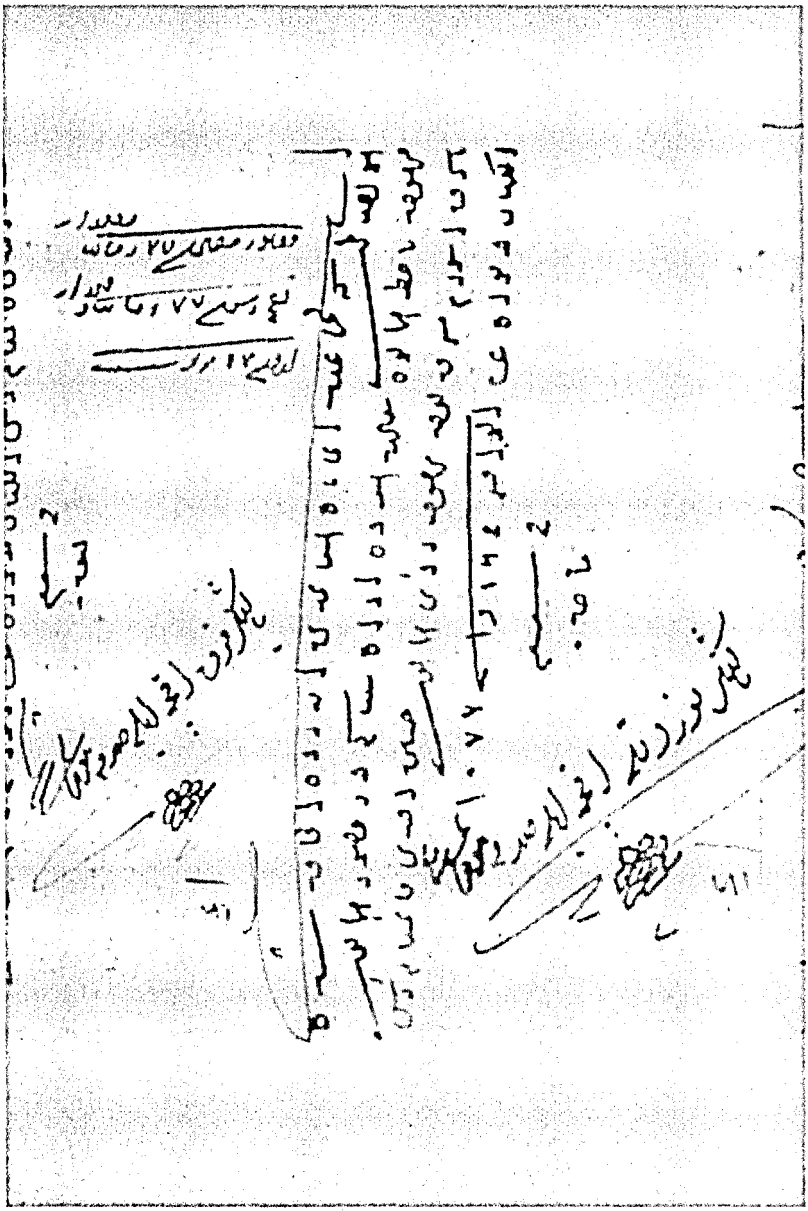
(BOA, KK, nr. 3411, s. 91)



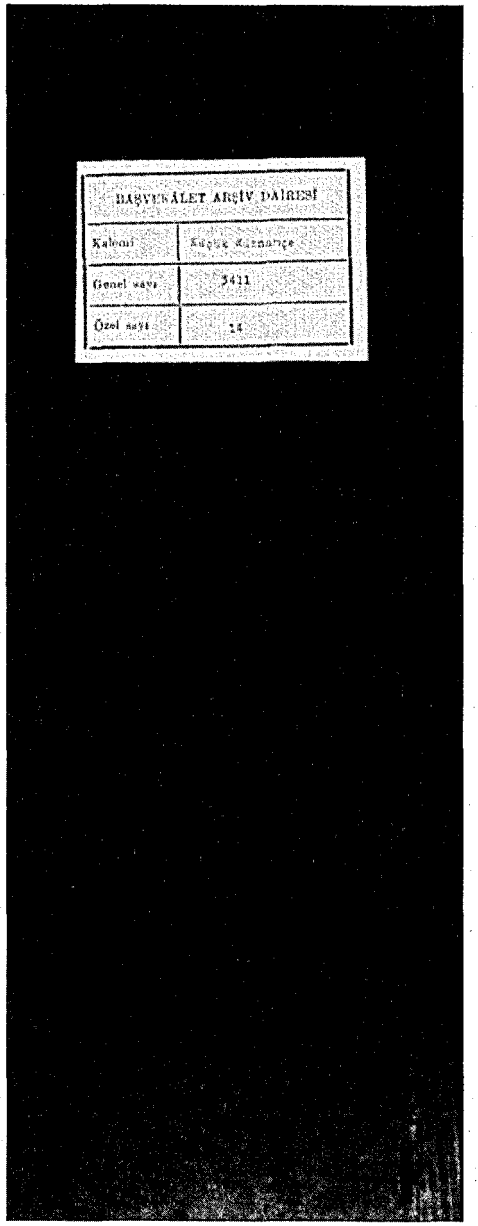
Sabatay Sevi'nin yakalanması için gümrük eminine yazılan buyruldu (BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 31/113).



Sabatay Sevi'nin yakalanma emrinin arka tarafı
(BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 31/113).



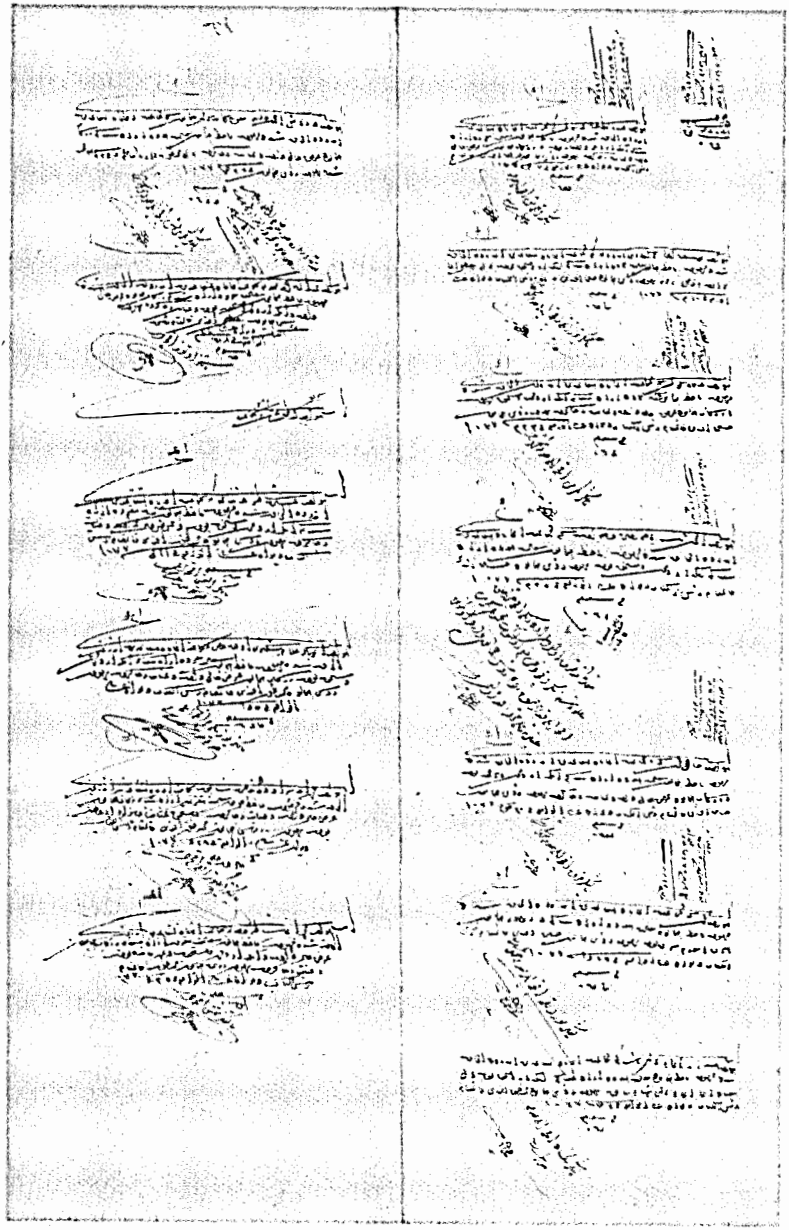
Sabatay Sevi'nin "Mehmed" ismiyle "Ağayân-ı Mütekā'idîn-i Enderûn"da ibtidâ kaydı (BOA, Kâmil Kepeci, nr. 3411, s. 62).



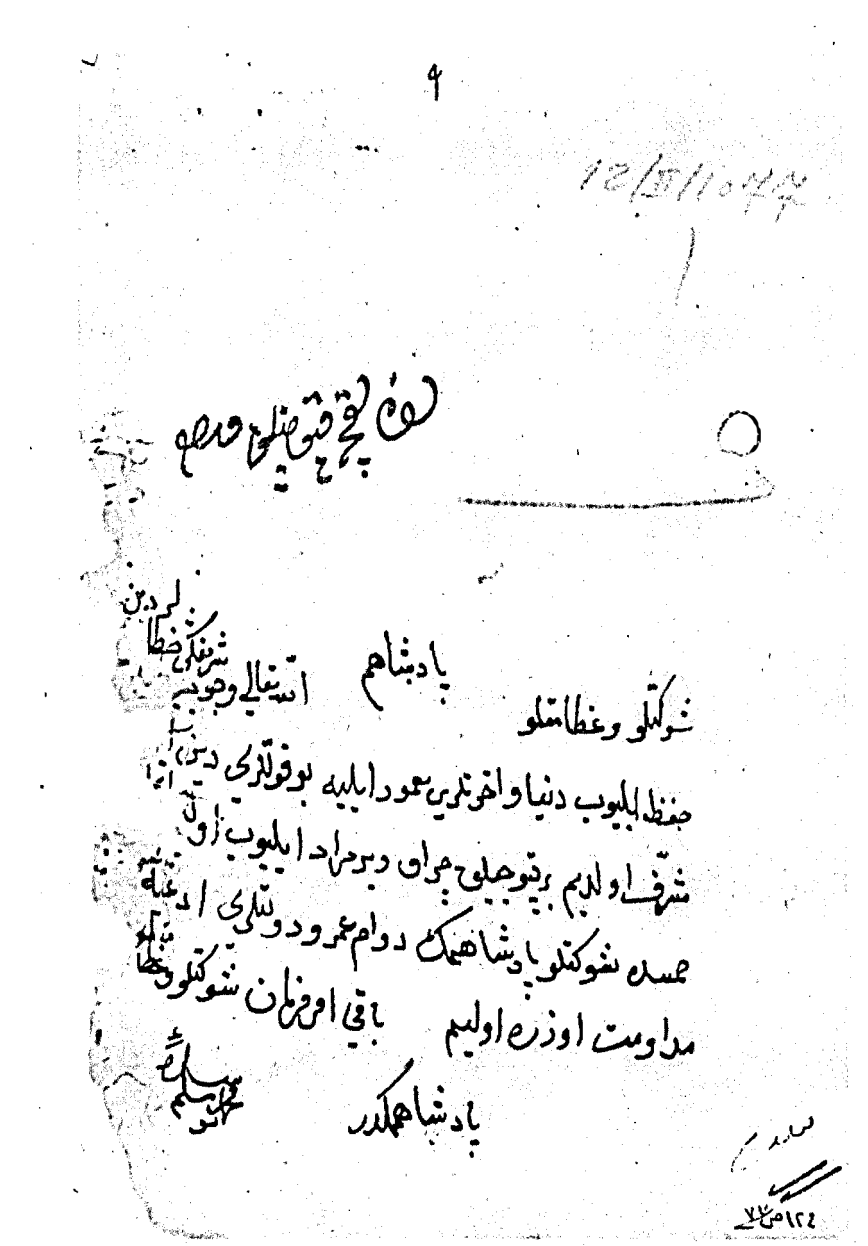
Sabatay Sevi'nin maaş kaydının bulunduğu defterin kapağı (BOA, Kâmil Kepeci, nr. 3411).

Ağayân-ı Mütekā'idîn-i Enderûn
(BOA, Kâmil Kepeci, nr. 3411).

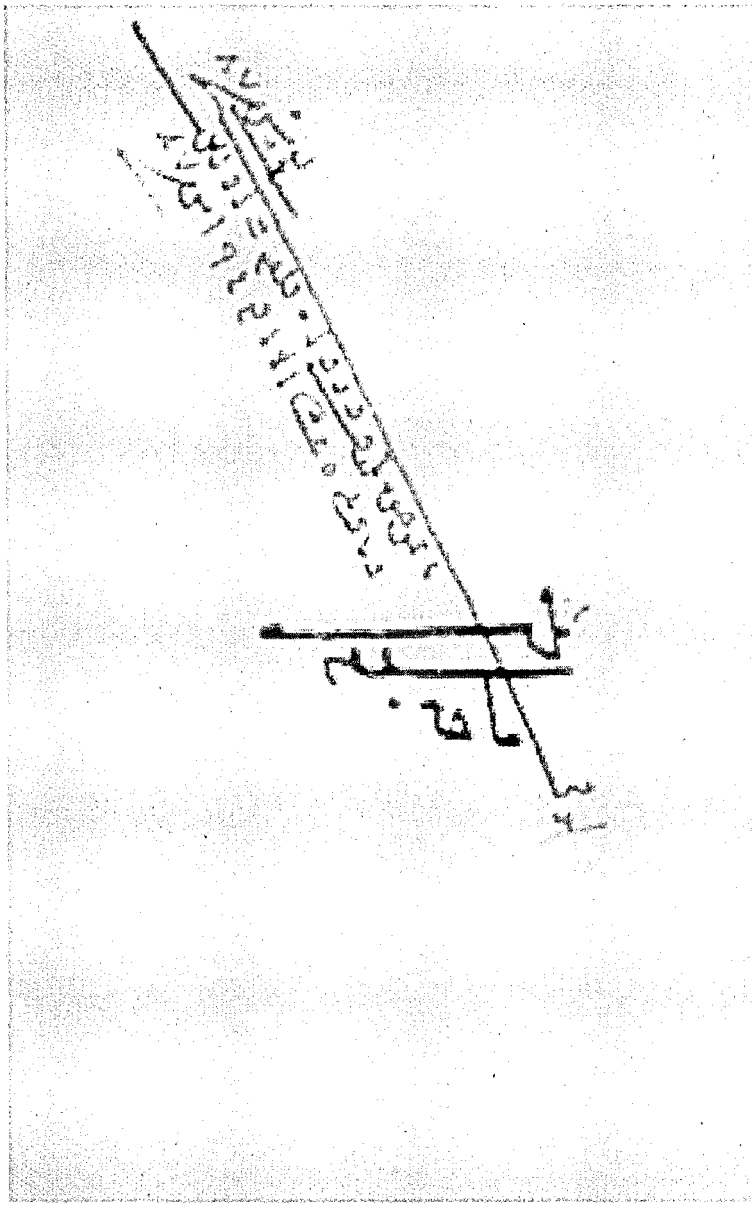
Ağayân-ı Mütekā'idîn-i Enderûn
(BOA, Kâmil Kepeci, nr. 3411)



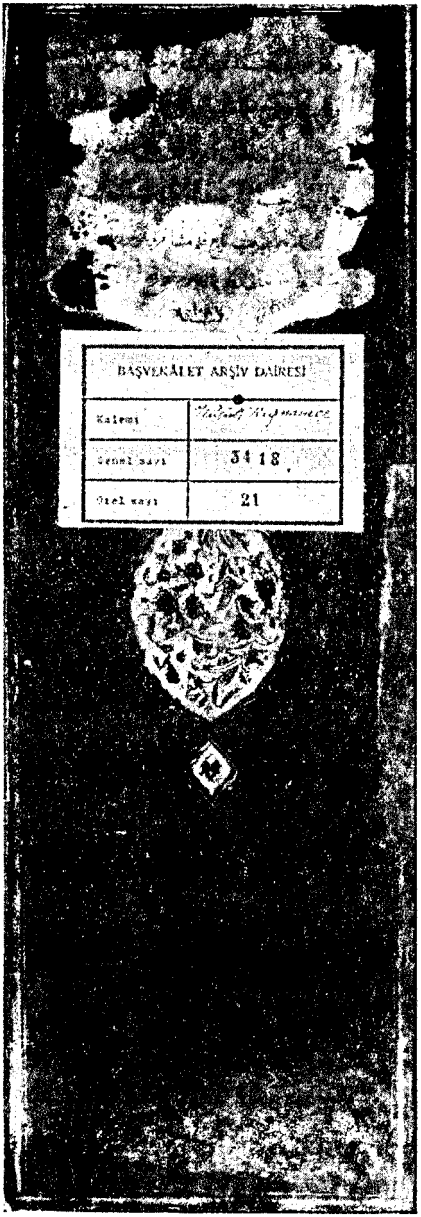
Ağayân-ı Mütekā'idîn-i Enderûn
(BOA, Kâmil Kepeci, nr. 3411)



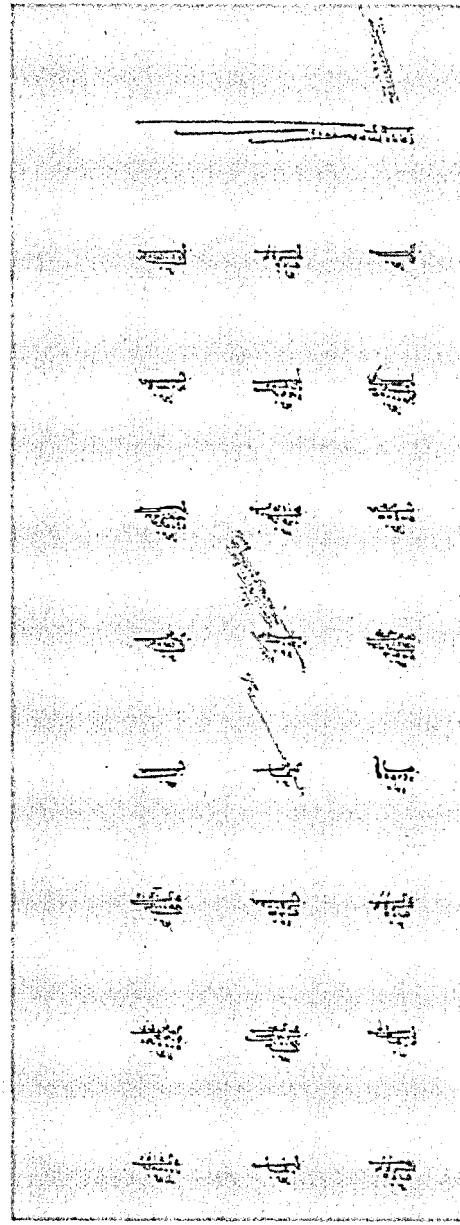
Yeni Müslüman olarak Mehmed ismini alan bir "Nev-Müslim'e" 10 akçe ile kapıcılık verilmesi için arzuhal üzerine hattı hümâyûn (BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 30/67)



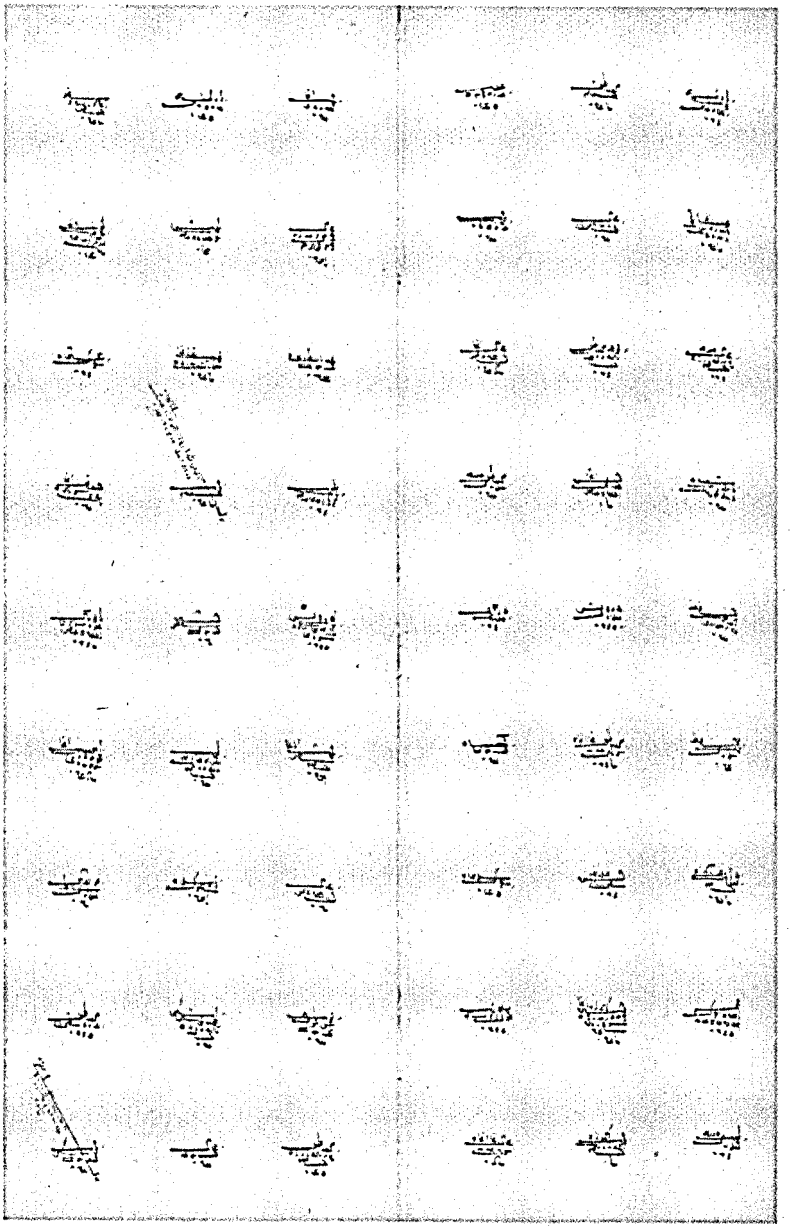
Sabatay Sevi'nin ölüm kaydı
(BOA, Kâmil Kepeci, nr. 3418, s. 51).



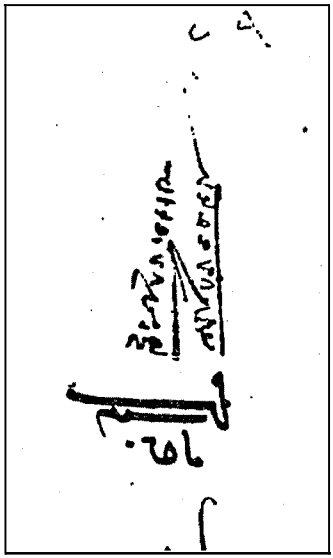
Sabatay Sevi'nin ölüm kaydının bulunduğu ruznâmçe defterinin kapağı (BOA, Kâmil Kepeci, nr. 3418).



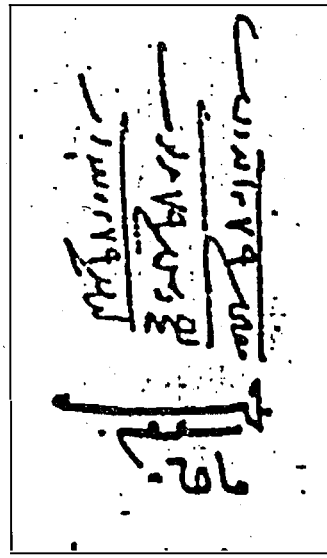
Ağayân-ı Mütekā'idîn-i Enderûn
(BOA, Kâmil Kepeci, nr. 3418).



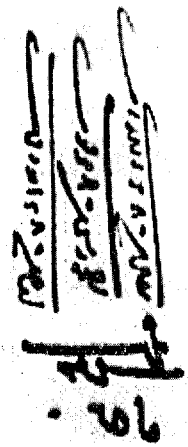
Ağayân-ı Mütekā'idîn-i Enderûn
(BOA, Kâmil Kepeci, nr. 3418).



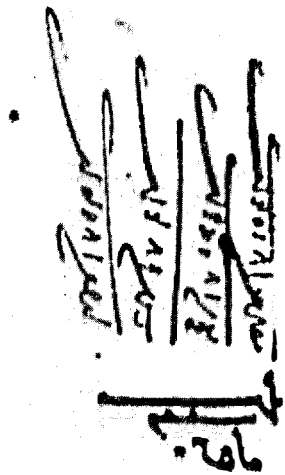
Sabatay Sevi'nin Hicri 1078 yılı maaş kaydı (BOA, *MAD*, nr. 3772, s. 59).



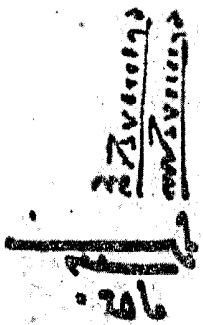
Sabatay Sevi'nin Hicri 1079 yılı maaş kaydı (BOA, *MAD*, nr. 1083, s. 64).



Sabatay Sevi'nin Hicri 1080 yılı maaş kaydı (BOA, *KK*, nr. 3412, vr. 28a).



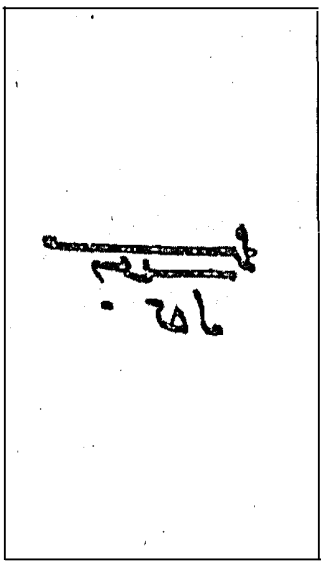
Sabatay Sevi'nin Hicri 1081 yılı maaş kaydı (BOA, *KK*, nr. 3413, vr. 28a).



Sabatay Sevi'nin Hicri 1082 yılı maaş kaydı (BOA, *KK*, nr. 3414, s. 56).



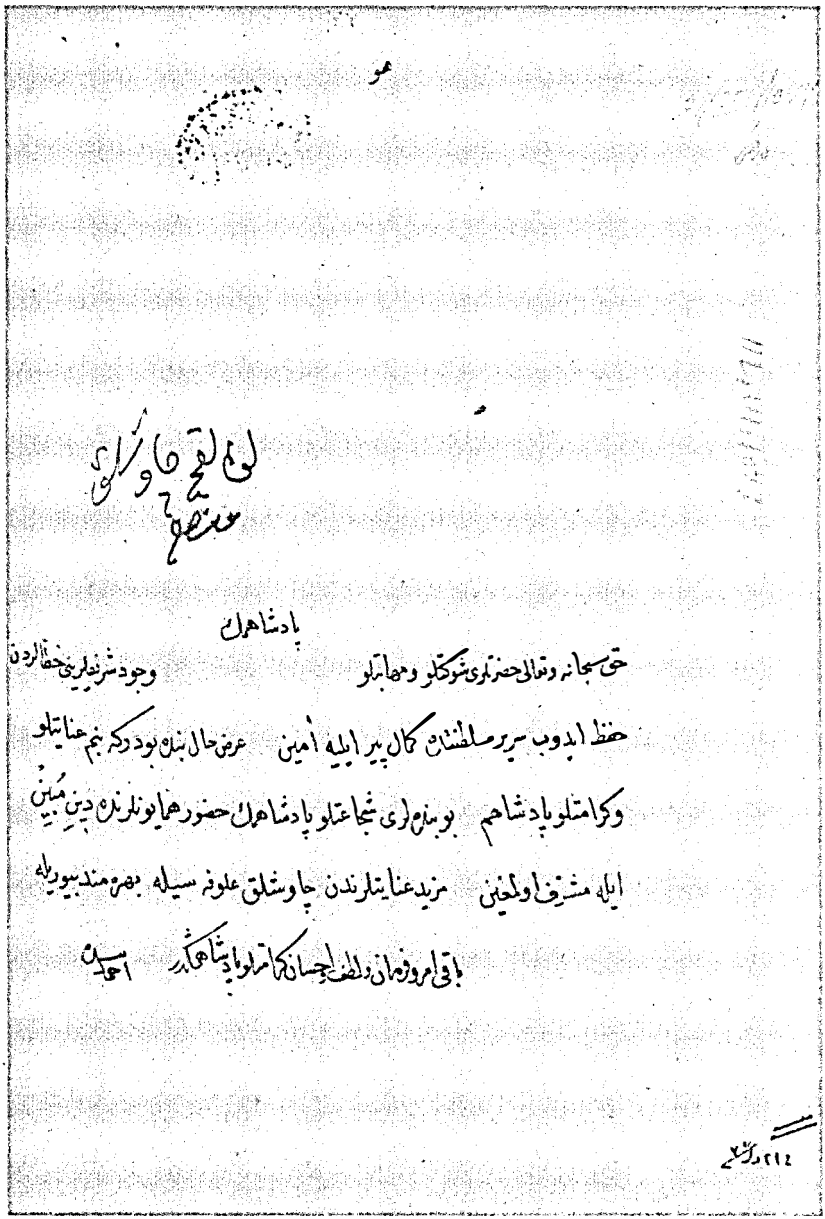
Sabatay Sevi'nin Hicri 1083 yılı maaş kaydı (BOA, *KK*, nr. 3415, s. 59).



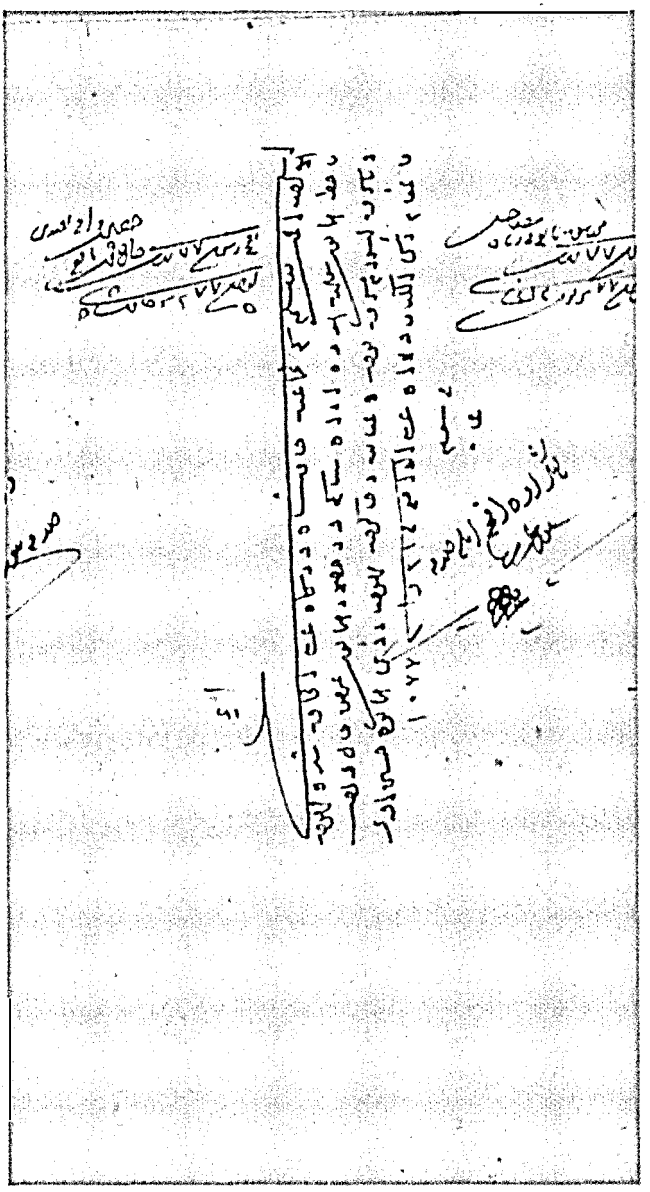
Sabatay Sevi'nin Hicri 1084 yılı maaş kaydı (BOA, *MAD*, nr. 6010, s. 49).



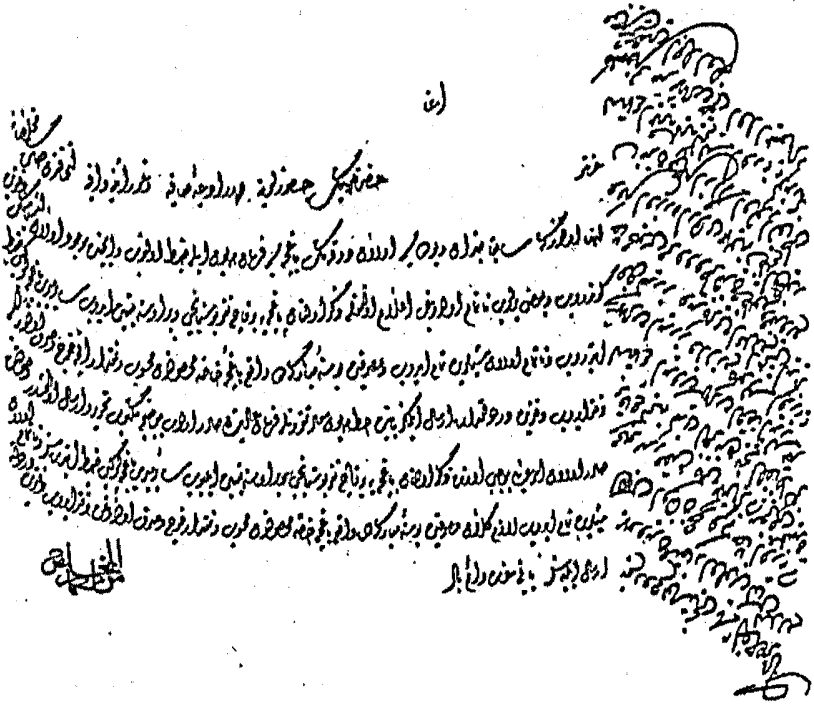
Sabatay Sevi'nin Hicri 1086 yılı maaş kaydı (BOA, *KK*, nr. 3417, vr. 26b).



Sabatay Sevi'yle birlikte Müslüman olan arkadaşının kendisine çavuşluk verilmesine dair arzuhali (BOA, A.RSK, Dosya Kısmı, nr. 30/67)



Sabatay Sevi'yle birlikte Müslüman olan arkadaşına "Mütekā'id Çavuşân-ı Dergâh-ı Âli"den maaş bağlanmasıyla ilgili kayıt (BOA, Kamil Kepeci, nr. 3411, s. 91).



Sabatay Sevi'nin Edirne'ye getirilmesi hakkında Bostancıbaşı'na yazılan emir (Franz Babinger, *Das Archiv des Bosnaikan Osman Pascha*, Berlin 1931, VII numaralı vesika).



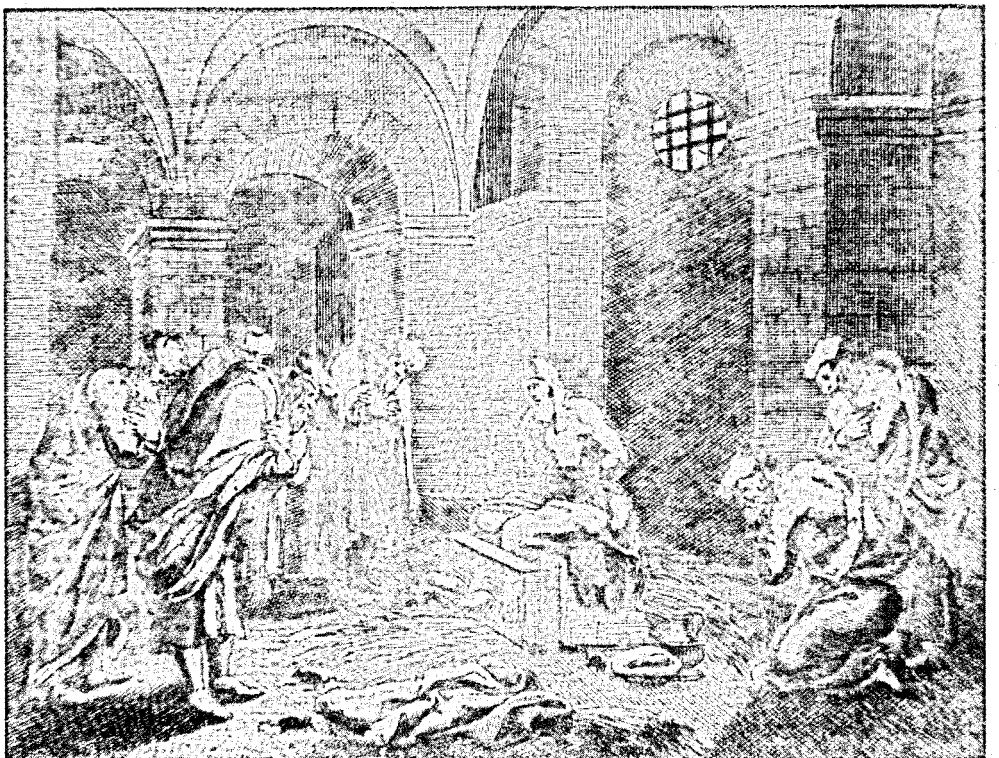
Sabatay Sevi Yahudi kıyafetleriyle



Sabatay Sevi Müslüman kıyafetleriyle



Sabatay Sevi'nin taraftarları



Sabatay Sevi hapiste



Gazzeli Nathan



Nathan halkını Kutsal Topraklar'a götürüyor



Sabatay Sevi tahtında. Aşağıda ise Sevi On Kabile ile birlikte



Den Nieuwen Joodsen Koningh. Den Prophet der Joden.

Afbeelding, van den gewaenden, nieuwen Joodschen Koning

SABETHA SEBI,

Met zijn by hebbende Profeet, opgestaen in den jare 1665, etc. zoo veledaer van tot noch toebekentis, of van de Joden geseit wort, uit de nauw keurigste brieven, en schriften opgeteekent.

[illegible]

EINDE.

Bir Hollanda gazetesinde Sevi ve Nathan


Etwas Neues/ von dem erhöheten Josephel Sam/ wie sel-

Sabatay Sevi'nin tutuklanması, serbest bırakılması ile ilgili hayali resimler



Sabatay Sevi'nin tutuklanması, idamı ve hakkında hayali resimler



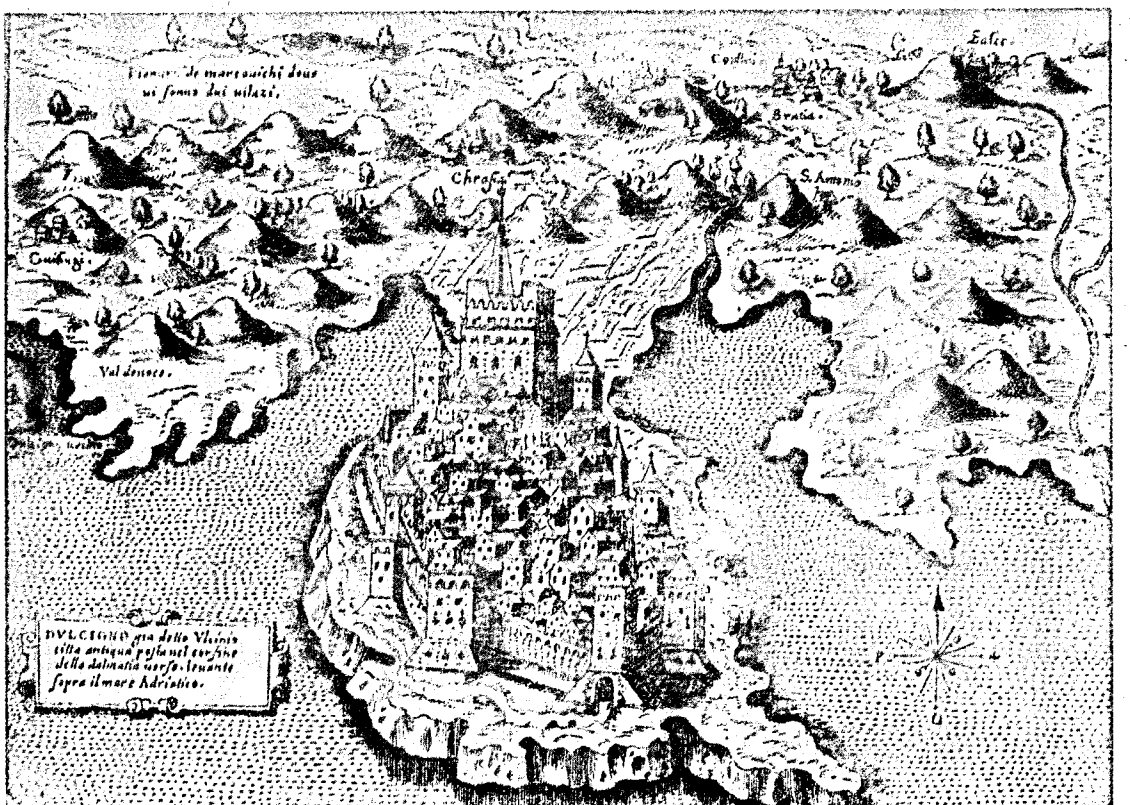
Nathan'a gitmek için Viyana ve diğer yerlerden ayrılan Yahudiler



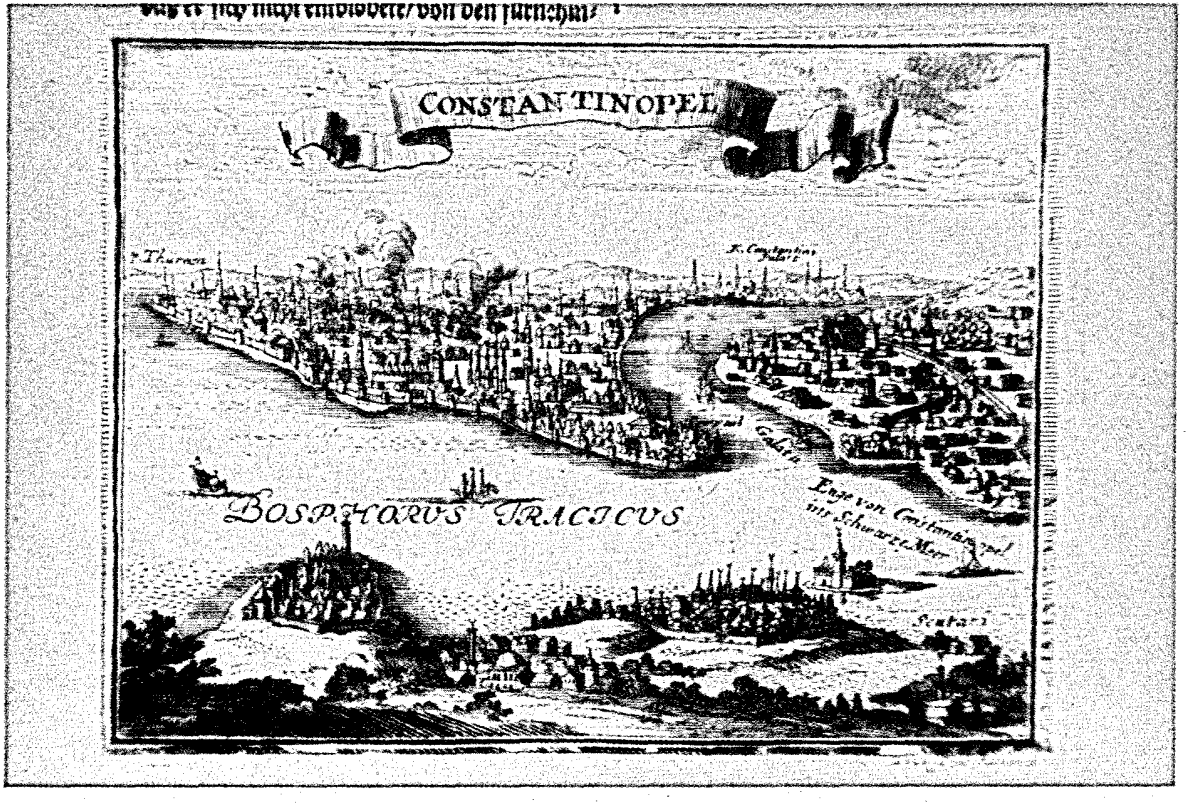
Sabatay Sevi'nin sultanın huzuruna çıkması ve Müslüman olmasıyla ilgili hayali resimler



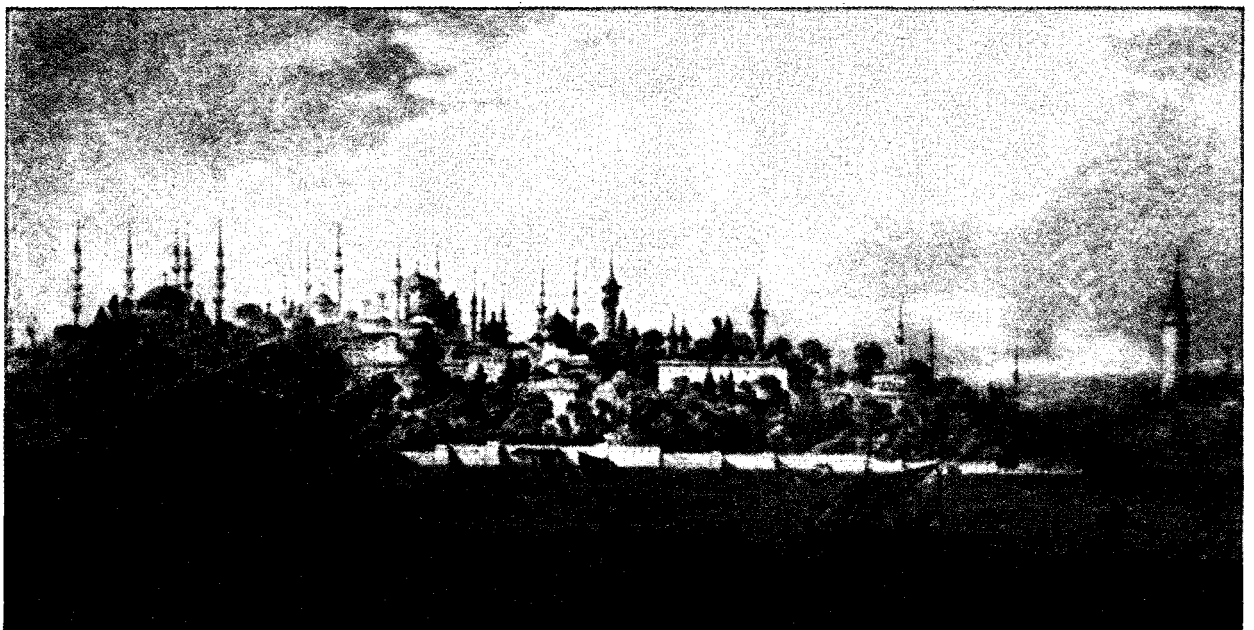
Sabatay Sevi'nin Yahudiler'i İsrail'e götürmesinin hayali gravürü



Ülgün



İstanbul



İstanbul



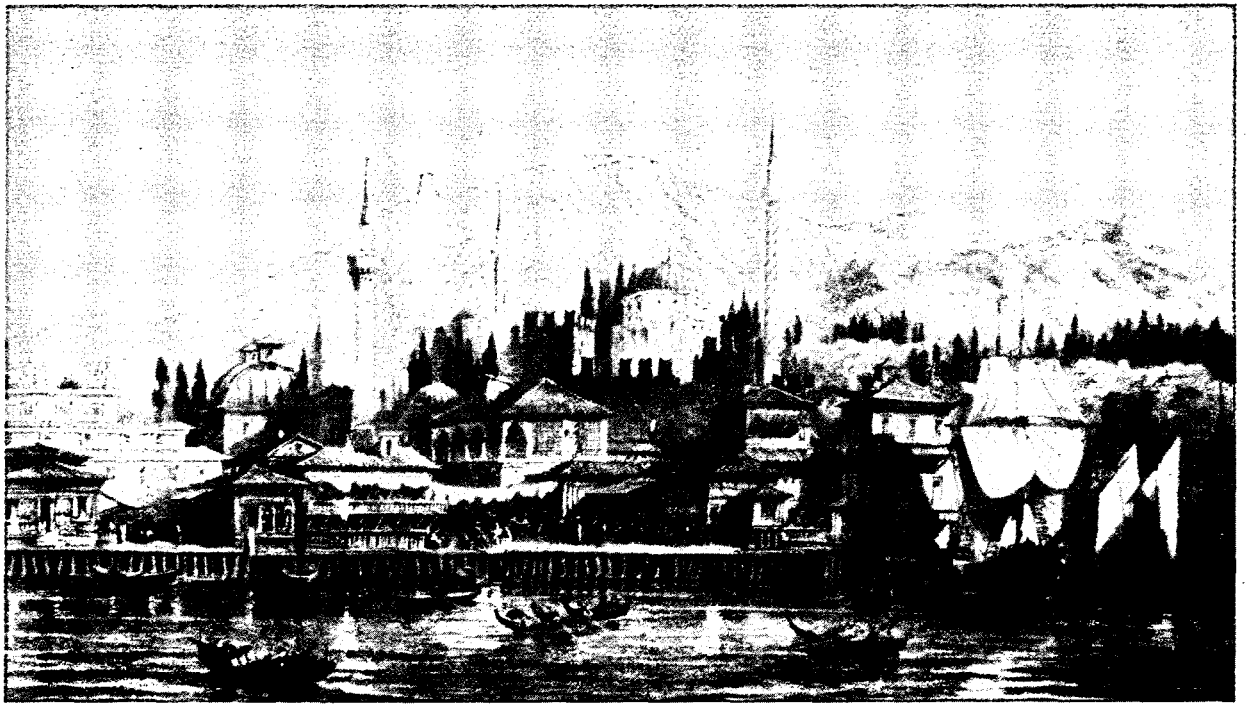
IV. Mehmed



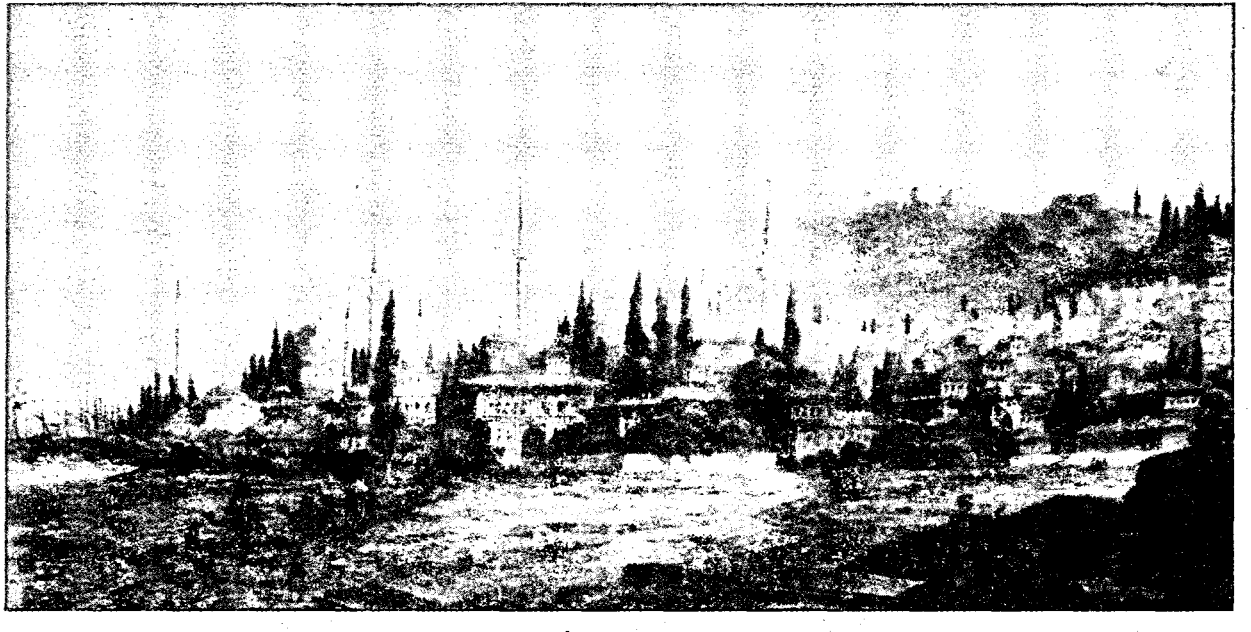
Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa



Merzifonlu Mustafa Paşa



İzmir



İzmir